

Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης

Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης

Δεκέμβριος 2017 Τόμος VIII Αριθμός 1

Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΟΛΟΓΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ

Δεκέμβριος 2017

Τόμος VIII
Αριθμός 1

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 2008

Ελληνική Έκδοση
ISSN: 1791-7719 Print
ISSN: 1791-7727 On line

KITE

Website: <http://www.rsijournal.eu>, Email: info@rsijournal.eu, publisher@rsijournal.eu
Address: 19b Navarinou Street, 15232 Chalandri, Athens, Greece, Tel./Fax: +30 210 6833700.
Copyright ©2008: C. A. LADIAS - HELLENIC ASSOCIATION OF REGIONAL SCIENTISTS
The RSI is included in the following Reference Lists of: EconLit, Scopus, RSA I, EconPapers, RePec, IDEAS
The ICR, ZRW, KIE and GGGR, are also included in the Reference Lists of: EconPapers, RePec, IDEAS

Electronic and hard copy editions are offered free of charge

Editorial Board 2017

The Board of the HELLENIC ASSOCIATION OF REGIONAL SCIENTISTS H.A.R.S. - 2017

[H.A.R.S. is a Think Tank of groups of people with multidisciplinary work in the fields of Regional Science, which occurs with the selfless contribution of participants who offer their work to the global scientific community]

President and Chair, Journals Management Committee (RSI – KIIE – ICR – ZRW – GGGR)

Professor Christos Ap. Ladas
Editor-in-Chief

Legal Committee

Georgios-Stavros Kourtis, President of the Bod of the Panteion University, Honorary President of the Court of Audit, Professor Sophia Adam, Assistant Professor Panagiotis Kribas, Dr Angelika Kallia, Dr Evangelos Mallios, Fotios Makris, Ioannis Kourtis, Sophia Kouti

Advisors

Professor Georgios Korres, Dr Apostolos Parpairis, Dr Nikolaos Chasanagas, Dr Sotirios Milonitis, Esaias Papaioannou, Dimitrios Kouzas, Artemisia Georgiadou-Kupraiou, Dr Athina Bayba-Wallace, Myrto Apostolou, Antigoni Prapa, Olga Mporonilo, Sophia Aftousmi, Andreas Papaderos, Nikiforos Chatzigakis

Chief Executive

Vilemini Psarrianou

Conference Co-ordinator

Dr Stylianos Alexiadis

International Relations Coordinators

Dr Dr Aikaterini Kokkinou, Antonia Obaidou

Students Observer

Eleonora Stavrakaki, Irene Nomikou, Christina Triantafyllou, Loukia Delivelioti, Georgios Roussaris, Irene Tzola

Website Administrators

Dimitrios Kouzas, Vilemini Psarrianou, Apostolos Ladas

Secretariat

Dr Chrisa Balomenou, Chrisoula Kouza, Victor Atoun, Iosif Atoun, Maria Rigaki, Konstantina Mantzavinou, Konstantina Georgiou, Nikolaos Alampantos, Elektra Katsiantoni, Dora Kyriazopoulou, Anna Maria Giallousi De Boorder, Eleni Koursari, Eleni Hinopoulou, Aggeliki Koursari, Elena Stournara, Dimitrios Ladas, Maria Oikonomou, Socratis Chitas, Maria Karagianni, Nikolaos Motsios, Apostolos Tsapalas, Victoria Frizi, Leonardos Tsaousis, Apostolos Ladas, Vasiliki Petrou, Nikoleta Yiesil, Kyriakos Katsaros, Filippos Rountzos, Katerina Kotsiopoulou, Nilos Kotsiopoulos, Dimitra Tsetsoni, Maria Kousantaki, Chaim Kapetas, Aggela Trikali, Eleni Zioga, Sophia Trikali, Irini Nomikou, Despina Faridi, Anastasia Pnevmatikou, Maria Rammou, Athanasia Kanari, Jetmira Amalia Jancaj, Loukia Delivelioti, Daniela Gaga, Maria Avgenaki, Evanthia Michalaki, Christina Triantafyllou, Sofia Aftousmi, Foteini Strati, Sofia Kouti, Olga Boronilo, Androniki Psiftoudi, Antigoni Prapa, Anastasia Christopoulou

Regional Science Inquiry

Hon. Managing Editor

EMERITUS PROFESSOR PETER NIJKAMP
Free University Faculty of Economics and Business
Administration, Department of Spatial Economics
Amsterdam, the Netherlands

Hon. Managing Editor

EMERITUS PROFESSOR NIKOLAOS KONSOLAS
Department of Economic and Regional Development
School of Sciences of Economy and Public
Administration, Panteion University of Social and
Political Sciences, Athens, Greece

Managing Editor

PROFESSOR ELIAS CARAYANNIS
Department Information Systems & Technology
Management, School of Business, The George
Washington University, Washington, USA

Editors

PROFESSOR GEORGE KARRAS
Department of Economics
University of Illinois, Chicago, USA

RECTOR-PROFESSOR PARIS TSARTAS
Department of Business Administration
University of the Aegean, Mitilene, Greece

RECTOR-PROFESSOR NIKOLAOS GEORGOPOULOS
Department of Business Administration
University of Piraeus, Piraeus, Greece

PROFESSOR KIRAN PRASAD
Professor and Head, Dept. of Communication
and Journalism, Sri Padmavati Mahila University,
Tirupati – 517 502., A.P., India

PROFESSOR EMMANUEL MARMARAS
Department of Architecture
Technical University of Crete, Chania, Greece

PROFESSOR IOANNIS MAZIS
Department of Turkish and Modern Asian Studies
National and Kapodistrian
University of Athens, Athens, Greece

PROFESSOR JOSE ANTONIO PORFIRIO
Departamento de Ciencias Sociais de Gestao
Universidade Aberta, Lisboa, Portugal

PROFESSOR PAOLO MALANIMA
Department of Economic History and Economics
Magna Graecia University in Catanzaro, Catanzaro, Italy

PROFESSOR RADOVAN STOJANOVIC
Faculty of Electrical Engineering
University of Montenegro, Podgorica, Montenegro

PROFESSOR RUDIGER HAMM
Department of Business Administration
and Economics Niederrhein, University of Applied
Sciences, Krefeld, Germany

PROFESSOR GRIGORIOS TSALTAS
Department of European International and Area Studies,
School of Culture and International Communication
Studies, Panteion University of Social and Political
Sciences, Athens, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR DANIEL FELSENSTEIN
Department of Geography,
Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem, Israel

PROFESSOR GEORGE KORRES
Department of Geography
University of the Aegean, Mitilene, Greece

PROFESSOR MINAS AGGELIDIS
Department of Architecture, National Technical
University of Athens, Athens, Greece

PROFESSOR JOSE VARGAS HERNANDEZ
Departament de Mercadotecnia y Negocios
Internacionales, Universidad de Guadalajara,
Guadalajara, Jalisco, Mexico

PROFESSOR PANAGIOTIS LIARGOVAS
Department of Economics
University of Peloponnese, Tripolis, Greece

PROFESSOR THEODORE PELAGIDIS
Department of Maritime Studies
University of Piraeus, Piraeus, Greece

PROFESSOR EFSTATHIOS TSACHALIDIS
Department of Forestry and Environmental Management
Democritus University of Thrace, Komotini, Greece

PROFESSOR MOH'D AHMAD AL-NIMR
Mechanical Engineering Department
Jordan University of Science and Technology,
Irbid – Jordan

Dr CHARALAMBOS LOUCA
Head of Business Department, Director of Research
Department, Editor of The Cyprus Journal of Sciences,
American College, Nicosia, Cyprus

PROFESSOR NAPOLEON MARAVEGIAS
Department of Political Science and Public
Administration National and Kapodistrian
University of Athens, Athens, Greece

PROFESSOR PANTELIS SKAYANNIS
Department of Planning and Regional Development
University of Thessaly, Volos, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR MARIA MICHALIDIS
Department Management and MIS,
School of Business, University of Nicosia
Nicosia, Cyprus

PROFESSOR GEORGE CHIOTIS
Department of Economic Sciences Athens University
of Economics and Business, Athens, Greece

EMERITUS PROFESSOR DIMITRIOS DIONISIOU
Department of Senior Mathematics
Hellenic Air Force Academy, Dekelia, Greece

PROFESSOR YUZARU MIYATA
Department of Architecture and Civil Engineering
Toyohashi University of Technology, Toyohashi, Japan

PROFESSOR DANIELA L. CONSTANTIN
Director of the Research Centre for Macroeconomic
and Regional Forecasting (PROMAR), Bucharest
University of Economic Studies, Bucharest, Romania

PROFESSOR NIKOLAOS KYRIAZIS
Department of Economic Sciences
University of Thessaly, Volos, Greece

PROFESSOR VIRON KOTZAMANIS
Department of Sociology University of Thessaly,
Volos, Greece

PROFESSOR ANTIGONI LYMPERAKI
Department of Economic and Regional Development,
Panteion University, Athens, Greece

PROFESSOR MIRA VUKCEVIC
Faculty of Metallurgy and Chemical Technology
University of Montenegro, Podgorica, Montenegro

PROFESSOR FATMIR MEMA
Faculty of Economics University of Tirana,
Tirana, Albania

LECTURER KONSTANTINA ZERVA
Department of Economics, University
of Girona, Girona, Spain

Dr. ANNE MARGARIAN
Institute of Rural Studies, Federal Research Institute
for Rural Areas, Forestry and Fisheries,
Braunschweig, Germany

PROFESSOR FRANCISCO DINIZ
University Trás-os-Montes e Alto Douro
(UTAD), Portugal

PROFESSOR AGLAIA ROBOCOU-KARAGIANNI
Department of Public Administration
Panteion University, Athens, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR OLGA GIOTI-PAPADAKI
School of Sciences of Economy and Public
Administration, Panteion University of Social and
Political Sciences Athens, Greece

ASSISTANT PROFESSOR LAMBROS BABALIOUTAS
Department of Public Administration,
Panteion University, Athens, Greece

RESEARSHER Dr NIKOLAOS KARACHALIS
Regional Development Institute
of Panteion University, Athens, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR DARCIN AKIN
Department of City and Regional Planning
Gebze Institute of Technology, Gebze, Turkey

ASSOCIATE PROFESSOR JAN SUCHACEK
Department of Regional and Environmental Economics
Technical University of Ostrava, Ostrava,
Czech Republic

PROFESSOR MIHAIL XLETOS
Department of Economic Sciences
University of Ioannina, Ioannina, Greece

ASSISTANT PROFESSOR ANASTASIA STRATIGEA
Department of Geography and Regional Planning
National Technical University of Athens, Athens Greece

ASSISTANT PROFESSOR STAVROS DEGIANNAKIS
Department of Economic and Regional Development,
Panteion University, Athens, Greece

ASSISTANT PROFESSOR VASILIOS AVDIKOS
Department of Economic and Regional Development,
Panteion University, Athens, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR HELEN THEODOROPOULOU
Department of Home Economics Ecology,
Harokopion University, Kallithea, Greece

EMERITUS PROFESSOR KONSTANTINOS TSAMADIAS
Department of Home Economics Ecology,
Harokopion University, Kallithea, Greece

PROFESSOR PANTELIS SKLIAS
Faculty of Social Sciences
University of Peloponnese, Korinthos, Greece

ASSISTANT PROFESSOR MARIUSZ SOKOLOWICZ
Department of Regional Economics and Environment
University of Lodz, Lodz, Poland

ASSISTANT PROFESSOR JOAO MARQUES
Department of Social and Political Sciences
University of Aveiro, Aveiro, Portugal

ASSOCIATE PROFESSOR GEORGIOS SIDIROPOULOS
Department of Geography University of the Aegean,
Mitolini, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR ELENI PAPADOPOULOU
School of Urban-Regional Planning &
Development Engineering, Aristotle University
of Thessaloniki, Thessaloniki, Greece

PROFESSOR VASILIKI ARTINOPOULOU
Department of Sociology, Panteion University
of Social and Political Sciences, Athens

ASSISTANT PROFESSOR GEORGIOS XANTHOS
Department of Sciences, Technological
Educational Institute of Crete, Heraklion, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR EMMANUEL CHRISTOFAKIS
Department of Business Administration
University of the Aegean, Chios, Greece

Dr STILIANOS ALEXIADIS
RSI Journal

LECTURER MAARUF ALI
Department of Computer Science & Electronic
Engineering Oxford Brookes University,
Oxford, United Kingdom

ASSOCIATE PROFESSOR LABROS SDROLIAS
Department of Business Administration, School of
Business Administration and Economics, Technological
Education Institute of Thessaly, Larissa, Greece

LECTURER NETA ARSENI POLO
Department of Economics
University “Eqrem Cabej”, Gjirokaster, Albania

LECTURER ALEXANDROS MANDHLA
RAS Department of Economics, University
Of Surrey, United Kingdom

ASSISTANT PROFESSOR GEORGE P. MALINDRETOS
Harokopion University, Kallithea, Greece

RESEARCH FELLOW PARK JONG - SOON
Development Institute of Local Government
of South Korea, Jangan-gu, Suwon City, South Korea

RESEARCHER, Dr. Dr. AIKATERINI KOKKINO
Department of Geography University the Aegean,
Mitiline, Greece

PROFESSOR ANDREW FIELDSEND
Studies in Agricultural Economics, Budapest, Hungary

Dr MICHAEL ALDERSON
Director Project Development
University of Szent Istvan, Budapest, Hungary

Dr PEDRO RAMOS
Faculdade de Economia, Universidade
de Coimbra, Coimbra, Portugal

Dr NIKOLAOS HASANAGAS
Faculty of Forestry and Natural Environment, Aristotle
University of Thessaloniki, Thessaloniki, Greece

PROFESSOR IOANNIS MOURMOURIS
Department of International Economic Relations and
Development, Democritus University of Thrace,
Komotini, Greece

ASSISTANT PROFESSOR STELLA KYVELOU--CHIOTINI
Department of Economic and Regional Development
Panteion University, Athens, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR PANAGIOTIS STAIKOURAS
Department of Business Administration
University of Piraeus, Piraeus, Greece

Dr CRISTINA LINCARU
National Scientific Research Institut for Labor and Social
Protection, Bucharest, Romania

ASSOCIATE PROFESSOR HIROYUKI SHIBUSAWA
Department of Architecture and Civil Engineering
Toyoashi University of Technology, Toyoashi, Japan

ASSISTANT PROFESSOR CHRISTOS STAIKOURAS
Department of Accounting and Finance, Athens
University of Economics and Business, Athens, Greece

ASSISTANT PROFESSOR ZACHAROULA ANDREOPOULOU
Faculty of Forestry and Natural Environment, Aristotle
University of Thessaloniki, Thessaloniki, Greece

ASSISTANT PROFESSOR ALEXANDROS APOSTOLAKIS
Department of Sciences, Technological
Educational Institute of Crete, Heraklion, Greece

PROFESSOR LYDIA SAPOUNAKI-DRAKAKI
Department of Economic and Regional Development,
Panteion University, Athens, Greece

Dr PRODROMOS PRODROMIDIS
Centre for Planning and Economic Research and Athens
University of Economics and Business KEPE,
Athens, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR GEORGE VOSKOPOULOS
University of Macedonia
Thessaloniki, Greece

LECTURER VENI ARAKELIAN
Department of Economic and Regional
Development, Panteion University of Social
and Political Sciences, Athens, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR VASSILIS KEFIS
Department of Public Administration
Panteion University, Athens, Greece

PROFESSOR SVETLANA RASTVORTSEVA
Belgorod State National Research University,
Institute of Economics, Russia

ASSISTANT PROFESSOR SELINI KATSAITI
Department of Economics and Finance
College of Business and Economics
United Arab Emirates University Al-Ain, UAE

PROFESSOR GEORGIOS DOUNIAS
University of the Aegean, School of Business,
Department of Financial & Management Engineering,
Chios

PROFESSOR IOANNIS LIRITZIS
University of the Aegean, Faculty of Humanities,
Department of Mediterranean Studies, Rhodes

ASSOCIATE PROFESSOR ELIAS PLASKOVITIS
Department of Economic and Regional Development,
Panteion University, Athens, Greece

Members

Dr. AMITRAJEET A. BATARYAL
Department of Economics,
Rochester Institute of Technology,
NY 14623-5604, USA.

Dr. HAMID BELADI
Department of Economics,
University of Texas at San Antonio,
San Antonio, USA

Dr. YANSUIY LIU
College of Resources Science and Technology,
Beijing Normal University, Beijing, China

STAVROS RODOKANAKIS
Department of Social and Policy Sciences
University of Bath Clarendon Down,
Bath, United Kingdom

PROFESSOR PETROS KOTSIPOPOULOS
Department of Senior Mathematics
Hellenic Air Force Academy, Dekelia, Greece

PROFESSOR GEORGE TSOBANOGLOU
Department of Sociology
University of the Aegean, Mitiline, Greece

PROFESSOR DIMITRIOS MAVRIDIS
Department of Technological Educational
Institute of Western Macedonia, Kozani, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR ALBERT QARRI
Vlora University, Vlora, Albania

LECTURER APOSTOLOS KIOXOS
Department of International and European Studies,
University of Macedonia, Thessaloniki, Greece

RESEARCHER Dr CARMEN BIZZARRI
Department of Human science
European University of Rome, Rome, Italy

ASSISTANT PROFESSOR NIKOLAOS MPENOS
Department of Economic Sciences
University of Ioannina, Ioannina, Greece

PROFESSOR GEORGE POLICHRONOPOULOS
School of Business Administration and
Economics, Technological Educational Institute
of Athens, Athens, Greece

Dr MICHEL DUQUESNOY
Universidad de los Lagos, CEDER
Universidad Autónoma del Estado de Hidalgo,
ICSHu-AAHA, Chili

LECTURER ASPASIA EFTHIMIADOU
Master Program of Environmental Studies
Open University of Cyprus, Nicosia, Cyprus

ASSISTANT PROFESSOR ELECTRA PITOSKA
Technological Institute of Florina, Florina, Greece

ASSISTANT PROFESSOR THEODOROS IOSIFIDIS
Department of Geography
University of the Aegean, Mitilene, Greece

ASSOCIATE PROFESSOR DIMITRIOS SKIADAS
Department of International and European Studies
University of Macedonia, Thessaloniki, Greece

LECTURER EVIS KUSHI
Faculty of Economy, University of Elbasan,
Elbasan, Albania

LECTURER ROSA AISA
Department of Economic Analysis
University of Zaragoza, Zaragoza, Spain

LECTURER MANTHOS DELIS
Faculty of Finance, City University London
London, United Kingdom

ASSISTANT PROFESSOR ELENI GAKI
Department of Business Administration
University of the Aegean, Chios, Greece

ASSISTANT PROFESSOR AMALIA KOTSAKI
Department of Architectural Engineering
Technical University of Crete, Chania, Greece

Dr GEORGIOS-ALEXANDROS SGOUROS
National and Kapodistrian University of Athens,
Athens, Greece

Dr BULENT ACMA
Department of Economics, Anadolu University,
Unit of Southeastern Anatolia, Eskisehir, Turkey

Dr DRITA KRUIA
Faculty of Economics
Shkodra University, Shkodra, Albania

Dr LAMARA HADJOU
University of Tizi Ouzou,
Tizi Ouzou, Algeria

Dr ADRIANUS AMHEKA
State Polytechnic of Kupang,
Penfui, Kupang, Indonesia

Dr KHACHATRYAN NUNE
Head of the scientific research unit
University of Hohenheim, Stuttgart, Germany

Dr ANDREW FIELDSEND
Research Institut of Agriculture Economics,
Budapest, Hungary

Dr FUNDA YIRMIBESOGLU
Istanbul Technical University, Faculty of Architecture
Office Istanbul, Istanbul, Turkey

PROFESSOR MAHAMMAD REZA POURMOHAMMADI
Department of Geography,
University of Tabriz, Iran

ASSISTANT PROFESSOR POLYXENI PAPADAKI
Department of Public Administration
Panteion University, Athens, Greece

Critical Surveys Editors

Lecturer Aspasia Efthimiadou, Dr Sotirios Milionis,
Dr Georgios-Alexandros Sgouros, Dr Stavros
Ntegiannakis, Dr Anastasia Biska, Dr Christos
Genitsaropoulos, Dr Loukas Tzachilas, Maria Goula

Book Review Editors

Dr Dr Katerina Kokkinou, Dr Stilianos Alexiadis,
Dr Elias Grammatikogiannis, Dr Maria Mavragani,
Dimitrios Kouzas, Vilelmini Psarrianou, Antonia
Obaintou, Helga Stefansson, Dr Nikolaos Hasanagas,
Maria karagianni

Copy Editors

Professor Georgios Korres, Assistant Professor
Panagiotis Krimpas, Dr Stylianos Alexiadis, Dimitrios
Kouzas, Antonia Obaintou

Publisher-Manager

Dr Christos Ap. Ladias

Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης (Kimena Periferiakis Epistimis)

Managing Editor

Professor Georgios Korres

Hon. Managing Editor

Hon Professor Nikolaos Konsolas

Copy Editor

Dr Dr Aikaterini Kokkinou

Editorial Assistant

Associate Professor Eleni
Papadopoulou

Publisher-Manager

Dr Christos Ap. Ladias

Members

Lecturer Fotis Kitsios, Dr. Christos Genitsaropoulos, Dr.
Chrysanthi Mpalomenou, Dr. Konstantinos Mpalomenos,
Vilelmini Psarrianou

Investigación en Ciencia Regional

Managing Editor

Lecturer Nela Filimon

Hon. Managing Editor

Professor José Vargas-Hernández

Copy Editor

Lecturer Konstantina Zerva

Editorial Assistant

Professor Cristiano Cechela

Publisher-Manager

Dr Christos Ap. Ladias

Members

Professor Ana Cristina Limongi Franca, Associate
Professor Francisco Diniz, Assistant Professor Eloína
Maria Ávila Monteiro, Dr Michel Duquesnoy

Zeitschrift für die Regionale Wissenschaft

Managing Editor

Associate Professor Trifonas Kostopoulos

Hon. Managing Editor

Professor Rudiger Hamm

Copy Editor

Assistant Professor Panagiotis Kribas

Editorial Assistant

Dr Nikolaos Chasanagas

Publisher-Manager

Dr Christos Ap. Ladias

Members

Dr Khachatryan Nune, Dr Anne Margarian,, Dr Lambros
Sdrolias

Géographies, Géopolitiques et Géostratégies Régionales

Managing Editor

Professor Ioannis Mazis

Hon. Managing Editor

Professor Charilaos Kephaliakos

Copy Editor

Vilelmini Psarrianou

Editorial Assistant

Dimitrios K. Kouzas

Publisher-Manager

Dr Christos Ap. Ladias

Members

Professor Grigorios Tsaltas, Associate Professor Olga
Gioti-Papadaki

Περιεχόμενα

	Σελίδα
Συντακτικό σημείωμα	7
Άρθρα	
1 ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΣΕΩΝ ΙΣΧΥΟΣ, <i>Ιωάννης Ε. ΚΩΤΟΥΛΑΣ</i>	11
2 ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΛΙΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ: ΝΕΟΙ ΤΡΟΠΟΙ, ΝΕΟΙ ΔΡΩΝΤΕΣ, ΝΕΟΙ ΤΟΜΕΙΣ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΠΙΠΕΔΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ –Η ΑΣΚΗΣΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ ΣΕ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ, <i>Βιργινία ΜΠΑΛΑΦΟΥΤΑ</i>	29
3 ΣΧΕΣΗ ΔΟΜΩΝ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΧΩΡΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ: ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΠΑΙΓΝΙΟΥ ΡΟΛΩΝ ΣΕ ΥΠΟΘΕΤΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ, <i>Αχιλλέας ΔΟΥΜΑΝΗΣ, Ελένη ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Αλεξάνδρα ΜΠΕΚΙΑΡΗ, Νικόλαος ΧΑΣΑΝΑΓΑΣ</i>	45
4 ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ - ΕΝΑΡΜΟΝΙΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ, <i>Τρυφαίνη ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΥ Ελένη ΜΟΥΣΣΕΝΑ</i>	51
5 ΤΟΠΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΓΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΓΝΩΣΗΣ: ΜΙΑ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΟΥ ΡΟΛΟΥ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ, <i>Σπύρος ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ</i>	63
6 ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΤΗΣ «ΕΥΕΛΙΑΣΦΑΛΕΙΑΣ»; ΙΣΟΡΡΟΠΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΕΥΕΛΙΞΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΣΤΑ ΚΡΑΤΗ ΜΕΛΗ ΤΗΣ Ε.Ε. ΜΙΑ ΕΜΠΕΡΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΥΜΑΡΕΙΑΣ 1983 – 2008, <i>Χριστίνα Αθ. ΜΠΕΡΔΕΚΛΗ</i>	69
7 Η ΠΑΡΑΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ Α΄ ΒΑΘΜΟΥ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ MANAGEMENT, <i>Παναγιώτα ΔΙΟΝΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, Μαρία ΚΟΥΡΕΜΑΝΤΗ</i>	75
Βιβλιοπαρουσιάσεις	89
Οδηγίες προς τους συγγραφείς	93

The articles published in RSI Journal are in accordance with the approving dates by the anonymous reviewers.

Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης, Τομος VIII, (1), 2017 Συντακτικό Σημείωμα

Το παρόν τεύχος του επιστημονικού περιοδικού «Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης» αποτελεί μια συλλογή από επιστημονικά άρθρα τα οποία διαπραγματεύονται επίκαιρα θέματα της περιφερειακής επιστήμης.

Το πρώτο άρθρο, με τίτλο: **«Τυπολογία πολιτειακών μονάδων και σχέσεων ισχύος»** με συγγραφέα τον Ιωάννη Κωτούλα, εξετάζει τις κύριες μορφές πολιτειακών μονάδων, οι οποίες έχουν καθιερωθεί στην διαχρονία της ανθρώπινης ιστορίας. Ταυτοχρόνως διαμορφώνει μία τυπολογία του διαφορικού βαθμού ασκήσεως ισχύος μιας πολιτειακής μονάδος επί προσδιορισμένων γεωγραφικών περιοχών ή ζωνών ελέγχου και της διαρθρώσεως των εν λόγω περιοχών σε ένα ενιαίο και αλληλένδετο ως προς τα επιμέρους στοιχεία του γεωπολιτικό υποσύστημα. Ακολουθώντας προτείνει μία τυπολογία των σχέσεων μεταξύ των πολιτειακών μονάδων βάσει του βαθμού εξαρτήσεως και διαδράσεως.

Το δεύτερο άρθρο, με τίτλο: **«Από την παλιά στη νέα διπλωματία: Νέοι τρόποι, νέοι δρώντες, νέοι τομείς και νέα επίπεδα διπλωματίας-Η άσκηση διπλωματίας σε περιφερειακό επίπεδο»** με συγγραφέα την Βιργινία Μπαλαφούτα, πραγματεύεται την έννοια και το περιεχόμενο της νέας διπλωματίας, η οποία αναλύεται στους νέους τρόπους, στους νέους δρώντες, στους νέους τομείς και στα νέα επίπεδα διπλωματίας. Παρουσιάζει το πώς η άσκηση της διπλωματίας εξελίσσεται και διαμορφώνεται με βάση τα χαρακτηριστικά, τα δεδομένα, τις αναγκαιότητες, καθώς και τα προβλήματα και τις προκλήσεις που ανακύπτουν στη σύγχρονη εποχή. Παράλληλα, εξετάζει τη σύνδεση της διπλωματίας με την εξωτερική πολιτική και το Διεθνές Δίκαιο. Επιπρόσθετα, επιδιώκει να αναδειχθεί η συμβολή της διπλωματίας στην περιφερειακή συνεργασία και οργάνωση, καθώς και οι προοπτικές που διανοίγονται στην άσκηση της διπλωματίας μέσω των Περιφερειακών Επιστημών.

Στο τρίτο άρθρο, με τίτλο: **«Σχέση δομών αρμοδιότητας και χωρικού περιβάλλοντος: Παράδειγμα εφαρμογής παιγνίου ρόλων σε υποθετικές συνθήκες περιφερειακής πολιτικής»** με συγγραφείς τους, Αχιλλέα Δουμάνη, Ελένη Παπαδοπούλου, Αλεξάνδρα Μπεκιάρη και Νικόλαο Χασάναγα, παρουσιάζεται έρευνα στην οποία εφαρμόστηκε το 2016 ανάλυση πολιτικο-διοικητικών συστημάτων με ετεροαξιολόγηση μέσω προσομοίωσης (παιγνίου ρόλων) σε συνδυασμό με στατιστική βάσει υποθετικών σεναρίων με εφαρμογή σε διαφορετικές χωρικές μονάδες. Σκοπός της έρευνας ήταν να εξετάσει το ερώτημα αν και κατά πόσο παίζει ρόλο η αρμοδιότητα ανάλογα με το περιβάλλον της εκάστοτε περιφέρειας (ορεινό, πεδινό, αγροτικό, αστικό κλπ) κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Το επόμενο άρθρο, με τίτλο: **«Προσχολική εκπαίδευση – Εναρμόνιση Ευρωπαϊκού Πλαισίου και Εθνικής Πολιτικής»** με συγγραφείς τις, Τρυφαίνη Σιδηροπούλου και Ελένη Μουσενά, παρουσιάζει μια συγκριτική ανάλυση των πολιτικών για την προσχολική αγωγή και εκπαίδευση, οι οποίες προωθούνται από την Ευρωπαϊκή Ένωση με σκοπό τη βελτίωση της ποιότητας των εθνικών συστημάτων και τη μέγιστη δυνατή εναρμόνισή τους, σε σχέση με τις πολιτικές που υφίστανται στη χώρα μας. Η μελέτη στηρίζεται σε γραπτά τεκμήρια, μελέτες, στατιστικά στοιχεία, ψηφίσματα και υλικά ομάδων εργασίας. Συμπεραίνεται ότι το πεδίο της αγωγής και εκπαίδευσης των παιδιών προσχολικής ηλικίας στην Ελλάδα εμφανίζεται ικανοποιητικό ως προς τα ευρωπαϊκά δεδομένα σε ότι αφορά στα επαγγελματικά προσόντα των εργαζομένων, ενώ αποκλίνει αρνητικά σε θέματα υποδομών, προσβασιμότητας και στελέχωσης.

Το πέμπτο άρθρο, με τίτλο: **«Τοπικά συστήματα γνώσης και κοινότητες γνώσης: Μια επισκόπηση του ρόλου τους στην τοπική ανάπτυξη»** με συγγραφέα τον Σπύρο Αναγνώστου αναδεικνύει, στο πλαίσιο της «Οικονομίας της Γνώσης» τον όλο και σημαντικότερο ρόλο που αποκτούν τα τοπικά συστήματα γνώσης και το επίπεδο οργάνωσης τους στην προώθηση της καινοτομίας και της τοπικής ανάπτυξης γενικότερα.

Τέλος, το έκτο άρθρο, με τίτλο: **«Προς την κατεύθυνση της «Ευελισφάλειας»:** Ισορροπώντας την ευελιξία και την ασφάλεια στα Κράτη Μέλη της Ε.Ε. Μια εμπειρική εφαρμογή για την ελληνική πραγματικότητα κατά την περίοδο της οικονομικής ευμάρειας 1983-2008» με συγγραφέα την Χριστίνα Μπερδέκλη αναλύει την έννοια της «ευελιξίας» η οποία έχει χρησιμοποιηθεί με ποικίλους τρόπους στα οικονομικά της εργασίας και ειδικότερα

τον όρο «ευελιασφάλεια». Παράλληλα, τονίζει την ικανότητα προσαρμογής και ανταπόκρισης της αγοράς εργασίας στις αλλαγές.

Κλείνοντας η συντακτική ομάδα του επιστημονικού περιοδικού «Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης» ευχαριστεί τους συγγραφείς για την πολύτιμη συνεργασία.

Εκ μέρους της συντακτικής ομάδας
Δρ. Χρήστος Γενιτσαρόπουλος

Άρθρα

ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΣΕΩΝ ΙΣΧΥΟΣ

Ιωάννης Ε. ΚΩΤΟΥΛΑΣ

Ανώτερος Ερευνητής Γεωπολιτικής, Εργαστήριο Γεωπολιτισμικών Αναλύσεων Ευρύτερης Μέσης Ανατολής και Τουρκίας, Τμήμα Τουρκικών και Σύγχρονων Ασιατικών Σπουδών, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
ikotoulas@turkmas.uoa.gr

Περίληψη

Το άρθρο εξετάζει τις κύριες μορφές πολιτειακών μονάδων (polities), οι οποίες έχουν καθιερωθεί στην διαχρονία της ανθρώπινης ιστορίας: τις αγέλες, τις φυλές, τις αρχηγίες και τα κράτη. Ταυτοχρόνως διαμορφώνει μία τυπολογία του διαφορικού βαθμού ασκήσεως ισχύος μιας πολιτειακής μονάδος επί προσδιορισμένων γεωγραφικών περιοχών ή ζωνών ελέγχου και της διαρθρώσεως των εν λόγω περιοχών σε ένα ενιαίο και αλληλένδετο ως προς τα επιμέρους στοιχεία του γεωπολιτικό υποσύστημα. Ακολούθως προτείνεται μία τυπολογία των σχέσεων μεταξύ των πολιτειακών μονάδων βάσει του βαθμού εξαρτήσεως και διαδράσεως (ανεξαρτησία, ηγεμονία, επικυριαρχία, κυριαρχία και αυτοκρατορία).

Λέξεις κλειδιά: πολιτειακές μονάδες, πληθυσμός, σχέσεις ισχύος, πυρήνας άμεσης κυριαρχίας

JEL classification: J1, N4, N5, Z1

Εισαγωγή

Πολιτειακές μονάδες (polities) είναι οι παραλλασσομένου βαθμού συγκεντρώσεως ισχύος μορφές κοινωνικής οργανώσεως σε μία συγκεκριμένη περιοχή. Οι πολιτειακές μονάδες κατηγοριοποιούνται αναλόγως των χαρακτηριστικών τους και του βαθμού εξελίξεώς τους, παραλλασσόμενες από ένα πρωτογενές στάδιο αναπτύξεως έως τις πλέον σύνθετες εκδοχές αυτών, τα κράτη.¹

Πριν το 3400 π.Χ. και την εμφάνιση των πρώτων κρατών στις πλημμυρογενείς πεδιάδες της κοιλάδας του Νείλου και στην περιοχή της Εύφορης Ημισελήνου στην Μεσοποταμία δεν υφίσταντο αντίστοιχες πολιτειακές μονάδες σε κάποιο σημείο της υψηλίου και οι μη κρατικές πολιτειακές μονάδες αποτελούσαν την συνήθη εκδοχή πολιτικής οργανώσεως των πληθυσμών. Σε μεταγενέστερες περιόδους τα κράτη ενίοτε αποτελούσαν μεν την πλέον προηγμένη μορφή πολιτειακής οργανώσεως, αλλά όχι την κυρίαρχη σε ποσοτικό επίπεδο. Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία επί αιώνες αποτελούσε το μόνο κράτος στην ευρωπαϊκή ήπειρο, πέραν των συνόρων της οποίας αναπτύσσονταν πολυάριθμες αρχηγίες ή και φυλές.² Η επίταση του βαθμού πολιτικής ενότητας, στρατιωτικής κυριαρχίας και οικονομικής συνεργασίας μεταξύ των επιμέρους πληθυσμιακών ομάδων είχε ως συνέπεια α την αισθητή μείωση του αριθμού των υφισταμένων πολιτειακών μονάδων. Κατά τα μέσα της 2ης χιλιετίας π.Χ. εκτιμάται ότι υπήρχαν περίπου 600.000 πολιτειακές μονάδες ανά την υψήλιο παραλλασσομένου πληθυσμιακού μεγέθους και χωρικής εκτάσεως.³

Η τυπολογία των πολιτειακών μονάδων εδράζεται στο μέγεθος του πληθυσμού, την επίταση του βαθμού ισχύος της κεντρικής πολιτικής εξουσίας και την κοινωνική διαστρωμάτωση.⁴ Βάσει αυτών των παραγόντων διακρίνονται τέσσερις κατηγορίες πολιτειακών μονάδων, τις αγέλες, τις φυλές, τις αρχηγίες και τα κράτη.

¹ Βλ. A. Johnson & T. Earle, *The Evolution of Human Societies: From Foraging Groups to Agrarian State*, Stanford, CA: Stanford University Press, 2000.

² Βλ. J. Diamond, *The World until Yesterday: What Can We Learn from Traditional Societies?*, London: Penguin, 2013, 12.

³ Βλ. R. Carneiro, 'Political Expansion as an Expression of the Principle of Competitive Exclusion', στο R. Cohen & E. Service (eds.), *Origins of the State and Civilization*, Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues, 1978, 205-23.

⁴ Βλ. E. Service, *Primitive Social Organization*, New York: Random House, 1971² [1962].

α. αγέλες.

Οι αγέλες (bands) αποτελούν τις μικρότερες και απλούστερες ανθρώπινες κοινωνίες, καθώς η εσωτερική δομή τους είναι απλή έως υποτυπώδης και το μέγεθός τους περιορισμένο, καθώς αυτό κυμαίνεται μεταξύ είκοσι (20) και πενήντα (50) ατόμων κατά κανόνα ή ενίοτε φθάνει έως και τα εκατό (100) περίπου άτομα.⁵ Οι αγέλες διαμορφώθηκαν ως πρωτογενείς πολιτειακές μονάδες μεταξύ των κοινωνιών των θηρευτών και των τροφοσυλλεκτών, αφορούν, επομένως, στο προαγροτικό, αλλά και το προκτηνοτροφικό στάδιο πολιτειακής οργάνωσης των ανθρωπίνων πληθυσμών. Οι αγέλες αποτελούσαν την πολιτειακή μονάδα του συνόλου του ανθρώπινου πληθυσμού έως την Ύστερη Παλαιολιθική Περίοδο, έως, δηλαδή, το 10.000 π.Χ., ενώ ο τύπος διατηρήθηκε και σε μεταγενέστερες περιόδους, ιδίως σε γεωγραφικές περιοχές, οι οποίες παρουσίαζαν σχετική χωρική απομόνωση.⁶

Οι αγέλες χαρακτηρίζονται από υψηλή κινητικότητα και χωρική περιπλάνηση των μελών τους, συνεχή ή εποχιακή, καθώς αυτά διαβιούν και αναπτύσσονται σε μία ευρεία και χαλαρώς οριζόμενη εδαφική περιοχή, στο εσωτερικό της οποίας συλλέγουν φυσικούς πόρους και καρπούς, ενώ επίσης ακολουθούν τις διαδρομές των θηραμάτων τους.⁷ Η γεωγραφική αυτή περιοχή περιελάμβανε τις εκτάσεις χαμηλής βλαστήσεως της σαβάννας και των δασών, οι οποίες χαρακτηρίζονταν από διασκορπισμένες φυσικές προσόδους εδωδίων φυτών, καρπών και θηραμάτων.⁸ Κατά συνέπεια οι αγέλες δεν διαθέτουν μόνιμη εδαφική βάση κατοικίας και ως εκ τούτου δεν αναπτύσσουν σχέσεις προσδέσεως, οικονομικής και ιδεολογικής, με μία συγκεκριμένη περιοχή.

Ο πληθυσμός των αγελών παρουσιάζει μικρή πυκνότητα, καθώς η ανάγκη των συχνών μετακινήσεων για την εύρεση φυσικών πόρων συνδέεται εξ ορισμού με ένα χαμηλό επίπεδο γεννητικότητας.⁹ Στο πλαίσιο αυτό ορισμένα άτομα θα αναλάμβαναν την αρχηγία της αγέλης επί περιοδικής και ατύπου βάσεως και μόνον για τις ανάγκες της διεξαγωγής των επιχειρήσεων θηρεύσεως ή διαχείρισεως άλλων παρακειμένων και εχθρικών διακειμένων αγελών. Τα άτομα αυτά ήσαν οι μεγαλύτερης ηλικίας άρρενες, οι οποίοι διέθεταν αυξημένη εμπειρία λόγω της πολυετούς διαδράσεως τους με το φυσικό περιβάλλον. Κατά συνέπεια οι αγέλες χαρακτηρίζονταν από χαμηλή εσωτερική συνοχή, ώστε η απομάκρυνση ή ο θάνατος ενός σημαντικού τμήματος της αγέλης ήταν δυνατόν να επιφέρει την αποδιάρθρωση και αποσύνθεση αυτής. Οι αγέλες δεν διέθεταν σταθερή στρατιωτική δύναμη, αλλά εκτάκτως συγκροτούμενη για τους σκοπούς της θηρεύσεως και της προβολής συλλογικής άμυνας.¹⁰

Η κοινωνική δομή των αγελών είναι απλή εδραζομένη σε ομαδοποιήσεις με βάση την αρχή της συγγενείας. Σε επίπεδο δεσμών συγγένειας οι αγέλες αποτελούν επέκταση των εκτεταμένων οικογενειών και της πατριάς (clan), επί των δεσμών της οποίας βασίζονται και

⁵ Βλ. E. Service, *Primitive Social Organization*, ό.π., 100. Χρησιμοποιώ τον ειδικό όρο *αγέλη* αντί *ομάδα* για την απόδοση του αγγλικού όρου *band*, αφενός διότι καταδεικνύει τον σημαντικό βαθμό νομαδισμού, ο οποίος ισχύει στο πρότυπο αυτό πολιτειακής οργάνωσης, αφετέρου διότι ο όρος *ομάδα* χρησιμοποιείται στο παρόν έργο για τον προσδιορισμό ποικίλων πληθυσμιακών συγκεντρώσεων. Άλλοι ερευνητές χρησιμοποιούν ως μεταφραστές τον όρο *ομάδα* στην απόδοση του όρου *band*. Βλ. P.L. van den Berghe, *Το εθνοτικό φαινόμενο*, ό.π., 77· E.O. Wilson, *Κοινωνιοβιολογία: Η νέα σύνθεση*, μτφρ. Σ. Σφενδουράκης & Δ. Μουρελάτος, Αθήνα: Σύναλμα, 2000, 566, Εικ. 26-6. Ο όρος *band* χρησιμοποιήθηκε στο πλαίσιο αυτό για πρώτη φορά στον C. Renfrew, *The Emergence of Civilization: Cyclades and the Aegean in the Third Millennium B.C.*, London: Methuen, 1972, 363-5.

⁶ Βλ. A. Gat, *War in Human Civilization*, New York: Oxford University Press, 2006, 13-4.

⁷ Βλ. A.M. Khazanov, *Nomads and the Outside World*, trans. J. Crookenden, Madison, WI: University of Wisconsin Press, 1994, xxxiii.

⁸ Βλ. R. Foley, *Another Unique Species: Patterns in Human Evolutionary Ecology*, Harlow: Longman, 1987.

⁹ Βλ. M. Derruau, *Ανθρωπογεωγραφία*, μτφρ. Γ. Πρεβελάκης, Αθήνα: MIET, 2007⁴ [1987], 17.

¹⁰ Βλ. D. Erdal & A. Whiten, 'On Human Egalitarianism: An Evolutionary Product of Machiavellian Status Escalation?', *Current Anthropology* 35:2 (4/1994), 175-83.

με την οποία ταυτίζονται σε επίπεδο μεγέθους.¹¹ Οι αγέλες χαρακτηρίζονται από χαμηλό βαθμό εσωτερικής συνοχής, με αποτέλεσμα την δυνητική αλληλεπικάλυψη ανά περιοδικά διαστήματα των μελών τους. Οι αγέλες διακρίνονται από οριζόντιο διάρθρωση εξισωτικής υφής, καθώς δεν υφίσταται ικανή διαφοροποίηση πλούτου ή κοινωνικού κύρους ή συσσώρευση αγαθών λόγω της ανυπαρξίας αγροτικού πλεονάσματος, οι δε κυνηγοί και τροφосуλλέκτες διακρίνονται από όμοιες ή αντίστοιχες ικανότητες. Η ηγεσία απουσιάζει, καθώς δεν υφίσταται τυποποιημένη ή κληρονομική ηγεμονική αρχή.¹² Οι αγέλες, επομένως, χαρακτηρίζονται από θεσμική ανεπάρκεια, η οποία συνδεόταν με την ελεύθερη πρόσβαση όλων των μελών τους σε ένα περιορισμένης φύσεως αγαθό, με συνέπεια την εξάντληση του εν λόγω αγαθού.¹³ Η απουσία αγροτικού πλεονάσματος και η συνακόλουθη υιοθέτηση ενός πρωτογενούς οικονομικού συστήματος αυτάρκειας και ανταλλακτικής κατανομής των αγαθών συνεπάγεται επίσης την έλλειψη εμπορικών σχέσεων με άλλες πληθυσμιακές ομάδες, τον χαμηλό βαθμό αλληλεξαρτήσεως μεταξύ αυτών και επομένως την υψηλή συχνότητα πολεμικών εχθροπραξιών.¹⁴

Σε κοινωνικό επίπεδο οι αγέλες δεν διέθεταν γραπτή, αλλά μόνον προφορική παράδοση, η οποία μεταβιβαζόταν ως πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο θρησκευτικών αναφορών, ηθών, εθίμων και δεξιοτήτων στις επόμενες γενέες. Οι αγέλες δεν διέθεταν διαμορφωμένους κοινωνικούς θεσμούς, απλώς νενομισμένους τρόπους κοινωνικής διαδράσεως και *ad hoc* τελετουργικές δράσεις στο εσωτερικό αυτών ή στο εξωτερικό περιβάλλον, αφενός σε σχέση με άλλες αγέλες αφετέρου σε σχέση με το γεωφυσικό περιβάλλον.¹⁵ Στο κοινωνικό πλαίσιο της αγέλης οι αποφάσεις λαμβάνονταν κατά συλλογικό τρόπο. Τέλος, τα αγαθά και τα τρόφιμα διανέμονταν μεταξύ των μελών της αγέλης επί ίσης βάσεως, καθώς άλλωστε δεν παρατηρείτο διαφοροποίηση της απασχόλησης πλην της διακρίσεως αρρένων (κυρίως θηρευτών) και θηλέων (κυρίως τροφосуλλεκτών).

Ιστορικές περιπτώσεις αγελών, οι οποίες διατηρήθηκαν στην περιφέρεια των περισσότερο ανεπτυγμένων πολιτισμικών περιοχών και σε γεωγραφικές περιοχές δριμειών κλιματικών συνθηκών υψηλού ψύχους και υψηλής θερμότητας με περιορισμένες φυσικές προσόδους, είναι οι Ινουίτ της Γροινλανδίας και της βορείου Αμερικής, οι Σοσόνε στην Μεγάλη Λεκάνη στο δυτικό τμήμα της βορείου Αμερικής, οι Αμερινδοί της Γης του Πυρός στο νότιο άκρο της αμερικανικής ηπείρου, οι Σαν (Βουσμάνοι) της νοτίου Αφρικής, οι Πυγμαίοι (Μπούτι) στην κοιλάδα του ποταμού Κονγκό στην κεντρική Αφρική και οι Αβορίγινες στο εσωτερικό της Αυστραλίας.

β. φυλές.

Οι φυλές (tribes), οι οποίες περιλαμβάνουν εκατοντάδες άτομα, αποτελούν ενώσεις αγελών ή εγκατεστημένων σε μία ευρεία περιοχή οικογενειών, με απλή, αλλά όχι υποτυπώδη κοινωνική δομή. Οι φυλές αναπτύχθηκαν ως πολιτειακές μονάδες αφενός λόγω της ανάγκης συνεργασίας των πληθυσμών των αγελών για την διασφάλιση της επιτυχίας της θηρεύσεως και της προβολής εξωτερικής άμυνας κατά άλλων αγελών αφετέρου λόγω κοινών συγγενικών και γλωσσικών δεσμών των μελών τους. Οι φυλές, οι οποίες αποτελούν λειτουργική εξέλιξη των αγελών, εμφανίζονται κατά την Ύστερη Παλαιολιθική Περίοδο και διαρκούν ως

¹¹ Βλ. C. Boehm, *Hierarchy in the Forest: The Evolution of Egalitarian Behavior*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001, 198-208.

¹² Βλ. J. Diamond, *Guns, Germs and Steel: A Short History of Everybody for the Last 13,000 Years*, London: Vintage, 2005 [1998], 268-9.

¹³ Βλ. D.C. North, *Δομή και μεταβολές στην οικονομική ιστορία*, μτφρ. Α. Αλεξιάδη, Αθήνα: Κριτική, 2000, 138-9.

¹⁴ Βλ. P.L. van den Berghe, *Το εθνοτικό φαινόμενο*, ό.π., 119-20, 131.

¹⁵ Στο σημείο αυτό αναφερόμαστε στον ορισμό της *παραδόσεως* ως απωτάτης εκλεπτύνσεως της περιβαλλοντικής ανιχνεύσεως και της δημιουργίας ειδικών μορφών συμπεριφοράς, οι οποίες μεταβιβάζονται από γενεά σε γενεά μέσω της μαθήσεως. Βλ. E.O. Wilson, *Κοινωνιοβιολογία*, ό.π., 180-1.

κυρίαρχος πολιτειακός τύπος έως την Νεολιθική Περίοδο κατά κανόνα και ενίοτε έως την ανάπτυξη των πρώτων πολιτισμών με γραφή.¹⁶

Οι φυλές απαντούν σε ορισμένο βαθμό μεταξύ των κοινωνιών των θηρευτών-τροφοσυλλεκτών, ιδίως σε φυσικά περιβάλλοντα με υψηλή διαθέσιμη ποσότητα εδωδίων φυτών, καρπών και θηραμάτων, όπως οι Αϊνού της βορείου Ιαπωνίας και οι Αμερινδοί της Βορειοδυτικής Αμερικής. Ως τύπος, ωστόσο, συνδέονται κατά κανόνα με την εμφάνιση της γεωργίας και της αξιοποίησής των κοπαδιών εξημερωμένων ζώων, αφορούν, επομένως, τόσο σε έναν αγροτικό –κυρίως– όσο και σε έναν ημινομαδικό τρόπο διαβίωσης και οικονομικής οργάνωσης.¹⁷ Η αύξηση του πληθυσμού της πολιτειακής μονάδος έχει ως συνέπεια την ανάγκη αγροτικής καλλιέργειας, μέσω της οποίας είναι δυνατόν να συντηρηθεί ο διογκούμενος πληθυσμός.¹⁸ Οι δομές των φυλών αναπτύχθηκαν ως προσαρμογή στην ύπαρξη επαρκών διαθεσίμων φυσικών πόρων, η επάρκεια των οποίων, ωστόσο, ήταν αβέβαιη για το μέλλον. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι φυλές παρείχαν τον αναγκαίο συντονισμό για την παραγωγή και την κατανομή αγροτικού πλεονάσματος σε περιόδους σπάνειας των διαθεσίμων ποσών τροφής, χωρίς, ωστόσο, να επιβάλλουν ένα δεσμευτικό πλαίσιο διαβίωσης σε περιόδους αφθονίας.¹⁹

Οι φυλές εδράζονται σε επίπεδο δεσμών συγγένειας σε πολυάριθμες πατριές, οι οποίες ανταλλάσσουν γυναίκες ως συζύγους μεταξύ των μελών τους. Οι πατριές αποτελούν ένα επιμέρους επίπεδο αναφοράς, το οποίο διατηρεί την ισχύ του εντός του πλαισίου της φυλής, καθώς η ιδιοκτησία της γης είναι κατά κανόνα συλλογική και καταγράφεται σε επίπεδο πατριάς, όχι στο ακόμη πιο περιορισμένο επίπεδο των ατόμων ή στο εκτενέστερο επίπεδο της φυλής. Η κοινωνική δομή των φυλών είναι απλή, αλλά περισσότερο σύνθετη και ανεπτυγμένη σε σχέση με την αντίστοιχη εξισωτική δομή των αγελών. Η διαφοροποίηση των οικονομικών λειτουργιών είναι υποτυπώδης, αλλά υπαρκτή, χωρίς ουσιαστικές κοινωνικές συνέπειες. Η οικονομία διατηρεί τον ανταλλακτικό χαρακτήρα αυτής, όπως και μεταξύ των αγελών. Η διάκριση και διαφοροποίηση σε επίπεδο κοινωνικού κύρους και πολιτικής ισχύος πραγματοποιείται κατά κανόνα μέσω των πολεμικών ενεργειών, οι οποίες προσλαμβάνουν ιδιαίτερη ένταση μέσω των φυλών.

Οι φυλές διέθεταν κοινωνικούς θεσμούς, όπως έναν αρχηγό ή ένα συμβούλιο γερόντων, οι οποίοι πλέον δεν λειτουργούν κατά τρόπο άτυπο –όπως συνέβαινε στις αγέλες– αλλά μέσω μίας συλλογικής αποδεκτής αναγνώρισεως της υπεροχής τους, ακόμη και αν η τελευταία εφαρμόζεται σε περιοδικές περιστάσεις. Οι ενήλικοι και κυρίως οι γηραιότεροι άρρενες αποκτούν αυξημένη κοινωνική και πολιτική ισχύ, συγκροτώντας το ανώτερο στρώμα της φυλής. Οι τελετουργίες δεν ανταποκρίνονται σε *ad hoc* ανάγκες, όπως συνέβαινε στην αγέλη, αλλά σταδιακά αποκτούν τυποποιημένο ημερολογιακό χαρακτήρα. Τα μέλη της φυλής συνεργάζονται στις στρατιωτικές επιχειρήσεις, οι οποίες συνίστανται σε επιδρομές, οργανωμένες επιθέσεις ή σε προβολή άμυνας. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις αφορούν σε συγκρούσεις μικρής κλίμακας, οι οποίες περιορίζονται στην σύναψη μεμονωμένων μαχών με την ανάπτυξη υποτυπωδών τακτικών, τυπικός δε είναι ο συνήθης τελετουργικός χαρακτήρας των συγκρούσεων σε πεδίο, ο οποίος επέτρεπε την ύπαρξη χαμηλών απωλειών μεταξύ των αρρένων και διασφάλιζε την παράταση της υπάρξεως της φυλής.²⁰ Ιστορικές περιπτώσεις φυλών, οι οποίες διετηρήθησαν σε μεταγενέστερες περιόδους, είναι οι Ινουπιάτ στην Αλάσκα, οι Γιανομάμο στην κοιλάδα του ποταμού Αμαζονίου, οι Κιργίσιοι του Αφγανιστάν,

¹⁶ Βλ. M.H. Fried, *The Notion of the Tribe*, Menlo Park, CA: Cummings, 1975· A. Gat, *War in Human Civilization*, ό.π., 177-8.

¹⁷ Βλ. J. Diamond, *Guns, Germs and Steel*, ό.π., 271. Για την τυπολογική διάκριση ανάμεσα στον αμιγή νομαδισμό και τον ημινομαδισμό, στον οποίον απαντά αγροτική καλλιέργεια σε ορισμένο βαθμό, βλ. A.M. Khazanov, *Nomads and the Outside World*, ό.π., 19.

¹⁸ Βλ. J. Diamond, *The World until Yesterday*, ό.π., 15-6.

¹⁹ Η συλλογή καρπών και η θήρευση αφενός και η αγροτική παραγωγή τροφίμων αφετέρου αποτελούσαν συμπληρωματικές και όχι αμοιβαίως αποκλειστικές διαδικασίες, ιδίως κατά την αρχική περίοδο εμφανίσεως της γεωργίας μεταξύ των πληθυσμών. Βλ. J. Diamond, *Guns, Germs and Steel*, ό.π., 109.

²⁰ Βλ. D. Dawson, *The First Armies*, London: Cassell, 2001, 57.

ομάδες των υσιπέδων της Νέας Γουινέας και οι Καουλόνγκ της Νέας Βρετανίας στον Ειρηνικό Ωκεανό.²¹

γ. οι αρχηγίες.

Η *αρχηγία* (chiefdom) είναι μία αυτόνομη πολιτειακή μονάδα, η οποία περιλαμβάνει ορισμένους ή πολυάριθμους οικισμούς ή κοινότητες υπό τον μόνιμο έλεγχο ενός αναγνωρισμένου αρχηγού.²² Η αρχηγία αποτελεί κατ' ουσίαν την πρώτη επίσημη θεσμικώς κατοχυρωμένη και συλλογικώς αποδεκτή πολιτική αρχή, η οποία αναπτύχθηκε στο εσωτερικό ενός πληθυσμιακού συνόλου. Οι αρχηγίες αποτελούν μετεξέλιξη του πολιτειακού τύπου των φυλών, έχοντας προσλάβει περισσότερο σύνθετο χαρακτήρα και σαφέστερη ιεραρχική διάρθρωση σε σχέση με αυτές και περιλαμβάνοντας επίσης έναν σαφώς μεγαλύτερο πληθυσμό.²³ Το μέγεθος μίας αρχηγίας υπερβαίνει τα 1.000 άτομα και είναι δυνατόν να περιλαμβάνει χιλιάδες ή ακόμη και δεκάδες χιλιάδες άτομα. Οι αρχηγίες αποτελούν πλέον την κυρίαρχη πολιτειακή μονάδα της πλειονότητας του ανθρώπινου πληθυσμού κατά την περίοδο, η οποία εκτείνεται από την Νεολιθική Εποχή και συγκεκριμένως από τα μέσα της 6ης χιλιετίας π.Χ., έως τις απαρχές της Εποχής του Χαλκού και την εμφάνιση των πρώτων κρατών.²⁴

Η επίταση του βαθμού συνθετότητας του κοινωνικού συνόλου οφείλεται στην σημαντική αύξηση του πληθυσμού, αύξηση, η οποία με την σειρά της σχετίζεται με την ανάπτυξη της γεωργίας και την καθιέρωση του εγκατεστημένου αγροτικού βίου. Η ύπαρξη ενός υψηλού πληθυσμού, ο οποίος περιλαμβάνει εξειδικευμένους τεχνίτες μη απασχολούμενους στον αγροτικό τομέα, μέλη του διοικητικού μηχανισμού και την ηγεσία και τα εξαρτώμενα συγγενικά τους πρόσωπα, απαιτεί επαρκή οργανωμένη γεωργική καλλιέργεια για την συντήρηση αυτού μέσω της παραγωγής επαρκούς αγροτικού πλεονάσματος. Κατά συνέπεια οι αρχηγίες αναπτύσσονται με βάση οργανωμένους αγροτικούς οικισμούς, οι οποίοι διαθέτουν κατάλληλους αποθηκευτικούς χώρους για την φύλαξη του αγροτικού πλεονάσματος. Οι οικιστικές εγκαταστάσεις διαθέτουν δημόσια κτίσματα με θρησκευτικές και πολιτικές λειτουργίες, ενώ παρατηρείται σαφής διαφοροποίηση στην οργάνωση των αρχιτεκτονικών δεδομένων στο εσωτερικό ενός οικισμού μεταξύ της περιοχής διαβίωσης ενός αρχηγού και του βοηθητικού προσωπικού αυτού και της περιοχής διαβίωσης του λοιπού πληθυσμού.

Η αύξηση του πληθυσμού επίσης οφείλεται στην υπέρβαση του ομοιοστατικού πλαισίου δημογραφικής συμπεριφοράς μεταξύ ορισμένων αγελών και φυλών στο πλαίσιο του ανταγωνισμού με αντίπαλες πληθυσμιακές συγκεντρώσεις. Η εισροή αντιπάλων ομάδων σε συγκεκριμένες χωροκράτειες ή περιοχές οικονομικής εκμεταλλεύσεως θα συνέβαλε στην διατάραξη της υφισταμένης ισορροπίας της πληθυσμιακής πυκνότητας, αναπροσαρμόζοντας την *φέρουσα χωρητικότητα* (carrying capacity) μιας γεωγραφικής περιοχής. Το ανταγωνιστικό πλαίσιο σχέσεων μεταξύ των ομάδων αναπτυσσόταν βάσει ενός παιγνίου μηδενικού αθροίσματος, καθώς τα διαθέσιμα προς εκμετάλλευση φυσικά αγαθά (ζώα, φυτά, πρώτες ύλες) ήσαν εξ ορισμού περιορισμένα. Οι ομάδες πλέον έπρεπε να αυξήσουν την παραγωγικότητά τους είτε με την επικράτηση στον θηρευτικό ανταγωνισμό είτε με την καταφυγή σε αυξανόμενο βαθμό στην γεωργία. Η αντίθεση μεταξύ των φθινουσών αποδόσεων από τις δραστηριότητες θηρεύσεως και συλλογής και των σταθερών αποδόσεων

²¹ Βλ. J. Diamond, *The World until Yesterday*, ό.π., 16.

²² Βλ. R.L. Carneiro, 'The Chiefdom: Precursor of the State', στο G.D. Jones & R.R. Kautz (eds.), *The Transition to Statehood in the New World*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981, 45.

²³ Βλ. M. Mann, *Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας, τόμ. Α': Μια ιστορία της εξουσίας από τις αρχές ως το 1760 μ.Χ.*, μτφρ. Γ. Καραμπελάς, Αθήνα: Πόλις, 2008, 62-3.

²⁴ Βλ. T.K. Earle, *How Chiefs Came to Power: The Political Economy of Prehistory*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1998.

της αγροτικής παραγωγής είχε ως συνέπεια την επικράτηση της γεωργίας ως πρακτικής δημιουργίας αποθεμάτων τροφής.²⁵

Το αγροτικό πλεόνασμα αποτελεί την βάση της αναδιανεμητικής οικονομίας, η οποία εμφανίζεται κατ' αυτήν την περίοδο, αντικαθιστώντας σε ορισμένο βαθμό και χωρίς να εξαλείψει πλήρως την ανταλλακτική οικονομία των δύο προγενέστερων σταδίων και πολιτειακών τύπων.²⁶ Ταυτοχρόνως, ωστόσο, όπως στην προγενέστερη περίπτωση των φυλών, είναι δυνατόν να υφίστανται αρχηγίες ακόμη και σε μη αγροτικούς πληθυσμούς θηρευτών-τροφοσυλλεκτών σε γεωγραφικές περιοχές, στις οποίες επικρατεί αφθονία διαθεσίμων τροφών σε επίπεδο χλωρίδος και πανίδος. Περιπτώσεις αυτής της παραλλαγής της αρχηγίας σε οικονομικό επίπεδο αποτελούν οι πληθυσμοί των Αμερινδών της Βορειοδυτικής Αμερικής στα παράλια του Ειρηνικού Ωκεανού, όπως οι Κουακίουτλ, οι Νόγκα και οι Τλίνγκιτ.²⁷

Η κοινωνική δομή των αρχηγιών είναι περισσότερο σύνθετη σε σχέση με τα δύο προγενέστερα στάδια και χαρακτηρίζεται από σαφή ιεραρχική και ανισωτική διάκριση των μελών του πληθυσμιακού συνόλου και επίταση της κεντρικής αρχής. Το κοινωνικό σύνολο χαρακτηρίζεται σε επίπεδο ατύπων ιεραρχιών περισσότερο από διαβάθμιση και λιγότερο από σαφή διαστρωμάτωση. Υφίστανται δύο τουλάχιστον κοινωνικά στρώματα, οι ευγενείς-προνομιούχοι, οι ηλικιωμένοι αρρένες επιλεγμένων οικογενειών και συγγενικών οίκων, και οι κοινοί άνθρωποι, τα απλά μέλη. Η ηγεσία ταυτίζεται με έναν αρχηγό, ο οποίος διαθέτει θρησκευτική και πρωτογενή εκτελεστική εξουσία, διασφαλίζει την ειρήνη στο εσωτερικό της αρχηγίας διαθέτοντας το αποκλειστικό μονοπώλιο της βίας, ενώ είναι επίσης υπεύθυνος για την αναδιανομή του αγροτικού πλεονάσματος στα μέλη της αρχηγίας, ιδίως στους ιερείς, τους τεχνίτες και τους αξιωματούχους.²⁸ Το αξίωμα του αρχηγού είναι κληροδοτήσιμο στον διάδοχό του και κατά συνέπεια αποσυνδέεται από τα επιτεύγματα ενός ατόμου, τα οποία προσέδιδαν το κοινωνικό κύρος, όπως αντιθέτως ίσχυε στις αγέλες και τις φυλές.²⁹ Η ύπαρξη της ιεραρχικής δομής με την σειρά της συμβάλλει στην αύξηση του ποσού του αγροτικού πλεονάσματος, καθώς η καταναγκαστική υφή των ιεραρχικών σχέσεων και η συχνή διασύνδεσή τους με θρησκευτικές και γενικές ιδεολογικές αναφορές επιτείνει την αγροτική παραγωγή και την συνακόλουθη παραγωγή πλεονάσματος. Η διαδικασία αυτή συστηματοποιείται και επιτείνεται με τον επόμενο πολιτειακό τύπο, το κράτος.³⁰

Οι αρχηγίες διαφέρουν από τα κράτη, όσον αφορά την απουσία επαρκώς προσδιορισμένης γραφειοκρατίας, η οποία θα επέβαλλε κατά τρόπο σταθερό και συνεχή την ισχύ της εκτελεστικής εξουσίας, ήτοι μονίμου στρατού και εξειδικευμένων διοικητικών αξιωματούχων. Οι αρχηγίες, ωστόσο, διαθέτουν μη εξειδικευμένους αξιωματούχους, οι οποίοι ασκούν καθήκοντα γενικής υφής, καθώς συλλέγουν τους φόρους υποτέλειας, διευθετούν ενδεχόμενες διενέξεις μεταξύ των μελών, οργανώνουν τα εγχειρήματα συλλογικής εργασίας και είναι επιφορτισμένοι με πρόσθετα εγχειρήματα διοικητικού ελέγχου. Οι αρχηγίες είναι εγγενώς ασταθείς και διακρίνονται από αυξημένη τάση προς εσωτερική αποδιοργάνωση λόγω του υψηλού αριθμού των μελών τους και της συμπεριλήψεως ετερογενών πληθυσμιακών στοιχείων, λ.χ. διαφορετικών φύλων. Οι αρχηγίες είναι δυνατόν να αποδιοργανωθούν και να καταρρεύσουν ή να επανασυγκροτηθούν με την ίδια ή άλλη μορφή.³¹ Οι αρχηγίες δεν διέθεταν σαφώς καθορισμένα σύνορα, καθώς οι

²⁵ Βλ. L.R. Binford, 'Post-Pleistocene Adaptations', στο S.R. Binford & L.R. Binford (eds.), *New Perspectives in Archaeology*, Chicago, IL: Aldine Press, 1968. Ομοιοστατικοί πληθυσμοί σε επίπεδο δημογραφικής συμπεριφοράς απαντούν μόνον μεταξύ των χωρικών απομονωμένων ομάδων.

²⁶ Βλ. J. Diamond, *The World until Yesterday*, ό.π., 16.

²⁷ Βλ. J. Diamond, *Guns, Germs and Steel*, ό.π., 274.

²⁸ Βλ. E. Service, *Primitive Social Organization*, ό.π., 136-8· A. Gat, *War in Human Civilization*, ό.π., 182-3.

²⁹ Βλ. M.W. Helms, *Access to Origins: Affines, Ancestors and Aristocrats*, Austin, TX: University of Texas Press, 1988, 4· P.L. van den Berghe, *Το εθνοτικό φαινόμενο*, ό.π., 155-7.

³⁰ Βλ. R.L. Carneiro, 'A Theory of the Origin of the State', *Science* 169 (1970), 733-8. Πβ. E.O. Wilson, *Κοινωνιοβιολογία*, ό.π., 569-70.

³¹ Βλ. J. Diamond, *Guns, Germs and Steel*, ό.π., 274.

εδραζόμενες στο εμπόριο μέσων και μεγάλων αποστάσεων αρχηγίες αναπτύσσονταν με άξονα τις εμπορικές οδούς, ενώ οι βασιζόμενες στην κτηνοτροφία αρχηγίες διαχέονταν ακανόνιστα στον χώρο.

Ιστορική περίπτωση αρχηγίας αποτελούν οι συνήθειες πολιτειακές μονάδες των γερμανικών φύλων, οι οποίες αναπτύχθηκαν στα εδάφη πέραν του Ρήνου από τον 1ο έως τον 5ο αιώνα μ.Χ. Οι γερμανικοί πληθυσμοί ήταν οργανωμένοι σε επιμέρους αρχηγίες, οι οποίες οργανώνονταν σε επίπεδο πατριών και φυλών με δικαιώματα συλλογικής ιδιοκτησίας.³² Οι αρχηγίες των γερμανικών πληθυσμών διέθεταν σύνθετη κοινωνική ιεραρχία αποτελούμενη κατά καθοδική κλίμακα από βασιλέα, πολεμική αριστοκρατία, ελεύθερους ανθρώπους, υποτελείς και δούλους.³³ Αρχηγίες, οι οποίες διειρηθήσαν σε μεταγενέστερες περιόδους, είναι αυτές της Πολυνησίας και της Νέας Ζηλανδίας τον 18ο και 19ο αιώνα, πολιτειακές μορφές, τις οποίες συνάντησαν οι Ευρωπαίοι άποικοι κατά την υπερπόντια πληθυσμιακή εξάπλωσή τους· οι αρχηγίες στην υποσαχάρια Αφρική και εκείνες στις περιοχές της κεντρικής και νοτίου Αμερικής, οι οποίες δεν ανήκαν στα οργανωμένα κράτη των πληθυσμών των Αμερινδών του Μεξικό και των Άνδεων.

Παραλλαγή του τύπου της αρχηγίας είναι η *υπερσύνθετη αρχηγία* (supercomplex chiefdom), η οποία ενίοτε υποκαθιστά το κράτος. Η υπερσύνθετη αρχηγία απαντά ως τύπος πολιτειακής μονάδας μεταξύ νομαδικών και ημινομαδικών πληθυσμών της Κεντρικής Ασίας, όχι όμως μεταξύ εγκατεστημένων αγροτικών πληθυσμών.³⁴

δ. τα κράτη.

Το *κράτος* (state) αποτελεί την καταληκτική βάση των δεδομένων της ιστορικής εμπειρίας μορφή πολιτειακής μονάδας, καθώς παρουσιάζει αξιοσημείωτη ιστορική διάρκεια, η οποία υπερβαίνει τις πέντε χιλιετίες. Το κράτος αποτελεί θεσμική ένωση με πολιτική αυτοσυνείδηση, η οποία βασίζεται σε επίπεδο κοινωνικής διαρθρώσεως σε σχέσεις ιεραρχίας και ανισομερούς προσβάσεως στους πόρους και τα αγαθά, υλικά και νοητά. Η διαστρωμάτωση του πληθυσμιακού συνόλου συνδέεται σε πολιτικό και θεσμικό επίπεδο με την εμφάνιση εξειδικευμένων γραφειοκρατών, στους οποίους περιλαμβάνονται οι σταθερές στρατιωτικές δυνάμεις, και σε οικονομικό επίπεδο με την προϊούσα εξειδίκευση των λειτουργιών.

Η ιεραρχία διαρθρώσεως του κοινωνικού συνόλου στο πολιτειακό πλαίσιο του κράτους επιφέρει μία τάξη άνισης προσβάσεως στους πόρους και τα αγαθά μεταξύ του πληθυσμού. Ο βαθμός της άνισης αυτής προσβάσεως αυξάνεται κατ' αντιστοιχία με την διόγκωση του μεγέθους του πληθυσμού της πολιτειακής μονάδας. Η επίταση της πληθυσμιακής πυκνότητας και η αύξηση και διεύρυνση των χρησιμοποιούμενων πόρων, σε συνδυασμό με την αύξηση του βαθμού εντάσεως της εκμεταλλεύσεως αυτών, συμβάλλει στην επίταση των ατομικών και των συλλογικών ιεραρχιών.³⁵ Οι ανισωτικές σχέσεις, οι οποίες προκύπτουν από την διαμόρφωση ενός προτύπου ιεραρχικής δομής ενέχουν θετικές συνέπειες σε κοινωνικό επίπεδο, καθώς η ιεραρχική δομή και οι σχετιζόμενες με αυτήν τήρηση κανόνων και νομιμοφροσύνη, αποτελούν μηχανισμό ελέγχου της επιθετικότητας μεταξύ των ατόμων στο εσωτερικό μιας ομάδας.³⁶

Από ιστορικής απόψεως τα κράτη αναδύθηκαν από τις αρχηγίες περί το 3400 π.Χ. στις γεωγραφικές περιοχές της Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας είτε μέσω κατακτήσεως μίας ή περισσότερων αρχηγιών από κάποια άλλη αρχηγία είτε μέσω της συμπήξεως επιμέρους

³² Βλ. C. Iuli Caesari *De bello Gallico* VI, 22, μτφρ. Ευ.Α. Τσακαλώτος-Κ.Α. Καλογεράς, Αθήνα: Παπαδήμας, 1970, 431: «Agriculturae non student, maiorque pars eorum victus in lacte, caseo, carne consistit. Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios; sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognitionibusque hominum, qui una coierunt, quantum et quo loco visum est agri attribuant atque anno post alio transire cogunt».

³³ Βλ. M. Todd, *The Early Germans*, Oxford: Blackwell, 2004² [1992], 28-31.

³⁴ Βλ. N.N. Kradin, 'Nomadism, Evolution, and World-Systems: Pastoral Societies in Theories of Historical Development', *Journal of World-System Research* 8 (2002), 368-88.

³⁵ Βλ. P.L. van den Berghe, *Το εθνοτικό φαινόμενο*, ό.π., 114-5.

³⁶ Βλ. I. Eibl-Eibsefeldt, *Αγάπη και μίσος*, ό.π., 118-9.

αρχηγίων σε μία κρατική δομή λόγω της υπάρξεως εξωτερικής πίεσης, φυσικής οικολογικής ή ανθρωπογενούς στρατιωτικής.³⁷ Τα κράτη αναδύονται μετά το τέλος της Νεολιθικής Περιόδου ως πολιτειακές μονάδες εμπεδώσεως της εσωτερικής τάξεως μέσω μίας εκ των άνω προβαλλομένης βίας, η οποία επικρατεί των εκδηλώσεων βίας των επιμέρους υποκρατικών δρώντων. Μετά την παγίωση των κρατών η βία στο εσωτερικό ορισμένων γεωγραφικών περιοχών μειώθηκε σε σημαντικό βαθμό σε σχέση με τα αντίστοιχα δεδομένα στο πλαίσιο διοικητικού ελέγχου των προγενεστέρων πολιτειακών μονάδων.³⁸ (Πίνακας V)

Η βία πλέον αναπροσανατολίστηκε από μία υποκρατική διαπολιτειακή κατεύθυνση αναφοράς σε μία διακρατική κατεύθυνση αναφοράς, καθώς τα κράτη, τα οποία είχαν συνενώσει σε θεσμικό επίπεδο τις προγενέστερες πολιτειακές μορφές των αρχηγίων και των φυλών, πλέον αντιπαρατίθεντο ενόπλως μεταξύ αυτών. Το κράτος δημιουργεί στο εσωτερικό της περιοχής ελέγχου του μία ιεραρχική τάξη σχέσεων ελέγχου, η οποία με την σειρά της προκαλεί μία ευεργετική σταθερότητα δομής.³⁹ Από αυτήν την άποψη το κράτος είναι δυνατόν να προσδιοριστεί βάσει της θεσμοθετημένης στοχοθεσίας του ως ο οργανωμένος μηχανισμός επιτεύξεως εσωτερικής ειρήνης μεταξύ ενός οργανωμένου πληθυσμιακού συνόλου με σκοπό την διενέργεια εξωτερικού πολέμου σε βάρος ετερογενών πληθυσμιακών συνόλων, ιδίως όταν τα τελευταία διακρίνονται από εθνοτική και θρησκευτική/πολιτισμική ετερογένεια. Τα κράτη προκύπτουν ως πολιτειακοί τύποι ως ανταπόκριση τόσο σε μία αναγκαιότητα εσωτερικού χαρακτήρος όσο και σε μία εξωτερική πίεση ή απειλή, μη ανθρωπογενή οικολογική ή ανθρωπογενή στρατιωτική. Τα κράτη είναι δυνατόν να διαμορφωθούν κατόπιν της καταναγκαστικής πολιτικής συνενώσεως επιμέρους αρχηγίων ή άλλων πολιτειακών μονάδων στο πλαίσιο στρατιωτικής κατακτήσεως.⁴⁰

Η λειτουργία εσωτερικής συνοχής και εμπεδώσεως ενός βαθμού πολεμικής συνεργασίας στο εσωτερικό των κρατών και των αρχηγίων σε προγενεστέρα περίοδο πιθανώς αντανάκλαται στην ετυμολογία της λέξεως *ειρήνη* σε ορισμένες γλώσσες της ινδοευρωπαϊκής ομογλωσσίας. Η γερμανική λέξη *Frieden* προέρχεται από την πρωτογερμανική ρίζα *fribu- («συμφωνία»), η λατινική λέξη *pax* ανάγεται στην ινδοευρωπαϊκή ρίζα *peh2k- («συμφωνία»), η δε ελληνική λέξη *ειρήνη* σχετίζεται από ετυμολογικής απόψεως με το ρήμα *αραρίσκω* («συνάπτω, αρμόζω») και προέρχεται από τις ινδοευρωπαϊκές ρίζες *ar- και *ser- («συνάπτειν, προσαρμόζειν»);⁴¹

³⁷ Βλ. R.L. Carneiro, 'A Theory of the Origin of the State', ό.π., 736.

³⁸ Βλ. S. Pinker, *The Better Angels of Our Nature*, London: Penguin, 2011, 823.

³⁹ Βλ. F. Oppenheimer, *The State*, New York: Free Life Editions, 1975, 8· R. Nisbet, *The Social Philosophers*, St. Albans: Granada, 1976, 101.

⁴⁰ Ιστορική περίπτωση της πρώτης κατηγορίας αποτελεί η ανάδυση της Συνομοσπονδίας των Τσερόκι στο κεντρικό τμήμα της Βορείου Αμερικής κατά τον 18ο αιώνα λόγω της αντιπαραθέσεως των επιμέρους αρχηγίων των Τσερόκι με τους Ευρωπαίους εποίκους. Ιστορική περίπτωση της δευτέρας κατηγορίας αποτελεί η σύμπληξη του ενιαίου κράτους των Ζουλού κατά τον πρώιμο 19ο αιώνα λόγω της κατακτήσεως επιμέρους αρχηγίων από την αρχηγία Mtetwa του Dingiswayo (1780-1817) και αργότερα του Shaka kaSenzangakhona (1787-1828).

⁴¹ Βλ. Fr. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Strassburg: Karl J. Trübner, 1899 [1883], 125· M. de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*, Leiden: Brill, 2008, 452· J.B. Hoffmann, *Ετυμολογικόν λεξικόν της αρχαίας ελληνικής*, μτφρ. Α.Δ. Παπανικολάου, Αθήναι 1974, 24, 84.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι: ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ

ΤΥΠΟΣ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ
Αγέλη	<100	Οριζόντιος διάρθρωση εξισωτικής υφής Αναδιανομή αγαθών
Φυλή	<1000	Διαφοροποίηση κύρους, συμβούλια γερόντων Παραγωγή και διανομή αγροτικού πλεονάσματος
Αρχηγία	>1000 έως >10.000	Κληροδοτούμενο αξίωμα αρχηγού Κοινωνική διαστρωμάτωση Μη εξειδικευμένοι αξιωματούχοι
Κράτος	>10.000	Υπέρβαση εκδηλώσεων βίας υποκρατικών δρώντων Κοινωνική ιεραρχία Εξειδικευμένοι αξιωματούχοι

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ: ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΠΟΛΕΜΙΚΩΝ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΕΣ ΜΟΝΑΔΕΣ

ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗ ΜΟΝΑΔΑ	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΠΟΛΕΜΙΚΩΝ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ			
	Συνεχής	Συχνή	Σπάνια/Μηδενική	Σύνολο
Κράτος	4 (40%)	6 (60%)	0	10 (100%)
Αρχηγία	3 (50%)	2 (33,3%)	1 (16,7%)	6 (100%)
Φυλή	20 (80%)	2 (8,0%)	3 (12%)	25 (100%)
Αγέλη	3 (33,3%)	5 (55,6%)	1 (11,1%)	9 (100%)
Σύνολο	30 (60%)	15 (30%)	5 (10%)	50 (100%)
Πηγή: L.W. Keeley, <i>War before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage</i> , New York: Oxford University Press, 1996, 185 (Πίνακας 2.1)				

Μετά την διάκριση των επιμέρους τυπολογικών κατηγοριών των πολιτειακών μονάδων, προχωρούμε στον προσδιορισμό της τυπολογίας του παραλλασσομένου βαθμού ασκήσεως ισχύος μιας πολιτειακής μονάδος επί προσδιορισμένων γεωγραφικών περιοχών ή ζωνών ελέγχου και της διαρθρώσεως των εν λόγω περιοχών σε ένα ενιαίο και αλληλένδετο ως προς τα επιμέρους στοιχεία του γεωπολιτικό υποσύστημα.

Ο *πυρήνας άμεσης κυριαρχίας* μιας πολιτειακής μονάδος ταυτίζεται με την γεωγραφική περιοχή, η οποία αποτελεί την έδρα της πολιτικής ισχύος της πολιτειακής μονάδος. Η γεωγραφική αυτή περιοχή συνιστά το χωρικό πεδίο αναπτύξεως της κεντρικής αρχής και κατά κανόνα ταυτίζεται με το οικονομικό κέντρο της πολιτειακής μονάδος. Ο πυρήνας άμεσης κυριαρχίας αποτελεί την αποκρυστάλλωση της εννοίας της χωροκράτειας σε επίπεδο διαδράσεως των πολιτειακών μονάδων. *Χωροκράτεια* είναι η περιοχή, η οποία καταλαμβάνεται κατ' αποκλειστικότητα από ένα πληθυσμιακό σύνολο, το οποίο απωθεί ετερογενή πληθυσμιακά σύνολα.⁴²

Η έκταση του πυρήνα άμεσης κυριαρχίας στις προβιομηχανικές κοινωνίες συναρτάται με την λογιστική επιμελητεία των στρατιωτικών δυνάμεων, οι οποίες αναλαμβάνουν την ένοπλη υπεράσπιση αυτού από εξωτερικές επιθέσεις. Ο τυπικός στρατιωτικός έλεγχος σε μία γεωγραφική περιοχή προσεγγίζει στην μεγίστη εκδήλωσή του μία εμβέλεια της τάξεως των 90 χλμ. για την εκδήλωση άμεσης στρατιωτικής αντιδράσεως και αποτελεσματικού συγκεντρωτικού διοικητικού ελέγχου.⁴³ Η εμβέλεια αυτή υπολογίζεται βάσει της δυνατότητας αυτάρκους πορείας ενός εκστρατευτικού σώματος και των εκάστοτε γεωφυσικών δεδομένων. Η δυνατότητα αυτάρκους πορείας ενός εκστρατευτικού σώματος με την σειρά της συναρτάται με το μέγεθος του εν λόγω σώματος, την υποδομή της επιμελητείας και τον

⁴² Ο ορισμός παραπέμπει στις αντίστοιχες διατυπώσεις στον E.O. Wilson, *Κοινωνιοβιολογία*, ό.π., 266.

⁴³ Βλ. M. Mann, *Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας*, ό.π., 25-6.

παράγοντα της πειθαρχίας και του ηθικού αυτού. Τα γεωφυσικά δεδομένα αφορούν στην πεδινή, ορεινή ή άλλη διαμόρφωση της επιφανείας του εδάφους, στον χώρο του οποίου πραγματοποιείται η πορεία του εκστρατευτικού σώματος. Σε επίπεδο ιστορικών δεδομένων έχει καταδειχθεί ότι η δυνατότητα αυτόνομης πορείας ενός εκστρατευτικού σώματος παρουσιάζει εσωτερική δομική αντιστοιχία μεταξύ διαφορετικών περιπτώσεων.

Ο μέσος ρυθμός προελάσεως του αιγυπτιακού στρατού επί του φαράω (1479-1425 π.Χ.) Τούθμωση Γ', περίοδο κορυφώσεως της αιγυπτιακής ισχύος, ήταν 24 χιλιόμετρα ανά ημέρα, αυτός ενός βαβυλωνιακού στρατού του 6ου αιώνα π.Χ. 29 χιλιόμετρα ανά ημέρα, ο ρυθμός προελάσεως του στρατού του Μεγάλου Αλεξάνδρου ανερχόταν σε 24 χιλιόμετρα ανά ημέρα, ενώ αυτός του ρωμαϊκού στρατού προσέγγιζε τα 22-23 χιλιόμετρα ανά ημέρα. Υψηλότερος όλων θεωρείται ο μέσος ρυθμός προελάσεως του πειθαρχημένου ασσυριακού πεζικού του 8ου-7ου αιώνα π.Χ., ο οποίος εκτιμάται σε 48 χιλιόμετρα ανά ημέρα, υπολογισμός, ο οποίος είναι μάλλον υπερβολικός και πρέπει να αναπροσδιορισθεί προς ένα χαμηλότερο επίπεδο.⁴⁴

Στην αρχαία Ελλάδα ο πολιτικός κατακερματισμός σε μικρής χωρικής εκτάσεως πολιτειακές μονάδες επέτεινε την συχνότητα και την ένταση των διακρατικών συγκρούσεων. Καθώς οι πόλεις-κράτη διέθεταν μία πολύ μικρότερης εκτάσεως επικράτεια σε σχέση με τους κρατικούς σχηματισμούς των Νεοτέρων Χρόνων, προκύπτει ότι η υψηλή συχνότητα και ο υψηλός βαθμός εντάσεως των διακρατικών συγκρούσεων σχετιζόταν με την περιορισμένη εκτατότητα των πολιτειακών αυτών μονάδων στην διάσταση του χώρου και κατά συνέπεια με την αλληλεπικάλυψη των εξωτερικών περιμέτρων των επιμέρους πυρήνων άμεσης κυριαρχίας ή των περιφερειών και περιμέτρων κυριαρχίας αυτών. Ο πυρήνας άμεσης κυριαρχίας των αρχαιοελληνικών πόλεων ήταν εξ ορισμού περιορισμένος ως προς την έκτασή του όχι μόνον εξαιτίας της γεωφυσικής διαμορφώσεως του ελλαδικού χώρου, αλλά και λόγω της απουσίας ενός σώματος επαγγελματιών στρατιωτών κατά το προγενέστερο ασσυριακό ή το μεταγενέστερο ρωμαϊκό υπόδειγμα.

Οι Έλληνες στρατιώτες ήσαν αγρότες ή μικροϊδιοκτήτες, οι οποίοι έπρεπε μετά από ορισμένο χρονικό διάστημα να επιστρέψουν στην ιδιοκτησία τους και δεν ήσαν σε θέση να εκστρατεύουν μόνιμως ή για παρατεταμένο χρονικό διάστημα σε μακρά απόσταση από την πόλιν τους. Οι Ασσύριοι, αντιθέτως, διέθεταν ένα μόνιμο σώμα επαγγελματιών στρατιωτών, το οποίο τους παρέσχε την δυνατότητα επεκτάσεως του πυρήνα άμεσης κυριαρχίας από την αρχική κοιτίδα της Ασσούρ σε ολόκληρη την βόρειο Μεσοποταμία. Αντιστοίχως σε μεταγενεστέρα περίοδο οι Ρωμαίοι σταδιακά διαμόρφωσαν έναν επαγγελματικό στρατό πειθαρχημένων οπλιτών, δια του οποίου επεξέτειναν τον πυρήνα άμεσης κυριαρχίας από την περιοχή του Λατίου, ώστε αυτός εν τέλει να συμπεριλάβει όλη την Ιταλική Χερσόνησο.⁴⁵

Ο πυρήνας άμεσης κυριαρχίας είναι δυνατόν να μετατοπιστεί και να μεταφερθεί σε άλλη γεωγραφική περιοχή της πολιτειακής μονάδος, όταν μεταβάλλονται οι σχετικοί οικονομικοί όροι ή ο βαθμός συνοχής της αρχικής περιοχής εντοπισμού του. Ιστορική περίπτωση μετατοπίσεως του πυρήνα άμεσης κυριαρχίας είναι η μετατόπιση των διοικητικών κέντρων της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας κατά τον ύστερο 3ο και τον πρώιμο 4ο αιώνα. Στην Ιταλική Χερσόνησο το διοικητικό κέντρο μετατέθηκε το 286 από την Ρώμη στα Μεδιόλανα, ενώ στην Ανατολή μετατέθηκε το 330 από την Νικομήδεια στον Βόσπορο (Νέα Ρώμη/Κωνσταντινούπολη).

Σε επίπεδο διακρατικών συγκρούσεων παρατηρείται θετικός συσχετισμός ανάμεσα στην προβαλλόμενη πολεμική ένταση ενός πληθυσμού και την χωρική εγγύτητα της εκδηλωνομένης συγκρούσεως στον πυρήνα άμεσης κυριαρχίας της πολιτειακής μονάδος αυτού. Η πολεμική αυτή ένταση είναι δυνατόν να προσδιοριστεί κατ' αντιστοιχία με την

⁴⁴ Για τον αιγυπτιακό και τον βαβυλωνιακό στρατό βλ. A.D. Crown, 'Tidings and Instructions: How News Travelled in the Ancient Near East', *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 17 (1974), 265. Για τον ασσυριακό στρατό βλ. H.W. Saggs, 'Assyrian Warfare in the Sargonic Period', *Iraq* 25 (1963), 145-54. Για τον μακεδονικό στρατό βλ. D.W. Engel, *Ο Μέγας Αλέξανδρος και η διοικητική μέριμνα του μακεδονικού στρατού*, μτφρ. Δ. Πυρίοχος, Αθήνα: ΔΕΚ/ΓΕΣ, 1986, 197-201.

⁴⁵ Βλ. L. Keppie, *The Making of the Roman Army: From Republic to Empire*, London: Batsford, 1984, 18.

διασύνδεση πυρήνα και χωροκρατίας ως *χωροκρατική άμυνα*.⁴⁶ Ο βαθμός της χωροκρατικής αμύνης εκ μέρους της πληθυσμιακής ομάδος, η οποία εδρεύει στην περιοχή του πυρήνα άμεσης κυριαρχίας επιτείνεται στην περίπτωση συγκρούσεων, οι οποίες παρουσιάζουν χωρική εγγύτητα με τον πυρήνα άμεσης κυριαρχίας.

Ιστορικές περιπτώσεις, οι οποίες επιβεβαιώνουν την ανωτέρω υπόθεση, είναι ο υψηλός βαθμός χωροκρατικής αμύνης, ο οποίος προεβλήθη από τους Φράγκους στην μάχη του Πουατιέ το 732 κατά των Αράβων και από τους Έλληνες στην πολιορκία της Κωνσταντινουπόλεως το 717 κατά των Αράβων. Και στις δύο περιπτώσεις το πεδίο της συγκρούσεως ταυτίζεται με μία γεωγραφική περιοχή κειμένη πλησίον του πυρήνα άμεσης κυριαρχίας της πολιτειακής μονάδος· στην περίπτωση των Φράγκων την κοιλάδα του ποταμού Λίγηρα πλησίον της πρωτεύουσής αυτών, το Παρίσι, στην δε περίπτωση της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, στην περιοχή της Βιθυνίας, την ασιατική ενδοχώρα της Κωνσταντινουπόλεως.⁴⁷

Ο πυρήνας άμεσης κυριαρχίας είναι δυνατόν να λειτουργήσει ως *φορέας πολιτικής ενοποίησης* ενός πληθυσμού. Σχετικές ιστορικές περιπτώσεις είναι η ενοποίηση της Ελλάδος υπό τον περιφερειακό πυρήνα της Μακεδονίας κατά τον 4ο αιώνα π.Χ., η ενοποίηση της Ιταλίας κατά τον 19ο αιώνα μέσω του κράτους του Πεδεμοντίου, καθώς και η σταδιακή ενοποίηση του ιστορικού ελληνικού χώρου κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα με αφετηρία τον πυρήνα άμεσης κυριαρχίας της Πελοποννήσου, περιοχής εδραιώσεως της Επαναστάσεως.

Η *περιφέρεια κυριαρχίας* μίας πολιτειακής μονάδος αφορά την γεωγραφική περιοχή, η οποία αναπτύσσεται πέριξ του πυρήνα άμεσης κυριαρχίας και έως τα όρια ελέγχου της επικρατείας της εν λόγω πολιτειακής μονάδος. Η περιφέρεια κυριαρχίας παρεμβάλλεται σε χωρικό επίπεδο μεταξύ του πυρήνα άμεσης κυριαρχίας μιας πολιτειακής μονάδος και της περιμέτρου κυριαρχίας αυτής. Η περιφέρεια κυριαρχίας επιτελεί κατ' αυτόν τον τρόπο λειτουργία χωρικής διασυνδέσεως ανάμεσα στην πολιτική και ιδεολογική έδρα της ισχύος και τα απώτατα χωρικά πεδία δυνητικής προβολής της ισχύος αυτής, την περίμετρο κυριαρχίας.

Η *περίμετρος κυριαρχίας* μίας πολιτειακής μονάδος αφορά τα απώτατα χωρικά όρια δυνητικής άμεσης προβολής ισχύος εκ μέρους των αρχών της εν λόγω πολιτειακής μονάδος. Η *περιφέρεια κυριαρχίας* και η *περίμετρος κυριαρχίας* ως χωροδυναμικές μονάδες από κοινού συγκροτούν τον *στρατιωτικό χώρο*, ήτοι τον χώρο δυνητικής προβολής της στρατιωτικής ισχύος. Ο στρατιωτικός χώρος είναι δυνατόν να υπερβαίνει τα όρια ακόμη και της περιμέτρου κυριαρχίας, η διεύρυνση δε αυτού συνδέεται με τον βαθμό τεχνολογικής αναπτύξεως ανά ιστορική περίοδο.

Η *εγκιβωτισμένη χωροκράτεια* αποτελεί ιδιότυπη περίπτωση χωρικής ενθéseως μίας πρωτογενούς κατά κανόνα πολιτειακής μονάδος εντός μιας περισσότερο προηγμένης πολιτειακής μονάδος, συνήθως ενός κράτους. Ο πληθυσμός στο εσωτερικό μίας εγκιβωτισμένης χωροκράτειας είναι δυνατόν να διατηρεί την πολιτική, ακόμη και την πολιτισμική αυτονομία του (*πολιτισμικός θύλακος*), ενώ σε στρατιωτικό επίπεδο είναι εξηρημένος από την ισχύ του περιβάλλοντος κράτους. Οι εγκιβωτισμένες χωροκράτειες είναι δυνατόν να αποτελέσουν την πρωτογενή χωρική εστία αναπτύξεως ενός κράτους. Ιστορικές περιπτώσεις εγκιβωτισμένων χωροκρατειών αποτελούν οι σκλαβηνίες στο εσωτερικό της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και οι αμερινδικοί θύλακοι στο εσωτερικό των Ηνωμένων Πολιτειών και του Καναδά.

Οι *σκλαβηνίες* απετέλεσαν τις εγκιβωτισμένες χωροκράτειες των σλαβικών πληθυσμών, οι οποίοι είχαν διεισδύσει από τον βορρά στην επικράτεια της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας τον 6ο αιώνα διαπερνώντας το όριο του ποταμού Δούναβη. Το 577 ένας πληθυσμός 100.000 Σλάβων εισέρρευσε στην Θράκη και το Ιλλυρικόν πραγματοποιώντας

⁴⁶ Ο όρος αξιοποιεί παρατηρήσεις από τον κλάδο της Οικολογίας. Βλ. Th.W. Schoener, 'Theory of Feeding Strategies', *Annual Review of Ecology and Systematics* 2 (1971), 369-404.

⁴⁷ Το φραγκικό κράτος οργανωνόταν με βάση την περιοχή της Νευστρίας (σημερινή βόρειος Γαλλία), περιοχή υψηλότερης πληθυσμιακής εισροής των γερμανόφωνων Φράγκων σε σχέση με την κεντρική και νότιο Γαλατία. Χαρακτηριστικό είναι ότι άλλη μία κομβικής σημασίας στρατιωτική αναμέτρηση, η μάχη του Βουαγιέ (507) ανάμεσα στο φραγκικό και το βησιγοτθικό βασίλειο, πραγματοποιήθηκε στην ίδια γεωγραφική περιοχή της κοιλάδας του Λίγηρα.

εκτεταμένες λεηλασίες σε βάρος των εγκατεστημένων αγροτικών πληθυσμών. Έως το 581 ένα τμήμα τους είχε εγκατασταθεί στην ενδοχώρα της Θεσσαλονίκης, διαμορφώντας μία αυτόνομη πολιτειακή μονάδα στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας. Άλλοι σλαβικοί πληθυσμοί διαχέονταν στην ανατολικορωμαϊκή επικράτεια, ώστε οι σκλαβηνίες πλέον απαντούσαν στην Φιλιπούπολη της Θράκης (Δρογουβίται), στην Ροδόπη (Σμοληνοί), στην ανατολική Μακεδονία (Στρυμωνίται), στην βόρειο και κεντρική Μακεδονία (Βερζήτες, Δρογουβίται), στην δυτική Μακεδονία (Ρυγχίνοι, Σαγουδάται, Βαϊουνίται), στην Θεσσαλία (Βελεγεζίται) και στην Πελοπόννησο (Εζερίται, Μελιγγοί). Οι διάσπαρτες στο εσωτερικό της επικρατείας πολιτειακές μονάδες των Σλάβων διατηρούσαν σχετική αυτονομία, ενώ κατέβαλλαν ετήσιο φόρο υποτελείας προς την επικυρίαρχη ανατολικορωμαϊκή αρχή. Σε οικονομικό επίπεδο οι σκλαβηνίες διατηρούσαν σχέσεις με το περιβάλλον πλαίσιο των αγροτικών οικισμών της ενδοχώρας. Οι σκλαβηνίες, οι οποίες παρουσίαζαν χωρική απομόνωση από την αρχική περιοχή εισόδου στην επικράτεια, ήσαν ευκολότερο να ελεγχθούν από στρατιωτικής απόψεως και να αποσυντεθούν σε βάθος χρόνου. Οι σκλαβηνίες στο νότιο τμήμα της Χερσονήσου του Αίμου ενσωματώθηκαν σε βάθος χρόνου στην επεκτεινόμενη θεματική διοίκηση του ανατολικορωμαϊκού κράτους. Αντιθέτως, οι σκλαβηνίες στο βορειοδυτικό τμήμα της Χερσονήσου του Αίμου, στην περιφέρεια κυριαρχίας της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, απετέλεσαν την χωρική εστία αναπτύξεως των πρώτων κρατών των Σέρβων και Κροατών.

Οι θύλακοι των αμερινδικών πληθυσμών (Indian Reserves) στο εσωτερικό των Ηνωμένων Πολιτειών και του Καναδά αποτελούν εγκιβωτισμένες χωροκράτειες οικονομικής και πολιτισμικής υφής. Στις Ηνωμένες Πολιτείες η συνολική γεωγραφική έκταση όλων των θυλάκων ανέρχεται σε 225.000 χλμ², το 2,3% της συνολικής επιφανείας του κράτους. Οι θύλακοι διαμορφώθηκαν κατά τον 19ο αιώνα βάσει των συνομολογηθισών συνθηκών ειρήνης ανάμεσα στους πληθυσμούς των Αμερινδών και την κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών. Οι θύλακοι διαθέτουν νομική αυτονομία τόσο από την κυβέρνηση εκάστης πολιτείας όσο και από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση. Στον Καναδά οι θύλακοι αποδίδουν διακριτά αστικά δικαιώματα και προνόμια οικονομικής εκμεταλλεύσεως ορισμένων γεωγραφικών περιοχών στους ενοικούντες πληθυσμούς των Αμερινδών, όμως ο βαθμός αυτονομίας αυτών είναι μειωμένος, καθώς η ομοσπονδιακή καναδική κυβέρνηση διαθέτει την αποκλειστικότητα της νομοθεσίας.

Το πλέγμα των σχέσεων μεταξύ των πολιτειακών μονάδων ποικίλλει μεταξύ διαφοροποιουμένων επιπέδων συναρμογής και υπαγωγής των δρώντων εντός ποικίλων και αλληλεπικαλυπτομένων δομών διαδράσεως σε γεωπολιτικό επίπεδο, υποσυστημάτων, συστημάτων και υπερσυστημάτων. Οι δομές διαδράσεως ενίοτε ταυτίζονται με την λειτουργία των επιμέρους πολιτισμικών συστημάτων και των πολιτισμικών περιοχών. Γενικώς διακρίνονται πέντε κύρια σχήματα σχέσεων μεταξύ των επιμέρους κρατικών δρώντων βάσει του βαθμού εξαρτήσεως και διαδράσεως, η ανεξαρτησία, η ηγεμονία, η επικυριαρχία, η κυριαρχία και η αυτοκρατορία (Πίνακας III).

α. ανεξαρτησία.

Το σχήμα της *ανεξαρτησίας* (independence) αφορά την ύπαρξη κρατικών δρώντων και πολιτειακών μονάδων στο εσωτερικό ενός συστήματος διεθνών σχέσεων, οι οποίοι διαθέτουν την έσχατη ικανότητα λήψεως αποφάσεων τόσο για τις εξωτερικές όσο και για τις εσωτερικές τους υποθέσεις.⁴⁸ Σε ένα πλέγμα διεθνών σχέσεων, στο οποίο συμμετέχουν ανεξάρτητοι κρατικοί δρώντες, παρατηρείται οπωσδήποτε ένας βαθμός συναρμογής και αμοιβαίας προσαρμογής των στρατηγικών των επιμέρους δρώντων. Η προσαρμογή αυτή είναι δυνατόν να λαμβάνει την μορφή του συντονισμού της δράσεως ορισμένων κρατικών δρώντων, κατά κανόνα εκούσιου, καθώς θεωρείται ότι προάγει τα συμφέροντα ενός εκάστου εκ των κρατικών δρώντων. Στις περιπτώσεις, κατά τις οποίες μεταξύ των επιμέρους κρατικών δρώντων, οι οποίοι συντονίζουν τις ενέργειές τους σε εξωτερικό επίπεδο, υπάρχει ένας

⁴⁸ Βλ. Α. Watson, *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis*, London and New York: Routledge, 1992, 14.

ισχυρότερος δρων, το σχήμα μετακινείται σε ορισμένο βαθμό προς την κατηγορία της ηγεμονίας.

β. ηγεμονία.

Στο σύστημα της *ηγεμονίας* (hegemony) ένας ή περισσότεροι κρατικοί δρώντες στο εσωτερικό ενός συστήματος διεθνών σχέσεων προσδιορίζει και εισάγει τους κανόνες λειτουργίας του συστήματος αυτού, κανόνες, στους οποίους συμμορφούνται όλοι οι δρώντες. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο ηγεμονικός κρατικός δρων είναι σε θέση να προσδιορίζει σε ορισμένο βαθμό τις εξωτερικές σχέσεις των λοιπών κρατικών δρώντων. Η δυνατότητα επιρροής του ηγεμονικού κρατικού δρώντος περιορίζεται στο πεδίο των εξωτερικών σχέσεων των λοιπών δρώντων και δεν επεκτείνεται στο εσωτερικό αυτών.⁴⁹

Περίπτωση ηγεμονίας είναι η επιρροή, την οποία ασκούσαν οι δύο κρατικοί σχηματισμοί των Αθηνών και της Σπάρτης κατά την περίοδο των ετών 479-404 π.Χ. στο δυαρχικό κατ' ουσίαν σύστημα διακρατικών σχέσεων της ελληνικής πολιτισμικής περιοχής. Ειδικότερα όσον αφορά την Αθήνα ως ηγεμονία είναι δυνατόν να προσδιοριστεί συγκεκριμένως η πρόιμη περίοδος της Αθηναϊκής Συμμαχίας, γνωστή και ως Δηλιακή Συμμαχία (478-454 π.Χ.), η οποία συνάσπιζε 173 επιμέρους κρατικούς σχηματισμούς. Άλλη ιστορική περίπτωση ηγεμονίας είναι η επιρροή, την οποία ασκούσαν οι πέντε μεγάλες δυνάμεις του Ηνωμένου Βασιλείου, της Γαλλίας, της Αυστρο-Ουγγαρίας, της Πρωσίας και της Ρωσικής Αυτοκρατορίας στο ευρωπαϊκό διακρατικό σύστημα ισχύος κατά την περίοδο των ετών 1815-1914.

Παραλλαγή του σχήματος της ηγεμονίας, η οποία απαντά στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Ασίας κατά την μεσαιωνική περίοδο (9ος -12ος αι.), είναι η ύπαρξη ενός *κράτους τύπου μαντάλα* (mandala state).⁵⁰ Πρωτογενείς μορφές του τύπου καταγράφονται ήδη κατά τους τρεις τελευταίους αιώνες π.Χ., βάσει των οποίων η πολιτική επικυριαρχία του κέντρου συνδεόταν με ανιμιστικές κοσμολογικές αντιλήψεις, ενώ η διάδοση του ινδουισμού από τον 5ο αιώνα μ.Χ. μετέτρεψε την θεώρηση αυτή σε θρησκευτική ταύτιση του πολιτικού κέντρου με θεότητες, όπως ο Σίβα. Τα κράτη τύπου μαντάλα δεν ταυτίζονται με την τυπική ευρωπαϊκή και σινική αντίληψη περί κράτους ως μίας οργανωμένης χωροκράτειας με οριοθετημένα σύνορα και γραφειοκρατικό μηχανισμό. Τα κράτη τύπου μαντάλα είναι δυνατόν να αποδοθούν στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία ως *κράτη κυκλικής ιεραρχίας*, καθώς πρόκειται περί αλληλεπικαλυπτομένων πολιτειακών δικτύων τοπικής εμβελείας, τα οποία τελούν υπό την ηγεμονία ενός κέντρου. Η διάχυση της πολιτικής αρχής στις ηγεμονίες (kedatuan) συνδυαζόταν με την αναγνώριση της ιδεολογικής επικυριαρχίας του κέντρου, του καθολικού αυτοκράτορος (cakravartin).⁵¹ Η συστημική αυτή οργάνωση αντιστοιχεί σε ορισμένο βαθμό στην φεουδαλική διάρθρωση της μεσαιωνικής δυτικής και κεντρικής Ευρώπης, ωστόσο διαφέρει ως προς την αυξημένη αυτονομία, την οποία απήλθαν οι ιεραρχικώς υποκείμενες πολιτειακές μονάδες, ως προς την πρόκριση προσωπικών και όχι θεσμικών ή εδαφικών δεσμών, και ιδίως ως προς την μη αποκλειστικότητα της δεσμεύσεως, καθώς εκάστη υποκείμενη πολιτειακή μονάδα ήταν δυνατόν να υπάγεται σε περισσότερα του ενός κέντρα.

⁴⁹ Βλ. A. Watson, *The Evolution of International Society*, ό.π., 15.

⁵⁰ Βλ. R. Dellios, 'Mandala: From Sacred Origins to Sovereign Affairs in Traditional Southeast Asia', The Centre for East-West Cultural and Economic Studies Research Paper No. 10, 1/2003, 2. Ο όρος *mandala* («ιερός προστατευτικός κύκλος») για τις πολιτειακές δομές εισήχθη στην βιβλιογραφία από ορισμένους ασιατιστές. Βλ. O.W. Wolters, 'Ayudha and the Rearward Part of the World', *Journal of the Royal Asiatic Society* 3-4 (1968), 166-78· I.W. Mabbett, 'Kingship at Angkor', *Journal of the Siam Society* 66:2 (1978), 1-58.

⁵¹ Άλλοι όροι, οι οποίοι χρησιμοποιούνται, είναι ο σανσκριτικός *negara* («βασιλείο») και ο περιγραφικός *γαλαξιακή πολιτειακή μονάδα* (galactic polity). Βλ. C. Geertz, *Negara: The Theatre-State in Nineteenth-Century Bali*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1980· S.J. Tambiah, *World Conqueror and World Renouncer: A Study of Buddhism and Polity in Thailand against A Historical Background*, Cambridge: Cambridge University Press, 1976.

γ. επικυριαρχία.

Η *επικυριαρχία* (suzerainty) ταυτίζεται με την άσκηση πολιτικού ελέγχου εκ μέρους ενός κρατικού δρώντος επί ενός άλλου κρατικού δρώντος. Ο πολιτικός αυτός έλεγχος θεωρείται νόμιμος και καθίσταται αποδεκτός από τον υφιστάμενο την επικυριαρχία και τον πολιτικό έλεγχο κρατικό δρώντα. Η έννοια είναι ασαφής και ενίοτε αλληλεπικαλύπτεται με αυτήν της κυριαρχίας. Ιστορική περίπτωση επικυριαρχίας είναι δυνατόν να θεωρηθεί, ο έλεγχος, τον οποίον διέθετε η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία επί του πελατειακού βασιλείου του Ηρώδου (β. 37-4 π.Χ.) στην Παλαιστίνη.

δ. κυριαρχία.

Η *κυριαρχία* (dominion) αφορά την άσκηση εκ μέρους ενός κρατικού δρώντος ουσιαστικούς πολιτικούς ελέγχου και έλεγχου επί των εσωτερικών ζητημάτων άλλων κρατικών δρώντων. Οι υφιστάμενοι τον πολιτικό αυτό έλεγχο κρατικοί δρώντες, ωστόσο, διατηρούν την αυτοτέλειά τους ως κρατικές πολιτειακές μονάδες και ορισμένο βαθμό ελέγχου επί των εσωτερικών ζητημάτων τους. Χαρακτηριστικές ιστορικές περιπτώσεις κυριαρχίας ήταν η ύστερη περίοδος της Συμμαχίας της Δήλου (454-404 π.Χ.), κατά την οποία η Αθήνα ασκούσε αυξημένο έλεγχο επί των συμμάχων της μέσω στρατιωτικών επεμβάσεων.⁵² Κατά την σύγχρονη περίοδο τυπική περίπτωση κυριαρχίας αποτελούσε το πλέγμα επιρροής και ελέγχου, το οποίο ασκούσε η Σοβιετική Ένωση κατά την διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου (1945-1991) επί των κρατών-μελών του Συμφώνου της Βαρσοβίας.

ε. αυτοκρατορία.

Αυτοκρατορία (empire) είναι το πλέγμα σχέσεων, τυπικών ή ατύπων, άμεσου πολιτικού ελέγχου, το οποίο επιβάλλεται από ορισμένες πολιτειακές μονάδες στην πραγματική πολιτική κυριαρχία μίας άλλης πολιτειακής μονάδας. Οι αυτοκρατορίες περιλαμβάνουν περισσότερα από τα επισήμως προσηρημένα εδάφη, αλλά περικλείουν λιγότερα από το άθροισμα όλων των μορφών διεθνούς ανισότητας.⁵³ Οι αυτοκρατορίες διαθέτουν εκτεταμένη εδαφική επικράτεια, κατά κανόνα πολυεθνική πληθυσμιακή βάση και κοινή ενοποιητική αρχή σε πολιτικό επίπεδο, η οποία ταυτίζεται με το πρόσωπο του ηγεμόνα/αυτοκράτορα. Η κεντρική ισχύς συνδέεται με μία ποικιλία αμέσων και εμμέσων σχέσεων και δικτύων, τα οποία διαμορφώνονται ανάμεσα στον κυρίαρχο εθνικό πυρήνα και τους ετερογενείς υποκειμένους στην αυτοκρατορική αρχή πληθυσμούς.⁵⁴ Σε επίπεδο ενδοκρατικών σχέσεων ισχύος οι αυτοκρατορίες αποτελούν εδαφικές επικράτειες, ενιαίες ή κατατεταγμένες από γεωγραφικής απόψεως, οι οποίες ελέγχονται σε πολιτικό επίπεδο από ένα διοικητικό κέντρο. Το διοικητικό αυτό κέντρο διαθέτει σαφή ιδεολογική και πολιτική υπεροχή και κυριαρχία επί των περιφερειακών κοινωνικών ελίτ. Οι τελευταίες με την σειρά τους ασκούν έλεγχο επί ενός πληθυσμού, η πλειονότητα του οποίου σε κοινωνικό επίπεδο δεν διαθέτει πρόσβαση ή δυνατότητα επιρροής επί των αξιωμάτων της αυτοκρατορικής ισχύος.

Ολοκληρώνοντας την εξέταση των σχέσεων ισχύος προβαίνουμε σε μία τυπολογία της κοινωνικής ενοποίησης μιας γεωγραφικής περιοχής. Το σχήμα, το οποίο υιοθετείται, αποτελεί περαιτέρω επεξεργασία της τυπολογικής διακρίσεως του ασιατιστή Owen Lattimore (1900-1989), ο οποίος διέκρινε τρεις παραμέτρους εκτεταμένης κοινωνικής ενοποίησης, χρησιμοποιώντας ως ιστορικό παράδειγμα την Κίνα. Οι τρεις αυτές παράμετροι ταυτίζονται σε χωρικό επίπεδο με την διαφοροποιούμενη ακτίνα δράσεως των εμπλεκόμενων δρώντων (οικονομικών, πολιτικών, στρατιωτικών).⁵⁵ Στο παρόν σχήμα οι παράμετροι καθίστανται τέσσερις, προστιθεμένης της πολιτισμικής επιρροής, ενώ επίσης υπάρχει διαφορετική κατάταξη βάσει νέου κριτηρίου αναφοράς. Οι τέσσερις παράμετροι κατατάσσονται αναλόγως

⁵² Για την αθηναϊκή κυριαρχία επί των συμμαχικών πόλεων-κρατών κατά τον ύστερο 5ο αιώνα π.Χ. βλ. Θουκυδίδου *Ιστορίαι* I, 96-7.

⁵³ Βλ. A. Watson, *The Evolution of International Society*, ό.π., 16· M.W. Doyle, *Empires*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1986, 45.

⁵⁴ Πβ. P.L. van den Berghe, *Το εθνικό φαινόμενο*, ό.π., 159.

⁵⁵ Βλ. O. Lattimore, *Studies in Frontier History: Collected Papers, 1928-1958*, London: Oxford University Press, 1962, 480-481. Πβ. M. Mann, *Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας*, ό.π., 24-6.

της χωρικής εμβελείας των εκδηλώσεών τους, της εκτατικότητας αυτών, και αναλόγως του βαθμού εντάσεως των εκδηλώσεών τους, της εντατικότητας αυτών.

α. οικονομική ενοποίηση.

Η *οικονομική ενοποίηση*, η οποία προκύπτει ως συνέπεια της αναπτύξεως μιας πολιτειακής μονάδος, καταγράφεται σε πρωτογενές επίπεδο ως η σύνδεση των δικτύων αγροτικής παραγωγής της ενδοχώρας με τα αστικά κέντρα, των αποθεμάτων πρώτων υλών με τα κέντρα παραγωγής και σε ένα θαλάσσιο δίκτυο των λιμένων με την ενδοχώρα και με υπερπόντιες περιοχές ή άλλους λιμένες. Η χωρική εμβέλεια της οικονομικής ενοποίησης ήταν εξ ορισμού περιορισμένη κατά την προβιομηχανική περίοδο λόγω της υποτυπώδους αλληλεπιδράσεως των επιμέρους παραγωγικών μονάδων και της ελλιπούς αναπτύξεως των συγκοινωνιών και των επικοινωνιών και της καθοριστικής επιδράσεως των κλιματικών παραγόντων. Ανάμεσα στις εστίες παραγωγής και διαχύσεως του αγροτικού πλεονάσματος και τις τοπικές αγοραίες δραστηριότητες παρατηρείτο σε ορισμένο βαθμό οργανωτική ασυνέχεια, η οποία συνέβαλε στον χωρικό περιορισμό της οικονομικής ενοποίησης.

β. πολιτική διοίκηση.

Η δεύτερη παράμετρος εκτεταμένης κοινωνικής ενοποίησης είναι η *πολιτική διοίκηση*, η οποία αναπτύσσεται στο εσωτερικό μιας πολιτειακής μονάδος. Η ακτίνα δράσεως της πολιτικής διοικήσεως είναι εκτενέστερα αυτής της οικονομικής ενοποίησης, ενώ συνήθως συμπίπτει με αυτήν της εσωτερικής στρατιωτικής δράσεως.

γ. στρατιωτική δράση.

Η *στρατιωτική δράση* είναι η πιο εκτεταμένη από γεωγραφικής απόψεως παράμετρος κοινωνικής ενοποίησης στο τυπολογικό σχήμα του Lattimore και διακρίνεται περαιτέρω σε εσωτερική και εξωτερική στρατιωτική δράση. Η *εσωτερική στρατιωτική δράση* συνίσταται στην μεταφορά των στρατιωτικών δυνάμεων στο εσωτερικό μίας σφαίρας πολιτικού ελέγχου στο πλαίσιο των χωρικών αναφορών της πολιτικής διοικήσεως. Η κατάκτηση ορισμένων γεωγραφικών περιοχών και η ένταξή τους στο διοικητικό πλαίσιο μίας πολιτειακής μονάδος έχει ως συνέπεια την ευχέρεια προβολής καταναγκαστικής ισχύος εκ μέρους του διοικητικού κέντρου επί αυτών των γεωγραφικών περιοχών. Η εσωτερική στρατιωτική δράση συνδέεται με την έννοια του πυρήνα άμεσης κυριαρχίας.

Η *εξωτερική στρατιωτική δράση* αφορά την ανάπτυξη των στρατιωτικών δυνάμεων μίας πολιτειακής μονάδος εκτός των διοικητικών ορίων αυτής, εκτός της πολιτικής διοικήσεως. Εκφάνσεις της εξωτερικής στρατιωτικής δράσεως είναι η επιδρομή αντιποίνων, η επίθεση προληπτικής ανασχέσεως και η επιδρομή για την απόσπαση φόρου υποτελείας ή οικονομικού πλεονάσματος. Η εξωτερική στρατιωτική δράση εκδηλώνεται σε γεωγραφικές περιοχές της μεθορίου, οι οποίες δεν είναι δυνατόν να προσαρτηθούν στην χωρική ενότητα της πολιτικής διοικήσεως. Η εξωτερική στρατιωτική δράση συνδέεται με τις έννοιες της *περιφερείας* και της *περιμέτρου κυριαρχίας*.

δ. πολιτισμική επιρροή.

Η *πολιτισμική επιρροή* σχετίζεται με την δυνατότητα προβολής των αναφορών μιας πολιτισμικής περιοχής ή πολιτειακής μονάδος σε μία χωρική έκταση, η οποία υπερβαίνει τις τρεις προγενέστερες ακτίνες δράσεως. Η ακτίνα δράσεως της πολιτισμικής επιρροής είναι η μεγίστη εκ των τεσσάρων παραμέτρων κοινωνικής ενοποίησης, καθώς οι πολιτισμικές αναφορές είναι δυνατόν να υπερβαίνουν την εμβέλεια τόσο της πολιτικής διοικήσεως όσο και της εξωτερικής στρατιωτικής δράσεως, ενώ η έκταση της πολιτισμικής επιρροής επικουρείται από την ανάπτυξη υπερτοπικών οικονομικών δικτύων.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ: ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΣΧΕΣΕΩΝ ΙΣΧΥΟΣ

ΣΧΕΣΗ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ
Ανεξαρτησία	Πολιτειακοί δρώντες με έσχατη ικανότητα λήψεως αποφάσεων στο εσωτερικό και το εξωτερικό
Ηγεμονία	Προσδιορισμός κανόνων λειτουργίας ενός διεθνούς συστήματος από έναν ή περισσότερους κρατικούς δρώντες
Επικυριαρχία	Άσκηση πολιτικού ελέγχου εκ μέρους ενός κρατικού δρώντος επί ενός άλλου κρατικού δρώντος
Κυριαρχία	Άσκηση πολιτικού ελέγχου και ελέγχου επί των εσωτερικών ζητημάτων διακυβέρνησεως εκ μέρους ενός κρατικού δρώντος επί άλλων δρώντων
Αυτοκρατορία	Άσκηση άμεσου πολιτικού ελέγχου εκ μέρους ενός κρατικού δρώντος επί της πραγματικής πολιτικής κυριαρχίας άλλων πολιτειακών μονάδων

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Berghe, Pierre L. van den, *Το εθνοτικό φαινόμενο*, μτφρ. Μ.Ε. Μαραγκουδάκης, Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος, 2004
- Boehm, C., *Hierarchy in the Forest: The Evolution of Egalitarian Behavior*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001
- Carneiro, R.L., 'A Theory of the Origin of the State', *Science* 169 (1970), 733-8
- Carneiro, R.L., 'Political Expansion as an Expression of the Principle of Competitive Exclusion', στο R. Cohen & E. Service (eds.), *Origins of the State and Civilization*, Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues, 1978, 205-23
- Carneiro, R.L., 'The Chieftdom: Precursor of the State', στο G.D. Jones & R.R. Kautz (eds.), *The Transition to Statehood in the New World*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981, 45.
- Dawson, D., *The First Armies*, London: Cassell, 2001
- Derruau, M., *Ανθρωπογεωγραφία*, μτφρ. Γ. Πρεβελάκης, Αθήνα: MIET, 2007⁴ [1987]
- Diamond, J., *Guns, Germs and Steel: A Short History of Everybody for the Last 13,000 Years*, London: Vintage, 2005 [1998]
- Diamond, J., *The World until Yesterday: What Can We Learn from Traditional Societies?*, London: Penguin, 2013
- Doyle, M.W., *Empires*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1986
- Earle, T.K., *How Chiefs Came to Power: The Political Economy of Prehistory*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1998
- Erdal, D. & A. Whiten, 'On Human Egalitarianism: An Evolutionary Product of Machiavellian Status Escalation?', *Current Anthropology* 35:2 (4/1994), 175-83
- Foley, R., *Another Unique Species: Patterns in Human Evolutionary Ecology*, Harlow: Longman, 1987
- Fried, M.H., *The Notion of the Tribe*, Menlo Park, CA: Cummings, 1975
- Gat, A., *War in Human Civilization*, New York: Oxford University Press, 2006
- Johnson A. & T. Earle, *The Evolution of Human Societies: From Foraging Groups to Agrarian State*, Stanford, CA: Stanford University Press, 2000
- Khazanov, A.M., *Nomads and the Outside World*, trans. J. Crookenden, Madison, WI: University of Wisconsin Press, 1994
- Kradin, N.N., 'Nomadism, Evolution, and World-Systems: Pastoral Societies in Theories of Historical Development', *Journal of World-System Research* 8 (2002), 368-88
- Lattimore, O., *Studies in Frontier History: Collected Papers, 1928-1958*, London: Oxford University Press, 1962
- Mann, M., *Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας, τόμ. Α': Μια ιστορία της εξουσίας από τις αρχές ως το 1760 μ.Χ.*, μτφρ. Γ. Καράμπελας, Αθήνα: Πόλις, 2008
- North, D.C., *Δομή και μεταβολές στην οικονομική ιστορία*, μτφρ. Α. Αλεξιάδη, Αθήνα: Κριτική, 2000
- Pinker, S., *The Better Angels of Our Nature*, London: Penguin, 2011
- Schoener, Th.W., 'Theory of Feeding Strategies', *Annual Review of Ecology and Systematics* 2 (1971), 369-404.
- Service, E., *Primitive Social Organization*, New York: Random House, 1971² [1962]

Todd, M., *The Early Germans*, Oxford: Blackwell, 2004² [1992]

Watson, A., *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis*, London and New York: Routledge, 1992

Wilson, E.O., *Κοινωνιοβιολογία: Η νέα σύνθεση*, μτφρ. Σ. Σφενδουράκης & Δ. Μουρελάτος, Αθήνα: Σύναλμα, 2000

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΛΙΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ: ΝΕΟΙ ΤΡΟΠΟΙ, ΝΕΟΙ ΔΡΩΝΤΕΣ, ΝΕΟΙ ΤΟΜΕΙΣ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΠΙΠΕΔΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ –Η ΑΣΚΗΣΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ ΣΕ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

Βιργινία ΜΠΑΛΑΦΟΥΤΑ

Δικηγόρος, Δρ Διεθνούς Δικαίου και Περιφερειακών Σπουδών, Εργαστηριακό και Διδακτικό Προσωπικό (Ε.ΔΙ.Π.) Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
vbalafouta@turkmas.uoa.gr

Περίληψη

Το παρόν άρθρο πραγματεύεται την έννοια και το περιεχόμενο της νέας διπλωματίας, η οποία αναλύεται στους νέους τρόπους, στους νέους δρώντες, στους νέους τομείς και στα νέα επίπεδα διπλωματίας. Παρουσιάζεται το πώς η άσκηση της διπλωματίας εξελίσσεται και διαμορφώνεται με βάση τα χαρακτηριστικά, τα δεδομένα, τις αναγκαιότητες, καθώς και τα προβλήματα και τις προκλήσεις που ανακύπτουν στη σύγχρονη εποχή. Παράλληλα, εξετάζεται η σύνδεση της διπλωματίας με την εξωτερική πολιτική και το Διεθνές Δίκαιο, αλληλοεπικαλύψεις, συγκλίσεις και αποκλίσεις τους. Επιπρόσθετα, επιδιώκεται ναδειχθεί η συμβολή της διπλωματίας στην περιφερειακή συνεργασία και οργάνωση, καθώς και οι προοπτικές που διανοίγονται στην άσκηση της διπλωματίας μέσω των Περιφερειακών Επιστημών. Διαπιστώνεται δε ότι Διπλωματία, Εξωτερική Πολιτική, Διεθνές Δίκαιο και Περιφερειακές Επιστήμες συχνά υπηρετούν και προάγουν κοινούς σκοπούς, ήτοι τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, την ειρηνική διευθέτηση των διαφορών, τη διεθνή συνεργασία για τη αντιμετώπιση διεθνών προβλημάτων οικονομικής, κοινωνικής, πολιτιστικής και ανθρωπιστικής φύσεως, την ανάπτυξη αρμονικών σχέσεων μεταξύ των κρατών, την προστασία και προαγωγή των δικαιωμάτων του ανθρώπου και την προστασία του περιβάλλοντος.

Λέξεις κλειδιά: Διπλωματία, Νέα Διπλωματία, Περιφερειακές Σπουδές, Διεθνές Δίκαιο, Εξωτερική Πολιτική.

JEL classification:

1. Εισαγωγή – Έννοια, περιεχόμενο και στόχοι της διπλωματίας

Στο παρόν άρθρο αναλύεται η έννοια της διπλωματίας, η μετάβαση από την παλιά στη νέα διπλωματία, και οι νέοι τρόποι, οι νέοι δρώντες, οι νέοι τομείς και τα νέα επίπεδα διπλωματίας. Επιπλέον, επιχειρείται να αναδειχθεί η σύνδεση και η διάδραση της διπλωματίας με την εξωτερική πολιτική και με το Διεθνές Δίκαιο, καθώς επίσης και ο ιδιαίτερος σύνδεσμός της με τις Περιφερειακές Επιστήμες.

Η διπλωματία διαχρονικά αποτέλεσε και αποτελεί το μέσο για την άσκηση εξωτερικής πολιτικής από την πλευρά των κρατών, την προάσπιση των εθνικών τους συμφερόντων, την επίτευξη ή τη διατήρηση αρμονικών σχέσεων μεταξύ των κρατών, την ειρηνική διευθέτηση των διεθνών διαφορών και τη διεθνή και την περιφερειακή συνεργασία.

«Για την έννοια της διπλωματίας έχουν διατυπωθεί διάφοροι ορισμοί, μερικοί εκ των οποίων παρατίθενται αμέσως κατωτέρω. Ο Καναδός διπλωμάτης Gordom Smith υποστηρίζει ότι διπλωματία είναι η τέχνη να ικανοποιείς τα εθνικά συμφέροντα μέσα από την πρακτική της πειθούς. Ο Άγγλος διπλωμάτης Harold Nicolson τονίζει ότι διπλωματία είναι η διαχείριση των διεθνών υποθέσεων, η μέθοδος με την οποία διεκπεραιώνονται οι υποθέσεις αυτές, καθώς και η τέχνη της διαπραγμάτευσης.

»Ο Γάλλος De Cussy αναφέρει στο *“Dictionnaire du Diplomate et du Consul”* ότι διπλωματία είναι το σύνολο των θεωρητικών και πρακτικών γνώσεων για την προάσπιση των εθνικών συμφερόντων, τον διακανονισμό των διακρατικών διαφορών, και την ειρηνική διευθέτησή τους. Ο Γερμανός διεθνολόγος Arnold Bergstraesser υποστηρίζει ότι ως διπλωματία νοείται η δραστηριότητα εκείνων των προσώπων που καλούνται να εκπροσωπήσουν το κράτος, να υλοποιήσουν τους στόχους της κυβερνητικής πολιτικής και να διαμορφώσουν ευνοϊκές συνθήκες για την προβολή των εθνικών θέσεων στο εξωτερικό».¹

«Σύμφωνα με τον Καθηγητή Ronald Peter Barston, με τον όρο διπλωματία νοείται η τέχνη και η πρακτική της διεξαγωγής διαπραγματεύσεων μεταξύ εκπροσώπων ομάδων ή κρατών.

Συνήθως ο όρος αναφέρεται στη διεθνή διπλωματία, τη διεξαγωγή δηλαδή διεθνών σχέσεων μέσω της αλληλεπίδρασης επαγγελματιών διπλωματών σχετικά με θέματα που αφορούν την ειρήνη, τον πόλεμο, το εμπόριο, την οικονομία, τον πολιτισμό, το περιβάλλον και τα δικαιώματα του ανθρώπου. Η διπλωματία είναι η απόπειρα απόκτησης στρατηγικού πλεονεκτήματος ή εύρεσης κοινά αποδεκτών λύσεων σε μια κοινή πρόκληση, μέσω της παράθεσης επιχειρημάτων και δηλώσεων με ήπιο και ευγενικό τρόπο, χωρίς διαπληκτισμούς»².

Κατωτέρω παρατίθεται μια συνοπτική ιστορική αναδρομή, η οριοθέτηση της διπλωματίας εν σχέσει με την εξωτερική πολιτική και το Διεθνές Δίκαιο, καθώς και η σύνδεσή της και η αλληλεπίδρασή της με τις Περιφερειακές Επιστήμες. Στη συνέχεια, αναλύεται η πολυσύνθετη έννοια και το περιεχόμενο της νέας διπλωματίας, επιχειρώντας να αναδειχθούν οι νέοι τρόποι, οι νέοι δρώντες, οι νέοι τομείς και τα νέα επίπεδα άσκησης διπλωματίας στη σύγχρονη εποχή· τονίζοντας τον συνεχώς εξελισσόμενο χαρακτήρα της.

2.

2.1. Μια ιστορική αναδρομή

Προκειμένου να παρουσιαστεί η μετάβαση από την παλιά στη νέα διπλωματία, παρατίθενται επιγραμματικά ορισμένα ιστορικά, πραγματολογικά στοιχεία, τα οποία αποτελούν σημαντικούς σταθμούς στην ιστορική διαδρομή της διπλωματίας.

Αρχικά, θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι Σουμέριοι είναι οι πρώτοι που ασκούν διπλωματία. Κάποια από τα παλαιότερα γνωστά διπλωματικά αρχεία είναι οι επιστολές της Αμάρνα, μεταξύ των Φαραώ της 18ης δυναστείας της Αιγύπτου και των Αμουρού, ηγεμόνων της Χαναάν κατά τη διάρκεια του 14ου αιώνα π.Χ. Επρόκειτο για ιδιαίτερα σημαντική αλληλογραφία σχετική με τη διπλωματία. Μετά τη Μάχη του Καντές, περίπου το 1274 π.Χ., κατά τη διάρκεια της 14ης δυναστείας, οι Φαραώ της Αιγύπτου και οι ηγεμόνες της Αυτοκρατορίας των Χετταίων δημιούργησαν μία από τις πρώτες γνωστές διεθνείς συνθήκες ειρήνης, που επιβιώνουν μέχρι σήμερα.³

Στην Αρχαία Ελλάδα ιδρύεται ο θεσμός της πρεσβείας, ο θεσμός της προξενείας, ο θεσμός των αμφικτυονιών, ο θεσμός των συνθηκών/συμμαχιών. Οι ελληνικές πόλεις-κράτη έστελναν αντιπροσωπείες η μία στην άλλη, προκειμένου να διαπραγματευτούν συγκεκριμένα θέματα, όπως τον πόλεμο ή την ειρήνη, εμπορικές σχέσεις· ωστόσο δεν διατηρούσαν διπλωματικούς εκπροσώπους στο έδαφός τους.

Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία δεν προσέφερε πολλά στην ανάπτυξη της διπλωματίας, διότι επρόκειτο για μια αυτοκρατορία που είχε ηγεμονική στρατιωτική πολιτική, βασιζόταν περισσότερο στην ισχύ. Αξίζει να αναφερθεί ο διαχωρισμός που έκανε μεταξύ του Δικαίου που εφαρμοζόταν εντός των τειχών της Ρώμης και του «Δικαίου των Εθνών» (*“Jus Gentium”*), το οποίο εφαρμοζόταν σε όλο τον υπόλοιπο κόσμο.

Τέλος, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία ως προς την άσκηση διπλωματίας χαρακτηρίζεται από τη χρήση δολίων μέσων, δεδομένου ότι αντιμετώπιζε συνεχείς επιδρομές και δεν είχε επαρκή στρατό. *«Η Βυζαντινή αυτοκρατορία άντεξε από τις ξένες επιδρομές πάνω από μια χιλιετία κι αυτό το οφείλει στην εξωτερική πολιτική της. Η συγκεκριμένη πολιτική ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής ανάμεσα στους βυζαντινούς αυτοκράτορες (ή τουλάχιστον στους πιο “επιτυχημένους”). Οι βυζαντινοί τη θεωρούσαν ένα είδος επιστήμης κι είχαν συνταχθεί βυζαντινές πραγματείες, οι οποίες είτε ολόκληρες είτε σε ένα μέρος τους ήταν αφιερωμένες στη διπλωματία και στην πολιτική και έδιναν οδηγίες για τον χειρισμό δύσκολων πολιτικών καταστάσεων»*.⁴

Η Συνθήκη της Βεσφαλίας το 1648, και το Συνέδριο της Βιέννης το 1815 αποτελούν κομβικά σημεία για τη διαμόρφωση της διπλωματίας. Οι κανόνες που διέπουν τις διπλωματικές και τις προξενικές σχέσεις είναι για μακρό χρονικό διάστημα εθιμικοί, μέχρι που φτάνουμε στη σύγχρονη εποχή, οπότε το 1961 ψηφίζεται η Σύμβαση της Βιέννης «περί των διπλωματικών σχέσεων»⁵ και το 1963 η Σύμβαση της Βιέννης «περί των προξενικών σχέσεων»⁶, οι οποίες κωδικοποιούν υπάρχον εθιμικό δίκαιο και θεσπίζουν και σειρά νέων κανόνων.

2.2. Διπλωματία, Εξωτερική Πολιτική και Διεθνές Δίκαιο

*«Τα πεδία του Διεθνούς Δικαίου και της διπλωματίας έχουν πολλά κοινά σημεία και είναι σε κάθε περίπτωση επάλληλα. Η διάδραση Διεθνούς Δικαίου και διπλωματίας είναι προφανής και δυναμική. Ωστόσο, το Διεθνές Δίκαιο δεν είναι δυνατόν απλώς να υπηρετεί τη διπλωματία, διότι τότε κινδυνεύει να μετατραπεί σε δίκαιο “σκοπιμότητας”, πάνω στο οποίο δεν μπορεί βέβαια να οικοδομηθεί μια κοινωνία ειρήνης και αλληλεγγύης. Ούτε το αντίθετο μπορεί να συμβεί, δηλαδή να καταστεί το Διεθνές Δίκαιο ο μόνος οδηγός της διπλωματίας, γιατί τα εθνικά συμφέροντα θα εξαρτώνται μεν από έναν ιδιαίτερα σημαντικό θεσμό, ο οποίος όμως σε κάποιες περιπτώσεις ερμηνεύεται με διαφορετικούς τρόπους και είναι εν εξελίξει».*⁷

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το Διεθνές Δίκαιο και η διπλωματία θέτουν και επιτελούν κατά βάση κοινούς σκοπούς. Ειδικότερα, οι θεμελιώδεις σκοποί του Διεθνούς Δικαίου, όπως αυτοί κατοχυρώνονται στο άρθρο 1 του Καταστατικού Χάρτη⁸ του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε.), ήτοι: i) η διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, ii) η ειρηνική διευθέτηση των διαφορών, iii) οι φιλικές και αρμονικές σχέσεις μεταξύ των κρατών, iv) η διεθνής συνεργασία για τη αντιμετώπιση και την επίλυση των διεθνών προβλημάτων οικονομικής, κοινωνικής, πολιτιστικής και ανθρωπιστικής φύσεως, και v) ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου, φαίνεται να αποτελούν βασικούς σκοπούς και της διπλωματίας.

Η ειδοποιός διαφορά στους στόχους που τίθενται στα πλαίσια του Διεθνούς Δικαίου και σε αυτούς που τίθενται στα πλαίσια της διπλωματίας συνίσταται στην εξής διαπίστωση. Το μεν Διεθνές Δίκαιο επιτελεί τους προαναφερθέντες σκοπούς σεβόμενο την εθνική κυριαρχία των κρατών, προσπαθώντας να εξισορροπήσει την ανάγκη θεμελίωσης και ενδυνάμωσης της διεθνούς έννομης τάξης και την ανάγκη σεβασμού και διατήρησης της αρχής της εθνικής κυριαρχίας. Η δε διπλωματία θέτει ως πρωταρχική της στόχευση την προάσπιση των εθνικών συμφερόντων του κράτους, παράλληλα με την επιδίωξη και τον σεβασμό των θεμελιωδών σκοπών του Διεθνούς Δικαίου, όπως αυτοί αποκρυσταλλώνονται στον Καταστατικό Χάρτη του Ο.Η.Ε.

Όσον αφορά τη διπλωματία εν σχέσει με την εξωτερική πολιτική, *«παρά το γεγονός ότι το σύνολο σχεδόν των δραστηριοτήτων της διπλωματίας ανήκει στον χώρο της εξωτερικής πολιτικής, υπάρχει μια σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο εννοιών. Συγκεκριμένα, η εξωτερική πολιτική καθορίζεται από την κυβέρνηση μιας χώρας, ενώ οι διπλωμάτες δραστηριοποιούνται, κυρίως για την προετοιμασία και την υλοποίηση των αποφάσεων της εξωτερικής πολιτικής. Το βέβαιο είναι ότι τα όρια μεταξύ διπλωματίας και εξωτερικής πολιτικής δεν είναι πάντοτε ευδιάκριτα. Ωστόσο, η διάκριση μεταξύ τους θεωρείται απαραίτητη, όταν πρόκειται ιδιαίτερα για το ζήτημα απόδοσης ευθυνών».*⁹

Συνάγεται, λοιπόν, ότι οι θεμελιώδεις σκοποί του Διεθνούς Δικαίου αποτελούν βασικούς άξονες και για τη διπλωματία και για την εξωτερική πολιτική. Η διάδραση μεταξύ τους είναι έντονη και συνεχής. Τα όρια μεταξύ Διεθνούς Δικαίου, διπλωματίας και εξωτερικής πολιτικής είναι σε πολλές περιπτώσεις δυσδιάκριτα και ρευστά. Σε κάθε περίπτωση, η διπλωματία που ασκείται από τα κράτη καθώς και η εξωτερική πολιτική θέτουν στο επίκεντρο το εθνικό συμφέρον, πάντοτε όμως εντός της διεθνούς έννομης τάξης.

2.3. Διπλωματία και Περιφερειακές Επιστήμες

Παράλληλα, η διπλωματία συνδέεται, προάγει και συγχρόνως προάγεται από τις Περιφερειακές Επιστήμες.

Είναι αυτονόητο ότι μέσω της διπλωματίας διευκολύνεται, βελτιώνεται και αναβαθμίζεται η περιφερειακή συνεργασία για τη διαχείριση ζητημάτων κοινού ενδιαφέροντος. Ειδικότερα, με την άσκηση διπλωματίας, η συνεργασία μεταξύ κρατών αλλά και περιφερειακών οργανισμών εμβαθύνεται και καθίσταται αποτελεσματικότερη στην αντιμετώπιση ζητημάτων, προβλημάτων και σύγχρονων προκλήσεων οικονομικής, κοινωνικής, πολιτιστικής, ανθρωπιστικής, και περιβαλλοντικής φύσεως.

Από την άλλη πλευρά, μέσα στο πλαίσιο που συνθέτουν οι Περιφερειακές Επιστήμες ασκείται, αναπτύσσεται και εκσυγχρονίζεται διαρκώς η διπλωματία, και με αυτό τον τρόπο οι Περιφερειακές Επιστήμες συνέβαλαν και συμβάλλουν στη διαμόρφωση και τη συνεχή εξέλιξη της νέας διπλωματίας, η οποία αναλύεται κατωτέρω.

Σε αυτό το σημείο θα ήταν χρήσιμο να ορίσουμε την έννοια της περιφέρειας στα πλαίσια ενός κράτους, προκειμένου αυτή να αξιοποιηθεί και στα πλαίσια της περιφερειακής συνεργασίας μεταξύ κρατών. Σύμφωνα με τον Καθηγητή Χρίστο Απ. Λαδιά «*ως περιφέρεια νοείται: i) περιοχή που ορίζεται βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων, ii) ολοκληρωμένη κοινωνική και οικονομική δομή, iii) αυτόνομη και ανεξάρτητη χωρικά, iv) ανοικτό σύστημα εισροών και εκροών*»^{10, 11}.

Θα μπορούσε, λοιπόν, να υποστηριχθεί ότι -μέσω της διπλωματίας- η έννοια, η λειτουργία και η δράση των περιφερειών, όπως τις γνωρίζουμε στα πλαίσια ενός κράτους, θα ήταν δυνατόν *mutatis mutandis* να εφαρμόζεται αναλογικά και μεταξύ κρατών τα οποία αναπτύσσουν στενότερες σχέσεις συνεργασίας και εκπροσώπησης επί του διεθνούς γίγνεσθαι. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να βρίσκει εφαρμογή: i) άτυπα, σε κράτη τα οποία παραδοσιακά έχουν οικονομικές, εμπορικές, πολιτικές σχέσεις ή άλλους ιστορικούς «δεσμούς», και ii) σε κράτη τα οποία μετέχουν σε περιφερειακούς οργανισμούς, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, ο Οργανισμός Αμερικανικών Κρατών, η Αφρικανική Ένωση, ο ASEAN κ.α.

2.4. Η άσκηση διπλωματίας στα πλαίσια της συνεργασίας Ο.Η.Ε. και περιφερειακών οργανισμών – Η ιδιαίτερη σημασία των περιφερειακών σχέσεων, συνεργασιών και συνεργειών

Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον ζήτημα του Διεθνούς Δικαίου, που άπτεται της άσκησης διπλωματίας σε οικουμενικό και περιφερειακό επίπεδο, παρουσιάζουν οι σχέσεις του Ο.Η.Ε. με τους περιφερειακούς οργανισμούς, βάσει του Κεφαλαίου VIII του Καταστατικού Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Η συνεργασία αυτή -ανάλογα με τους σκοπούς και τις δραστηριότητες του κάθε περιφερειακού οργανισμού- μπορεί να στοχεύει στη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, καθώς επίσης και στην προαγωγή οικονομικών, αναπτυξιακών, κοινωνικών, πολιτικών, πολιτιστικών, επιστημονικών, εκπαιδευτικών και άλλων σκοπών.

Οι περιφερειακοί οργανισμοί μπορούν να δρουν άμεσα και αποτελεσματικά επί του πεδίου στη διαχείριση και την επίλυση τοπικών κρίσεων. Πρόκειται για έναν ευέλικτο μηχανισμό, με πρόσθετο πλεονέκτημα ότι ένας τέτοιου χαρακτήρα οργανισμός γνωρίζει σε κάποιες περιπτώσεις περισσότερο τις ιδιαιτερότητες τοπικών ζητημάτων.

*«Η δράση, κυρίως με βάση το Κεφάλαιο VII του Χάρτη και με διάχυση, αυτοτελώς ή σε συνάρθρωση, στο Κεφάλαιο VI και ιδίως στο Κεφάλαιο VIII του Χάρτη, έφερε τους περιφερειακούς διεθνείς οργανισμούς στο προσκήνιο. Η εν λόγω δράση, υπό την ευθύνη και εποπτεία του Συμβουλίου Ασφαλείας του Ο.Η.Ε. και, βέβαια, με την εξουσιοδότησή του, ενσωματώνει -με κατακερματισμό εργασίας- μέτρα επιβολής για την αποκατάσταση, διατήρηση, οικοδόμηση της ειρήνης, αλλά και προληπτική διπλωματία. Περιλαμβάνει προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα, διαφοροποιημένες κυρώσεις σε μέτωπα κρίσεων, ενόπλων συγκρούσεων ή καταστάσεων μετά από σύρραξη».*¹²

Το άρθρο 52 παρ.1 του Χάρτη του Ο.Η.Ε. δίνει τη δυνατότητα σύστασης «τοπικών συμφωνιών ή οργανώσεων», δηλαδή περιφερειακών οργανισμών, οι οποίοι θα ασχολούνται με ζητήματα που θα σχετίζονται με τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας και που θα μπορούν να λυθούν τοπικά, υπό τον όρο ότι αυτοί θα λειτουργούν σύμφωνα με τους σκοπούς και τις αρχές των Ηνωμένων Εθνών. Σύμφωνα με την παρ.2 του ίδιου άρθρου θα πρέπει να καταβάλλεται κάθε προσπάθεια για τον ειρηνικό διακανονισμό των τοπικών διαφορών, πριν αυτές υποβληθούν στο Συμβούλιο Ασφαλείας. Το Συμβούλιο Ασφαλείας, λοιπόν, μπορεί να απευθύνει συστάσεις για συλλογικά μέτρα σε κράτη ή περιφερειακούς οργανισμούς για επίλυση τοπικών διαφορών, με ειρηνικά μέσα, με σκοπό τη διατήρηση της ειρήνης.

Επιπλέον, όπως ορίζει το άρθρο 53 του Χάρτη του Ο.Η.Ε., το Συμβούλιο Ασφαλείας μπορεί να αναθέτει στους οργανισμούς αυτούς την εφαρμογή εξαναγκαστικών μέτρων που θα λαμβάνονται με εντολή του. Καμία τέτοιου είδους δράση όμως δεν θα μπορεί να αναλαμβάνεται από τους περιφερειακούς οργανισμούς χωρίς την εξουσιοδότησή του.

Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 54 του Χάρτη, το Συμβούλιο Ασφαλείας θα πρέπει να ενημερώνεται πλήρως για κάθε ενέργεια που θα αναλαμβάνεται από τις τοπικές οργανώσεις.

Προκύπτει, λοιπόν, ότι το Κεφάλαιο VIII του Χάρτη δίνει κάποια σχετική προτεραιότητα στους περιφερειακούς οργανισμούς, αλλά αυτοί θα πρέπει να ενημερώνουν το Συμβούλιο

Ασφαλείας για κάθε ενέργειά τους, και ειδικά για τη λήψη μέτρων εξαναγκασμού απαιτείται η προηγούμενη εξουσιοδότησή του.

Από το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο για τη συνεργασία Ο.Η.Ε. και περιφερειακών οργανισμών αλλά και από το πώς έχει λειτουργήσει στην πράξη κατά την πάροδο των χρόνων, αναδεικνύεται ο κρίσιμος ρόλος που δύνανται να διαδραματίσουν οι περιφερειακοί οργανισμοί επί του διεθνούς γίγνεσθαι, η δυναμική που αναπτύσσουν, καθώς και η ιδιαίτερη αξία της περιφερειακής συνεργασίας και της άσκησης διπλωματίας σε περιφερειακό επίπεδο.

3. Νέα Διπλωματία: Νέοι τρόποι, νέοι δρώντες, νέοι τομείς και νέα επίπεδα διπλωματίας

3.1. Από την παλιά στη νέα διπλωματία

Η παραδοσιακή ή παλιά διπλωματία διεξαγόταν μεταξύ δύο κρατών, κυρίως σε διμερή βάση, και χαρακτηριζόταν από μυστικότητα. Φορείς άσκησης της ήταν επαγγελματίες διπλωμάτες που βασιζόνταν στο κράτος αποστολής τους και στο εξωτερικό στις μόνιμες πρεσβείες τους. Η τήρηση της μυστικότητας ήταν δυνατή εκείνη την εποχή. Σε αυτό συνέτεινε -εκτός από τα δεδομένα της εποχής- και το γεγονός ότι η διπλωματία περιοριζόταν σε διμερές επίπεδο.

Από το 1914 αρχίζει να διαμορφώνεται η νέα διπλωματία, η οποία συνίσταται: i) στους νέους τρόπους άσκησης διπλωματίας, ii) στους νέους φορείς άσκησης διπλωματίας, στους νέους δρώντες οι οποίοι αλληλοδιαπλέκονται στη σύγχρονη εποχή, iii) στις νέες μορφές διπλωματίας, στα νέα είδη και τομείς διπλωματίας, iv) και τέλος στην πολυμερή διπλωματία και στα διάφορα επίπεδα της σύγχρονης διπλωματίας.

3.2. Μέθοδοι ειρηνικής διευθέτησης των διαφορών

Αρχικά, θα πρέπει να γίνει μια αναφορά στον ρόλο που διαδραματίζει η διπλωματία στην ειρηνική επίλυση των διαφορών. Το άρθρο 33 παρ.1 του Καταστατικού Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών απαριθμεί τους τρόπους ειρηνικής επίλυσης των διαφορών. Συγκεκριμένα ορίζει ότι τα ενδιαφερόμενα μέρη σε κάθε διαφορά, η παράταση της οποίας μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, θα προσπαθούν κατά πρώτο λόγο να λύσουν τη διαφορά τους με διαπραγματεύσεις, έρευνα, μεσολάβηση, συνδιαλλαγή, διαιτησία, δικαστικό διακανονισμό, προσφυγή σε περιφερειακούς οργανισμούς ή συμφωνίες ή με άλλα ειρηνικά μέσα της εκλογής τους.

«Η υποχρέωση ειρηνικής επίλυσης των διαφορών, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 33 παρ.1 του Χάρτη, έχει και εθιμικό χαρακτήρα. Το εν λόγω άρθρο περιέχει έναν πίνακα των διαφόρων μεθόδων ειρηνικού διακανονισμού των διαφορών, χωρίς ιεράρχηση και χωρίς νομικές συνέπειες για την αρμοδιότητα των Ηνωμένων Εθνών. Η απαρίθμηση των μεθόδων δεν είναι εξαντλητική. Δεν αναφέρεται, για παράδειγμα, η διαδικασία των φιλικών υπηρεσιών.

»Οι μέθοδοι που προβλέπονται από το άρθρο 33 παρ.1 του Χάρτη μπορούν να ταξινομηθούν σε δύο βασικές κατηγορίες: τις διπλωματικές μεθόδους (διαπραγματεύσεις, έρευνα, μεσολάβηση, συνδιαλλαγή, καλές υπηρεσίες), το αποτέλεσμα των οποίων δεν είναι δεσμευτικό για τα μέρη, και τις νομικές μεθόδους (διαιτησία, δικαστικός διακανονισμός), οι οποίες καταλήγουν με μια απόφαση δικαιοδοτικού οργάνου με βάση το δίκαιο, που είναι δεσμευτική για τα μέρη».¹³

3.3. Νέοι τρόποι άσκησης διπλωματίας

3.3.1. Από τη μυστική διπλωματία στην ανοικτή διπλωματία

«Το τέλος του Ψυχρού Πόλεμου και η γιγάντωση των Τεχνολογικών Επιστημών και ειδικότερα της επιστήμης της Πληροφορικής, επέφερε μια μεγάλη αλλαγή στους τρόπους που διεξάγεται η εξωτερική πολιτική ενός κράτους. Η διπλωματία μεταξύ κυβερνητικών στελεχών κρατών και μέσω επιστολών, έδωσε τη θέση της σε μια πιο ανοιχτή διπλωματία, όπου η εξωτερική πολιτική μιας χώρας εξετάζεται και ελέγχεται από ένα παγκόσμιο ακροατήριο».¹⁴

«Μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πόλεμου, ο Αμερικανός Πρόεδρος Woodrow Wilson εισηγήθηκε, για πρώτη φορά, την ανάγκη καθιέρωσης της ανοικτής διπλωματίας στις διακρατικές σχέσεις. Στο πρώτο από τα γνωστά ως “Δεκατέσσερα Σημεία” του, επισημαίνει:

“Ανοικτές συνθήκες ειρήνης με ανοικτές διαδικασίες επίτευξής τους, μετά από τις οποίες δεν θα ακολουθήσει κανενός είδους ιδιωτική διεθνής συνεννόηση, αλλά η διπλωματία θα διεξάγεται πάντοτε με ειλικρίνεια και δημόσια”».¹⁵

Μετά την ολοκλήρωση του πολέμου, και ενώ η μέχρι τότε μυστική διπλωματία είχε αποτύχει, κρινόμενη εκ του αποτελέσματος, άρχισε να δημιουργείται η αντίληψη μιας ανοικτής διπλωματίας, η οποία θα προάγει τη διεθνή ειρήνη, και η οποία θα διεξάγεται όχι στενά μέσω των κυβερνήσεων αλλά και μέσω των λαών.

3.3.2. 3.3.2. Πώς επιδρά η Κοινωνία της Πληροφορίας στην άσκηση της διπλωματίας

Η άσκηση της διπλωματίας επηρεάζεται και οριοθετείται από τα δεδομένα, τις συγκυρίες και τα μέσα της εποχής. Η σύγχρονη εποχή, έχοντας ως κύρια χαρακτηριστικά την αλματώδη και τη συνεχή πρόοδο της επιστήμης και της τεχνολογίας, δεν θα ήταν δυνατόν να μην έχει μετασηματίσει τη διπλωματία. Η ευρύτατη χρήση του διαδικτύου, οι δυνατότητες που αυτό προσφέρει, η διείσδυσή του και η επίδραση που ασκεί στο σύνολο σχεδόν των πτυχών της ζωής των ανθρώπων, αντανακλάται και στη νέα διπλωματία.

Η Κοινωνία της Πληροφορίας συμβάλλει στην αναβάθμιση της διπλωματίας και δίνει νέες προοπτικές στα κράτη να αναπτύξουν και να προβάλλουν τις εθνικές τους θέσεις, τα εθνικά τους συμφέροντα, καθώς και τις περιφερειακές και τις διεθνείς τους συνεργασίες.

Ειδική μνεία θα πρέπει να γίνει και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα οποία με την ευρύτατη διάδοσή τους, την απήχηση που έχουν, τη δυναμική που αναπτύσσουν στη διαμόρφωση και τον επηρεασμό της κοινής γνώμης, αποτελούν ένα πολύ σημαντικό, χρήσιμο και ευέλικτο εργαλείο για την άσκηση διπλωματίας.

«Αξίζει να αναφερθεί ότι ένας νέος όρος, η “διαδικτυακή πολιτική”, η “Netpolitik”, χρησιμοποιείται στη σύγχρονη διπλωματία, για να εκφράσει τη σημασία των δικτύων πληροφόρησης και επικοινωνίας ως βάση διαμόρφωσης της εξωτερικής πολιτικής και των διεθνών σχέσεων».¹⁶

3.3.3. Ψηφιακή Διπλωματία

Στη σύγχρονη εποχή, με την ευρεία χρήση των νέων τεχνολογιών πληροφόρησης και επικοινωνίας και με τις δυνατότητες που αυτή προσφέρει στον χώρο της διπλωματίας, γίνεται πλέον λόγος για ψηφιακή διπλωματία.

Η ψηφιακή διπλωματία, μεταξύ άλλων, συνέβαλε και στην απλοποίηση του διπλωματικού πρωτοκόλλου, στην ταχύτερη και αποτελεσματικότερη διεκπεραίωση της διπλωματικής πράξης, και στη μείωση των εξόδων.

Ένα από τα πιο σημαντικά επιτεύγματα, όμως, είναι η αξιοπιστία και η διαφάνεια που χαρακτηρίζει τη διπλωματία σήμερα σε σχέση με παλαιότερα. Με αυτό τον τρόπο το παγκόσμιο σύστημα διακυβέρνησης γίνεται πιο διαφανές και πιο δημοκρατικό.

Δεν θα πρέπει, πάντως, σε καμιά περίπτωση να παραγνωρίζονται οι προκλήσεις και οι επαπειλούμενοι κίνδυνοι που σχετίζονται με τις νέες τεχνολογίες πληροφόρησης και επικοινωνίας, όπως είναι ο κυβερνοπόλεμος, η χρήση όλων αυτών των μέσων και των δυνατοτήτων που προσφέρουν από τρομοκρατικές οργανώσεις κ.α.

3.3.4. Δημόσια Διπλωματία και Συγγενείς Έννοιες -Προπαγάνδα και Δημόσιες Σχέσεις-

«Η επανάσταση της τεχνολογίας και των επικοινωνιών που έλαβε χώρα κυρίως μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου αλλάζει τα δεδομένα με μια μεταστροφή του πολιτικού “παραδείγματος” από τη μοντέρνα τάξη των γεωπολιτικών δεδομένων και της σκληρής ισχύος, σε ένα μεταμοντέρνο σύστημα εικόνων, φήμης και επιρροής θέτοντας νέα δεδομένα στις διεθνείς σχέσεις και επηρεάζοντας την άσκηση της παραδοσιακής διπλωματίας. Ο ρόλος της διπλωματίας οδηγείται προς μία νέα κατεύθυνση, καθώς ο εκδημοκρατισμός των κοινωνιών οδηγεί σε εκσυγχρονισμό στην άσκηση της διπλωματίας».

»Από την προσήλωση στην άμυνα και τους εξοπλισμούς, δίνεται πλέον, έμφαση σε νέες μορφές άσκησης εξωτερικής πολιτικής θέτοντας στο επίκεντρο τη δημοκρατία και τα δικαιώματα του ανθρώπου, την υγεία, την εκπαίδευση, την εξάλειψη της φτώχειας, το σύστημα δικαίου, την ανθρωπιστική βοήθεια, το περιβάλλον, το εμπόριο, τις πληθυσμιακές αναλογίες, την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος μέσω ενεργής δράσης διεθνών οργανισμών.

»Η δημόσια διπλωματία (*Public Diplomacy*) είναι ένας όρος που εμφανίστηκε για πρώτη φορά το 1965 στην Αμερική από τον Dean Edmund Gullion της Σχολής Fletcher στο Πανεπιστήμιο Tufts. Ένας πρώτος ορισμός που δόθηκε για τον όρο, προσδιόρισε τη δημόσια διπλωματία ως ένα σύνολο αλληλεπιδράσεων, που απευθύνονται όχι μόνο στις κυβερνήσεις αλλά και σε άτομα και μη κυβερνητικούς φορείς, οι οποίοι συμβάλλουν στη διαμόρφωση και άσκηση της εξωτερικής πολιτικής μίας χώρας.

»Συνολικά, η δημόσια διπλωματία έγκειται σε μία “διαδικασία επικοινωνίας μιας κυβέρνησης με την κοινή γνώμη άλλων κρατών, προκειμένου να καταστούν κατανοητά οι ιδέες και τα ιδανικά, οι θεσμοί και ο πολιτισμός, οι εθνικές επιδιώξεις και οι τρέχουσες πολιτικές του εκπροσωπούμενου από αυτήν κράτους”. (H. Tuch)¹⁷.

Θα πρέπει να αναφερθεί ότι συγγενείς έννοιες με τη δημόσια διπλωματία θεωρούνται η προπαγάνδα και οι δημόσιες σχέσεις.

Σύμφωνα με τον Πρέσβη ε.τ. Χάρη Καραμπαρμπούνη:

«Από την παλιά διπλωματία την οποία ασκούσαν, κυρίως, κυβερνήσεις κρατών σε διμερές επίπεδο (*government to government*), μεταβαίνουμε στην παραδοσιακή/κλασσική δημόσια διπλωματία, κατά την οποία οι κυβερνήσεις απευθύνονται στην κοινή γνώμη άλλων κρατών, ώστε οι πολίτες του άλλου κράτους να επηρεάσουν και να πιέσουν την κυβέρνησή τους προς την επιδιωκόμενη κατεύθυνση (*government to public*). Στη νέα δημόσια διπλωματία έχουμε τη διάδραση (*people to people*), πρόκειται για μια αμφίδρομη σχέση».

»Η διαφορά της δημόσιας διπλωματίας από τις δημόσιες σχέσεις έγκειται στο γεγονός ότι στις δημόσιες σχέσεις το κράτος απευθύνεται στη δική του (εγχώρια) κοινή γνώμη. Η δε συμμετοχή της Κοινωνίας των Πολιτών στη διπλωματία εκφράζεται με το σχήμα *people to government*.

»Επιπλέον, βασικά συστατικά στοιχεία της προπαγάνδας, τα οποία τη διαφοροποιούν από τη δημόσια διπλωματία είναι επιγραμμικά και σχηματικά τα ακόλουθα. Η προπαγάνδα χρησιμοποιεί “χονδροειδή” ψέματα, και χαρακτηρίζεται από υπερβολή και αναξιοπιστία. Η προπαγάνδα είναι μονόπλευρη διαδικασία, χωρίς να αναμένεται η αντίδραση του ακροατηρίου. Ενώ στη δημόσια διπλωματία υπάρχει διάδραση (*interaction*) πομπού και δέκτη, διαμορφώνεται δηλαδή μία διαλεκτική σχέση μεταξύ τους. Στην προπαγάνδα επιχειρείται “βομβαρδισμός” με πληροφορίες στα άτομα προς τα οποία απευθύνεται, ώστε να μην μπορούν να ελέγξουν αυτές τις πληροφορίες. Η προπαγάνδα απευθύνεται στη μάζα. Τέλος, η προπαγάνδα προσπαθεί να επηρεάσει τη σκέψη αυτών προς τους οποίους απευθύνεται, και έχει ως σκοπό τη χειραγώγηση».¹⁸

3.4. Νέοι φορείς άσκησης διπλωματίας / Νέοι δρώντες

Στα πλαίσια της νέας διπλωματίας έχει διευρυνθεί και το πεδίο των φορέων που αλληλεπιδρούν και επηρεάζουν την άσκηση της. Στη συνέχεια, αναφέρονται οι νέοι δρώντες άσκησης διπλωματίας.

3.4.1. Κοινοβουλευτική Διπλωματία

Διεξάγεται από εκπροσώπους από τα εθνικά Κοινοβούλια των κρατών, οι οποίοι μετέχουν σε όργανα συλλογικής εκπροσώπησης διεθνών και περιφερειακών οργανισμών. Με αυτό τον τρόπο ασκείται πολυμερής διπλωματία στα πλαίσια διεθνών και περιφερειακών οργανισμών. Πρόκειται για επικουρικό έργο των εθνικών βουλευτών. Ενδεικτικά, ως παράδειγμα θα μπορούσε να αναφερθεί η συμμετοχή βουλευτών των κρατών στην Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Θα πρέπει σε αυτό το σημείο να γίνει διαχωρισμός μεταξύ των εθνικών αντιπροσωπειών, που συμμετέχουν στους διεθνείς οργανισμούς και αναπτύσσουν πολυμερείς σχέσεις, από τις Ομάδες Φιλίας, που λειτουργούν σε διακρατικό επίπεδο και αναπτύσσουν διμερείς σχέσεις.

3.4.2. Διπλωματία Κορυφής

«Πρόκειται για την άμεση εμπλοκή Προέδρων ή Πρωθυπουργών κρατών σε διαπραγματευτικές διαδικασίες για την επίλυση εθνικών ή διεθνών διαφορών. Διασκέψεις Κορυφής πραγματοποιούνται στα πλαίσια του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της Ομάδας των G8, της Ομάδας των G20, κ.α.».¹⁹

Οι Διασκέψεις Κορυφής, λοιπόν, μπορεί να διεξάγονται στα πλαίσια διεθνών οργανισμών, να είναι δηλαδή θεσμοθετημένες, να διεξάγονται στα πλαίσια διακρατικών συμφωνιών, ή να είναι διμερείς.

3.4.3. Άσκηση διπλωματίας από διεθνείς και περιφερειακούς οργανισμούς

Είναι αυτονόητο ότι, ανεξάρτητα από τη συμμετοχή των κρατών στους διεθνείς και τους περιφερειακούς οργανισμούς, και οι ίδιοι οι οργανισμοί ασκούν διπλωματία. «Στην πράξη, οι οργανισμοί είναι δημιουργήματα των κρατών που τους συγκρότησαν και που συμμετέχουν σε αυτούς, ωστόσο η διπλωματία μέσα σε διαφορετικούς οργανισμούς προσλαμβάνει χαρακτηριστικά που αντανακλούν τις ιδιαίτερες διαδικασίες και την κουλτούρα του κάθε οργανισμού».²⁰

3.4.4. Εθνικά πολιτικά κόμματα και πολυεθνικοί κομματικοί σχηματισμοί με διεθνικό χαρακτήρα

«Σε όλα τα εθνικά πολιτικά κόμματα λειτουργούν επιτροπές που ασχολούνται με ειδικά θέματα εξωτερικής πολιτικής. Στις αρμοδιότητές τους εμπίπτει η διατύπωση προτάσεων για το κυβερνητικό πρόγραμμα, η άσκηση κριτικής στο κυβερνητικό έργο. Αποτελούν κέντρα συλλογής και επεξεργασίας πληροφοριακού υλικού σε συγκεκριμένα θέματα εξωτερικής πολιτικής. Στις αρμοδιότητές τους, επίσης, ανήκει η προετοιμασία των διεθνών επαφών που πραγματοποιούνται σε κομματικό επίπεδο».²¹

»Σε διεθνές επίπεδο, τα πολιτικά κόμματα δραστηριοποιούνται στα πλαίσια διαφόρων πολυεθνικών κομματικών σχηματισμών, που έχουν διεθνικό χαρακτήρα. Ειδικότερα, υπάρχει η Χριστιανική Δημοκρατική Διεθνής, στην οποία μετέχουν τα συντηρητικά κόμματα, η Σοσιαλιστική Διεθνής, στην οποία μετέχουν τα σοσιαλιστικά κόμματα, και η Φιλελεύθερη Διεθνής, στην οποία μετέχουν τα φιλελεύθερα κόμματα».²²

3.4.5. Κοινωνία των Πολιτών

Όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω, ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο ρόλος της Κοινωνίας των Πολιτών στην άσκηση διπλωματίας.

«Σύμφωνα με την Γνωμοδότηση της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής με θέμα “Ο ρόλος και η συμβολή της οργανωμένης Κοινωνίας των Πολιτών στην ευρωπαϊκή οικοδόμηση”, η οργανωμένη Κοινωνία των Πολιτών μπορεί να ορισθεί, κατά τρόπο αφηρημένο, ως το σύνολο των οργανωτικών δομών, των οποίων τα μέλη εξυπηρετούν μέσω ενός δημοκρατικού διαλόγου και μιας διεργασίας κατανόησης, το γενικό συμφέρον και χρησιμεύουν ως μεσολαβητές μεταξύ των δημόσιων αρχών και των πολιτών».²³

Στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η Κοινωνία των Πολιτών ορίζεται ότι «δηλώνει όλες τις μορφές κοινωνικής δράσης ατόμων ή ομάδων, οι οποίες δεν απορρέουν από το κράτος και δεν αναλαμβάνονται από αυτό. Ειδικότερα, οι οργανώσεις της Κοινωνίας των Πολιτών ορίζεται ότι αντιπροσωπεύουν: i) τους παράγοντες της αγοράς εργασίας, μέσω των οργανώσεων των κοινωνικών εταίρων, ii) συγκεκριμένους κοινωνικο-οικονομικούς κύκλους, iii) τους μη κυβερνητικούς οργανισμούς οι οποίοι υπερασπίζονται κοινούς στόχους (τα δικαιώματα του ανθρώπου, την προστασία του περιβάλλοντος, την εκπαίδευση και κατάρτιση, τα δικαιώματα των καταναλωτών, κ.α.), iv) τις οργανώσεις της βάσης, οι οποίες εκπροσωπούν ένα μέρος της κοινωνίας (τα κινήματα νέων, τις ενώσεις υπέρ της οικογένειας, κλπ.), v) τις θρησκευτικές κοινότητες. Το άρθρο 15 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναγνωρίζει τον ρόλο της Κοινωνίας των Πολιτών για τη χρηστή διακυβέρνηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το άρθρο 11 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση υπογραμμίζει την ανάγκη να διαθέτει η Ευρωπαϊκή Ένωση ανοιχτό, διάφανο και τακτικό διάλογο με τις οργανώσεις της Κοινωνίας των Πολιτών, π.χ. όταν προετοιμάζει προτάσεις για τη νομοθεσία της».²⁴

Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις αποτελούν μέρος της Κοινωνίας των Πολιτών. Σύμφωνα με το άρθρο 71 του Καταστατικού Χάρτη του Ο.Η.Ε., το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο μπορεί να αποφασίζει να συμβουλευέται μη κυβερνητικούς οργανισμούς που ασχολούνται με θέματα της αρμοδιότητάς του. Τέτοιες αποφάσεις μπορούν να αναφέρονται σε διεθνείς οργανισμούς και, όταν το απαιτούν οι περιστάσεις, σε εθνικούς οργανισμούς, ύστερα από συνεννόηση με το ενδιαφερόμενο Μέλος των Ηνωμένων Εθνών. «Προκύπτει, λοιπόν, ότι ο Χάρτης του Ο.Η.Ε. έχει αναγνωρίσει διεθνείς μη κυβερνητικές οργανώσεις και τους έχει αποδώσει μία θέση στη διακυβερνητική διπλωματία».²⁵ Η εξέλιξη αυτή αναδεικνύει την αναβάθμιση της θέσης του ατόμου στη διεθνή δικαιοταξία.

Επισημαίνεται ότι «στον 21ο αιώνα και μετά από μια εντυπωσιακή ανάπτυξη στη δεκαετία του '90, περισσότερες από 37.000 μη κυβερνητικές οργανώσεις δραστηριοποιούνται στο διεθνές πεδίο. Ιδιαίτερα μάλιστα στις αναπτυσσόμενες και στις υπό μετάβαση χώρες, η επιρροή τους είναι πολύ σημαντική. Μάλιστα, ορισμένες από τις οργανώσεις αυτές διαχειρίζονται προϋπολογισμούς μεγαλύτερους από τους αντίστοιχους πολλών κρατών».²⁶

Άλλωστε, «θεμελιώδης παράγοντας επιτυχίας μιας πολιτικής δημόσιας διπλωματίας καθίσταται η δράση της Κοινωνίας των Πολιτών. Η έννοια και η εξέλιξη της Κοινωνίας των Πολιτών είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εξελικτική πορεία της πολιτικής και δη του δημοκρατικού πολιτεύματος. Σύμφωνα με τον ορισμό του Έρνεστ Γκέλνερ “η Κοινωνία Πολιτών είναι ένα σύνολο ποικίλων μη κυβερνητικών θεσμών αρκετά ισχυρών ώστε να αντισταθμίζουν το κράτος και που, ενώ δεν το εμποδίζουν να εκπληρώσει το ρόλο του ως εγγυητή της ειρήνης και διαιτητή μεταξύ μεγάλων συμφερόντων, μπορούν ωστόσο να το εμποδίσουν να κυριαρχήσει και να εκμηδενίσει το υπόλοιπο της κοινωνίας”».²⁷

Αξίζει να αναφερθεί η Διπλωματία της Διασποράς, ήτοι η δυναμική και τα αποτελέσματα που μπορεί να έχει η διάδραση των αποδήμων ενός κράτους στην άσκηση διπλωματίας. Αυτονόητο είναι ότι χώρες όπως η Ελλάδα θα πρέπει να αξιοποιούν τις δυνατότητες και τις προοπτικές που παρέχει η Διπλωματία της Διασποράς.

Ένας σύγχρονος φορέας άσκησης διπλωματίας είναι και η επονομαζόμενη “celebrities diplomacy”, «διπλωματία των διασημοτήτων», η οποία ξεκινά στα πλαίσια του Ο.Η.Ε., με τους “Good Will Ambassadors” και τους “Messengers of Peace”. Ο Joseph Nye αναφέρεται στην «ήπια ισχύ των διασημοτήτων, οι οποίοι μπορούν πολλές φορές να πείσουν κυβερνήσεις άμεσα, ή έμμεσα με την κινητοποίηση της κοινής γνώμης τους».²⁸

3.4.6. Άλλοι φορείς διαμόρφωσης της εξωτερικής πολιτικής

Άλλοι φορείς που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους και που επηρεάζουν κατά την άσκηση διπλωματίας αποτελούν: τα Πανεπιστήμια, τα think tanks, οι τράπεζες, οι πολυεθνικές εταιρείες, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, οι ιδιωτικές εταιρείες και επιχειρήσεις, ο στρατός, η Εκκλησία.

Όλοι οι δρώντες που προαναφέρθηκαν συνθέτουν ένα πλέγμα αλληλεπιδράσεων, αλληλεξαρτήσεων και σχέσεων, που καθορίζει και διαμορφώνει την άσκηση της διπλωματίας στη σύγχρονη διεθνοποιημένη εποχή. Οι επιδράσεις που ασκεί κάθε φορέας διπλωματίας δεν είναι πάντοτε ευδιάκριτες, η δε δυναμική που μπορεί να αναπτύξει -κάνοντας χρήση των μέσων που προσφέρει η σύγχρονη Κοινωνία της Πληροφορίας- δεν είναι εύκολα προβλέψιμη.

3.5. Νέες μορφές διπλωματίας / Νέοι τομείς διπλωματίας

3.5.1. Οικονομική Διπλωματία

Η οικονομία, ανέκαθεν, αποτελούσε θεμελιώδη τομέα της εθνικής πολιτικής των κρατών, η οποία συγχρόνως επηρέαζε σημαντικά και την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής τους. Σήμερα, λόγω και της οικονομικής κρίσης που επηρέασε την παγκόσμια οικονομία, τα οικονομικά θέματα έχουν κυριαρχήσει πλέον στην εθνική ατζέντα των κρατών αλλά και στη δράση και στους τομείς άσκησης διπλωματίας εντός των διεθνών και των περιφερειακών οργανισμών.

«Η οικονομία έχει βρεθεί στο επίκεντρο των διεθνών σχέσεων και αναδεικνύει την αναγκαιότητα να επαναπροσδιοριστεί η αντίληψη της εξωτερικής πολιτικής αλλά και της οικονομικής διπλωματίας. Ορισμένα νέα δεδομένα των διεθνών οικονομικών σχέσεων είναι τα ακόλουθα:

- Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας με σχετική αποδυνάμωση της ισχύος των κρατών προς όφελος των ιδιωτικών επιχειρήσεων,

- Η ικανότητα των κρατών σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό να ασκούν οικονομική διπλωματία με διπλή κατεύθυνση (εσωτερικά και εξωτερικά των συνόρων).

- Η εισαγωγή νέων τομέων ρύθμισης όπως η προστασία του περιβάλλοντος, η προστασία των πόρων του πλανήτη, η προστασία του καταναλωτή, κλπ.».²⁹

«Η οικονομική διπλωματία αποτελεί τον κινητήριο μοχλό ανάπτυξης μιας χώρας και έχει ως στόχο να προάγει την ευημερία του κράτους καθώς και τους στόχους της εξωτερικής πολιτικής. Τα Υπουργεία Οικονομικών, οι εμπορικοί σύνδεσμοι, τα επιμελητήρια, οι εξαγωγικοί φορείς, οι πρεσβείες, τα προξενεία είναι οι κύριοι φορείς προώθησης της οικονομικής διπλωματίας σε

εσωτερικό και εξωτερικό επίπεδο. Η οικονομική διπλωματία επικεντρώνεται στην προσέλκυση ξένων επιχειρήσεων και επενδύσεων, στην προώθηση της τεχνολογίας και του τουρισμού. Η οικονομική διπλωματία συνεισφέρει τα μέγιστα στην ενίσχυση και στο nation branding μιας χώρας και αποτελεί σημαντικότερο εργαλείο της δημόσιας διπλωματίας.

«Αναλυτές και εμπειρογνώμονες συνδέουν τη διαδικασία διαμόρφωσης της εικόνας μιας χώρας με τη δόμηση ή τη συγκρότηση μιας μάρκας, ενός σήματος (brand), και εντοπίζουν αναλογίες στο πώς ένας οργανισμός ή μια εταιρεία δομεί την εικόνα της (branding) και στο πώς μια χώρα δομεί τη διεθνή της εικόνα (nation branding)»³⁰, το επονομαζόμενο ως «εθνικό σήμα», το «σήμα κατατεθέν» ενός κράτους.

Αξιίζει να τονιστεί ότι, στα πλαίσια της δράσης διεθνών και περιφερειακών οργανισμών αλλά και κατά την άσκηση εξωτερικής πολιτικής από κράτη, παρατηρείται συχνά η απειλή ή η χρήση οικονομικών κυρώσεων και η παροχή οικονομικής βοήθειας. Πρόκειται, σύμφωνα με τον Joseph Nye για την τακτική «μαστίγιο» και «καρότο».

«Όπως παρατηρεί ο Daniel Drezner, η βασική διαφορά ανάμεσα στις οικονομικές κυρώσεις (ραβδί) και στις οικονομικές παροχές (καρότο) είναι ότι οι οικονομικές κυρώσεις είναι ακριβές όταν αποτυγχάνουν, ενώ οι οικονομικές παροχές είναι ακριβές όταν επιτυγχάνουν».³¹

3.5.2. Πολιτιστική Διπλωματία

«Πολιτιστική διπλωματία ονομάζουμε τη μεθοδική χρήση επιτευγμάτων (ή γνωρισμάτων ιδιαιτερότητας) του πολιτισμού μιας χώρας στην άσκηση πολιτικής διεθνών σχέσεων. Η πολιτιστική διπλωματία δεν είναι δυνατόν να ασκηθεί με μόνο τον εξωραϊσμό και προπαγανδισμό (έστω τον ευφύστερο) κάποιου θαυμαστού πολιτιστικού παρελθόντος. Ούτε μπορεί να ασκηθεί πολιτιστική διπλωματία με την επίδειξη επιτευγμάτων απομίμησης ξένων για τη χώρα πολιτιστικών προτύπων. Η πολιτιστική διπλωματία μπορεί να ασκηθεί μόνο από λαούς που μπορούν να διακρίνουν τί το ξεχωριστό, το δημιουργικά δικό τους έχουν να συνεισφέρουν στον διεθνή στίβο αλληλεπίδρασης των πολιτισμών, ποιά δυναμική ετερότητα τούς καθιστά ενεργητικά μετόχους στο πολιτιστικό γίγνεσθαι. Από κοινωνίες που σαρκώνουν επιτεύγματα ικανά να λειτουργήσουν ως πρόταση πολιτισμού με πανανθρώπινη εμβέλεια».³²

Η πολιτιστική διπλωματία, ως η άσκηση διπλωματίας μέσω της προβολής του συνόλου των εκφάνσεων του πολιτισμού μιας χώρας, έχει διαμορφωθεί, έχει εξελιχθεί και έχει οριοθετηθεί στη σύγχρονη εποχή. Ωστόσο θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι από την Αρχαιότητα, μέσω των Ολυμπιακών Αγώνων ασκείτο διπλωματία πολιτιστικής υφής «οιονεί πολιτιστική διπλωματία». Έχοντας, μάλιστα, υπόψη το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια των Ολυμπιακών Αγώνων σταματούσε η τέλεση πολέμων και εχθροπραξιών, αναδεικνύεται και η συμβολή τους προς την κατεύθυνση της συμφιλίωσης και της ειρήνης.

Σήμερα, στους κόλπους των διεθνών και των περιφερειακών οργανισμών, ασκείται εκτεταμένα πολιτιστική διπλωματία, με χαρακτηριστικά παραδείγματα την UNESCO, το Συμβούλιο της Ευρώπης, την Ευρωπαϊκή Ένωση, τον Οργανισμό Αμερικανικών Κρατών κ.α.

Τα κράτη ασκούν πολιτιστική διπλωματία σε διμερές ή πολυμερές επίπεδο. «Η Ελλάδα είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα χώρας που πρέπει να αξιοποιεί όσο το δυνατόν περισσότερο τη δυναμική και τις δυνατότητες που παρέχει η άσκηση της πολιτιστικής διπλωματίας. Σημειώνεται ότι σε πολυμερές επίπεδο και ιδιαίτερα στο πλαίσιο διεθνών οργανισμών, η ελληνική πολιτιστική διπλωματία έχει ως στόχο να αναδείξει, να προβάλλει και να αξιοποιήσει ένα πανανθρώπινο σύστημα αξιών για τις διακρατικές σχέσεις, το οποίο στηρίζεται στην οικουμενικότητα του Ελληνικού Πολιτισμού».

«Στους κόλπους της πολιτιστικής διπλωματίας εντάσσεται και η εκπαιδευτική διπλωματία, στόχος της οποίας είναι η δημιουργία συνεργειών μεταξύ πολιτισμού, εκπαίδευσης και οικονομίας».³³ Στην άσκηση εκπαιδευτικής διπλωματίας, καθοριστικός είναι ο ρόλος του Υπουργείου Εξωτερικών, του Υπουργείου Πολιτισμού, του Υπουργείου Παιδείας, των Πανεπιστημίων, και των ερευνητικών κέντρων και ινστιτούτων.

Σε σχέση με την πολιτιστική διπλωματία θα πρέπει οπωσδήποτε να γίνει αναφορά στο όρο «ήπια ισχύς» (“soft power”), τον οποίο επινόησε ο Joseph Nye το 1980. Σύμφωνα με τον Joseph Nye, «η ήπια ισχύς βρίσκεται στην ικανότητα να ελκύεις και να πείθεις. Ενώ η σκληρή ισχύς (“hard power”) -η ικανότητα να εξαναγκάζεις- προέρχεται από τη στρατιωτική και την οικονομική δύναμη μιας χώρας, η ήπια ισχύς προέρχεται από τη θελκτικότητα της κουλτούρας, των πολιτικών ιδανικών και των πολιτικών επιλογών μιας χώρας. Η ήπια ισχύς μιας χώρας βασίζεται σε τρεις κυρίως πηγές: την κουλτούρα της, (σε περιοχές όπου είναι ελκυστική σε άλλους), τις πολιτικές αξίες της (όταν λειτουργεί σύμφωνα με αυτές στο εσωτερικό και στο

εξωτερικό) και την εξωτερική πολιτική της (όταν αναγνωρίζεται ως νόμιμη και έχει ηθικό κύρος)».³⁴

«Ο επιτυχημένος και αποτελεσματικός συνδυασμός της ήπιας και της σκληρής ισχύος συνδιαμορφώνει την “έξυπνη ισχύ” (“smart power”), η οποία συνδυάζει στοιχεία εξαναγκασμού με στοιχεία πειθούς, αναλόγως των συνθηκών και των ισορροπιών που επικρατούν τη δεδομένη χρονική στιγμή, και των επιδιωκόμενων στόχων».³⁵

Αναφορικά δε με την σκληρή και την ήπια ισχύ και τη χρήση τους στη γεωπολιτική ανάλυση, όπως αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί κατά την άσκηση διπλωματίας, επισημαίνεται το εξής. Σύμφωνα με τον Καθηγητή Ιωάννη Θ. Μάζη «η σκληρή ισχύς συντίθεται από τους πυλώνες της άμυνας, της ασφάλειας και της οικονομίας και η ήπια ισχύς συντίθεται από τους πυλώνες της πολιτικής, του πολιτισμού και της πληροφορίας».³⁶ «Αναφορικά δε με τη μεθοδολογική βάση για τη γεωπολιτική ανάλυση, όλο το οικονομικό δυναμικό, όπως αυτό καταγράφεται χωροταξικά στον εθνικό, υποεθνικό, αλλά και διεθνή χώρο, είτε πρόκειται για φυσικά διαθέσιμα και αποθέματα είτε για ανθρώπινη οικονομική δραστηριότητα στο πλαίσιο του φυσικού ή του γενικότερου γεωγραφικού χώρου αποτελεί και τη μόνη ασφαλή προσέγγιση για μια αντικειμενική και όχι σεναριογραφική ή μεταφυσική – ιδεοληπτική γεωπολιτική ανάλυση».³⁷

3.5.3. Διπλωματία της ασφάλειας / Διπλωματία διαχείρισης κρίσεων

Πρόκειται για τον τύπο της διπλωματίας που αφορά στη διαχείριση κρίσεων με απώτερο σκοπό τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Χρησιμοποιούνται οι όροι: διπλωματία της ασφάλειας, διπλωματία διαχείρισης κρίσεων, διπλωματία του πολέμου, προληπτική διπλωματία. Στους κόλπους της εντάσσεται και η αντιτρομοκρατική διπλωματία.

Στο συγκεκριμένο πεδίο καθοριστική ήταν η συμβολή του Νομικού Κειμένου “An Agenda for Peace. Preventive diplomacy, peace-making and peace-keeping”, RES/A/47/277 (1992)³⁸, την οποία εισήγαγε ο πρώην Γενικός Γραμματέας του Ο.Η.Ε. Boutros Boutros-Ghali.

Το εν λόγω Κείμενο καθιερώνει, ορίζει και οριοθετεί -μεταξύ άλλων- τις έννοιες “preventive diplomacy”, “peace-making”, “peace-keeping” και “post-conflict peace-building”.

Ως προληπτική διπλωματία (preventive diplomacy) ορίζει τη δράση για την αποφυγή της πρόκλησης διενέξεων μεταξύ των μερών, για την αποφυγή της κλιμάκωσης των υφιστάμενων διενέξεων σε συγκρούσεις και για τον περιορισμό της εξάπλωσης των τελευταίων όταν αυτές συμβαίνουν. Ως peace-making ορίζεται η δράση για την επίτευξη συμφωνίας μεταξύ των αντιμαχόμενων πλευρών, κυρίως μέσω ειρηνικών μέσων όπως αυτά που προβλέπονται στο Κεφάλαιο VI του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Ως peace-keeping ορίζεται η επέκταση της παρουσίας των Ηνωμένων Εθνών στο πεδίο, με τη συναίνεση όλων των ενδιαφερομένων μερών, που συνήθως περιλαμβάνει στρατιωτικό ή/και αστυνομικό προσωπικό των Ηνωμένων Εθνών και συχνά πολίτες. Πρόκειται για μια τεχνική που επεκτείνει τις δυνατότητες τόσο για την πρόληψη των συγκρούσεων όσο και για την αποκατάσταση της ειρήνης. Ως post-conflict peace-building ορίζεται η οικοδόμηση της ειρήνης μετά τη λήξη των συγκρούσεων, με τον καθορισμό και την υποστήριξη δομών που θα τείνουν να ενισχύσουν και να εδραιώσουν την ειρήνη, προκειμένου να αποφευχθεί η υποτροπή των συγκρούσεων.

Σύμφωνα με το προαναφερθέν εξαιρετικά σημαντικό Νομικό Κείμενο, η προληπτική διπλωματία επιδιώκει να επιλύσει διαμάχες πριν ξεσπάσει βία· οι διαδικασίες peace-making και peace-keeping απαιτούνται για να σταματήσουν οι συγκρούσεις και να διατηρηθεί η ειρήνη μόλις επιτευχθεί. Εάν είναι επιτυχείς, ενισχύουν την ευκαιρία για τη διαδικασία post-conflict peace-building, η οποία μπορεί να αποτρέψει την επανάληψη της βίας μεταξύ των εθνών και των λαών.

Ειδική αναφορά θα πρέπει να γίνει και στον σύγχρονο όρο αντιτρομοκρατική διπλωματία. Επισημαίνεται ότι στα πλαίσια -κυρίως της αμερικανικής- πολιτικής πρόληψης και καταστολής της διεθνούς τρομοκρατίας, γίνεται συχνά λόγος και προσπάθεια αξιοποίησης των ευρύτατων δυνατοτήτων και προοπτικών που προσφέρει η διπλωματία και η ήπια ισχύς.

3.5.4. Περιβαλλοντική Διπλωματία

Στα τέλη δεκαετίας του '60 τόσο στα Ηνωμένα Έθνη όσο και σε πολλά κράτη άρχισε να αναγνωρίζεται ότι η ποιότητα του περιβάλλοντος και η ρύπανση δεν αφορούσαν μόνον αισθητικές ανησυχίες, αλλά ήταν καθοριστικής σημασίας για την ανθρώπινη υγεία, την

παραγωγή τροφής, την πανίδα, τη χλωρίδα και ένα πλήθος ειδικότερων παραμέτρων που χαρακτηρίζουν το «ευ ζην».

Την περίοδο εκείνη βέβαια δεν αναμενόταν η έκρηξη περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος που ακολούθησε μέσα στις επόμενες δεκαετίες σε ό,τι αφορά στην περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση, στην περιβαλλοντική δράση διεθνών, περιφερειακών οργανισμών και μη κυβερνητικών οργανώσεων, στη σύνταξη σχετικών νομικών κειμένων, στη διεξαγωγή ερευνητικών προγραμμάτων, στην ανάληψη εκπαιδευτικών πρωτοβουλιών, και σε πολλά άλλα. Σήμερα, το σύνολο σχεδόν των διεθνών και των περιφερειακών οργανισμών δραστηριοποιούνται στον τομέα του περιβάλλοντος, και έχουν θέσει την ανάγκη προστασίας του στους βασικούς σκοπούς τους.³⁹

Η συνεχής υποβάθμιση του περιβάλλοντος με τις σοβαρότατες επιπτώσεις που επιφέρει, καθώς και η συνειδητοποίηση ότι οι περιβαλλοντικές προκλήσεις θα πρέπει να αντιμετωπίζονται κυρίως σε επίπεδο διεθνούς κοινότητας, παράλληλα με τις όποιες εθνικές δράσεις, δημιούργησε τα πλαίσια και την ανάγκη διαμόρφωσης της περιβαλλοντικής διπλωματίας. Η περιβαλλοντική διπλωματία διεξάγεται στα πλαίσια διεθνών και περιφερειακών οργανισμών, αλλά και σε επίπεδο διμερών σχέσεων των κρατών, πολύ συχνά και για διασυννοριακά περιβαλλοντικά ζητήματα κοινού ενδιαφέροντος. Στην εν λόγω διπλωματία έχουν δραστηριοποιηθεί έντονα και έχουν διαχρονικά προσφέρει σημαντικά και οι μη κυβερνητικές οργανώσεις.

3.5.5. Ενεργειακή Διπλωματία

Στη σύγχρονη εποχή αποκτά ιδιαίτερη δυναμική η καλούμενη ενεργειακή διπλωματία. Με άξονα το ενδιαφέρον με το οποίο παρακολουθούνται παγκοσμίως τα ζητήματα διεθνούς ενεργειακής πολιτικής και με δεδομένο ότι οι οδεύσεις των αγωγών φυσικού αερίου, αλλά και πετρελαίου συγκεντρώνουν το διεθνές ενδιαφέρον και αποτελούν βασική προτεραιότητα της εξωτερικής πολιτικής πολλών κρατών, εντείνονται οι διεργασίες στα πλαίσια της ενεργειακής διπλωματίας.

Η εν λόγω μορφή διπλωματίας άπτεται -μεταξύ άλλων- των ενεργειακών εξελίξεων στους τομείς παραγωγής και μεταφοράς του φυσικού αερίου, του πετρελαίου, των ηλεκτρικών δικτύων, και των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

Στην άσκηση ενεργειακής διπλωματίας μετέχει και η Ελλάδα, η οποία στοχεύει να αποτελέσει κόμβο παραγωγής και διέλευσης ενέργειας, για την τόνωση της οικονομίας της, την προσέλκυση ξένων επενδύσεων, τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, την παραγωγή τεχνογνωσίας, αλλά και την ενίσχυση της γεωπολιτικής της θέσης διεθνώς.

3.6. Πολυμέρεια Νέας Διπλωματίας - Unilateralism vs Multilateralism

Όπως προαναφέρθηκε, κατά το πέρασμα από την παλιά διπλωματία στη νέα διπλωματία, μεταβάλλεται και ο αριθμός των διαπραγματευόμενων μερών. Ενώ, λοιπόν, στην παλιά διπλωματία διαπραγματεύονταν κράτη σε διμερές επίπεδο, η νέα διπλωματία είναι πολυμερής ως προς τον αριθμό των διαπραγματευόμενων μερών. Η διπλωματία ασκείται ευρέως στα πλαίσια διεθνών και περιφερειακών οργανισμών με τη συμμετοχή περισσότερων κρατών και άλλων δρώντων. Η νέα διπλωματία, όμως, δεν χαρακτηρίζεται από πολυμέρεια μόνο ως προς τον αριθμό των διαπραγματευόμενων μερών αλλά και ως προς τα επίπεδα άσκησης της. Ενδεικτικά αναφέρονται τα ακόλουθα.

*«Όταν διαπιστώθηκε ότι πολλές μεσολαβήσεις σε διεθνείς κρίσεις δεν είχαν αντίκτυπο κρίθηκε ότι θα έπρεπε να παρέμβουν και άλλοι παράγοντες. Αρχικά δημιουργήθηκε η επονομαζόμενη ως “Two-track Diplomacy”, η οποία περιελάμβανε αφενός τους κρατικούς παράγοντες και αφετέρου τους μη κρατικούς παράγοντες. Επειδή και αυτό το σχήμα θεωρήθηκε ανεπαρκές, στη συνέχεια επινοήθηκε ο όρος “Multi-track Diplomacy”, η οποία εμπλέκει ένα ευρύτατο πεδίο δρώντων. Οι συγκεκριμένοι όροι θα μπορούσαν να αποδοθούν με τον όρο “διπλωματία των πολλαπλών διαύλων”».*⁴⁰

Επισημαίνεται ότι αναφορικά με την πολυμερή διπλωματία επί του διεθνούς γίνεσθαι «η σημερινή εικόνα αποτελεί μια σύνθεση δύο μοντέλων, του μονοπολικού και του πολυκεντρικού μοντέλου, με εμφανείς τις αμερικανικές επιδιώξεις για διασφάλιση ηγεμονίας, αλλά και με την έντονη παρουσία της Ευρώπης, της Ρωσίας και της Κίνας στο διεθνές πεδίο».⁴¹

4. Αντί Συμπερασμάτων

Από όσα παρουσιάστηκαν ανωτέρω, προκύπτει η πολύπλευρη και πολυδιάστατη εξέλιξη της διπλωματίας, κατά τη μετάβαση από την παλιά στη νέα διπλωματία. Η νέα διπλωματία, όπως αναλύθηκε, συνίσταται: i) στους νέους τρόπους άσκησης διπλωματίας, ii) στους νέους φορείς άσκησης διπλωματίας, στους νέους δρώντες οι οποίοι αλληλοδιαπλέκονται στη σύγχρονη εποχή, iii) στις νέες μορφές και τομείς διπλωματίας, iv) και τέλος στην πολυμερή διπλωματία και στα διάφορα επίπεδα της σύγχρονης διπλωματίας. Παρατηρείται, λοιπόν, σήμερα μια σχεδόν ολοκληρωτική μεταβολή της φυσιογνωμίας της παλιάς/παραδοσιακής διπλωματίας.

Είναι αυτονόητο ότι η διπλωματία ακολούθησε και θα ακολουθεί τις εξελίξεις της εποχής της και καλείται διαχρονικά να αντιμετωπίζει με τον πιο ουσιαστικό, άμεσο και αποτελεσματικό τρόπο τις αναδυόμενες προκλήσεις, με βασικούς άξονες τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, την προαγωγή των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αλλά και την προάσπιση των εκάστοτε συμφερόντων των φορέων της. Το ότι αναπτύσσεται μία δυναμική και διαλεκτική σχέση μεταξύ διπλωματίας και σύγχρονων εξελίξεων δεν υποβιβάζει σε καμία περίπτωση την αξία της και την αναγκαιότητά της στο διεθνές γίγνεσθαι. Άλλωστε ακόμη και η δημιουργία της και η καθιέρωσή της από αρχαιοτάτων χρόνων βασίστηκε στην αντιμετώπιση πραγματικών επιτακτικών αναγκών, διαμορφώθηκε από την πρακτική, και δεν βασίστηκε σε θεωρητικά αφηρημένα σχήματα.

Μελετώντας τις διάφορες μορφές διπλωματίας εν σχέσει με τις σύγχρονες διεθνείς εξελίξεις: συνάγεται ότι οι διάφοροι τομείς της διευρύνουν το πεδίο και το επίπεδο άσκησης της, ενώ από την άλλη πλευρά η ίδια η διπλωματία συμβάλλει στην ανάδειξη και στην αναβάθμιση ζητημάτων εντασσόμενων σε αυτούς τους τομείς, καθώς και στην αντιμετώπιση συναφών προβλημάτων και προκλήσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το περιβάλλον, η αναγκαιότητα προστασίας του οποίου προβλήθηκε, -εν μέρει- εμπεδώθηκε και αναδείχθηκε στο σύνολο των πολιτών ανά τον πλανήτη, μέσω της περιβαλλοντικής διπλωματίας, η οποία επιπρόσθετα συνεισφέρει και στην εξεύρεση λύσεων για την αντιμετώπιση προβλημάτων περιβαλλοντικής φύσεως.

Το γεγονός ότι αυξάνεται η συμμετοχή των πολιτών, στο σύνθετο πλέγμα των σχέσεων που διαμορφώνονται στα πλαίσια της διπλωματίας, είναι ιδιαίτερα θετικό, αφού με αυτό τον τρόπο καλύπτονται κενά των εθνικών συστημάτων διακυβέρνησης, με αποτέλεσμα την προαγωγή της δημοκρατίας και τον εκδημοκρατισμό των θεσμών τόσο σε εθνικό, όσο και σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο.

Εν κατακλείδι, συνάγεται ότι στη σύγχρονη εποχή της παγκοσμιοποίησης, η Διπλωματία, η Εξωτερική Πολιτική, το Διεθνές Δίκαιο και οι Περιφερειακές Επιστήμες σε πολλούς τομείς αλληλοκαλύπτονται, αλληλοδιαπλέκονται και συνδέονται ποικιλοτρόπως, προάγοντας σε πολλές περιπτώσεις τους ίδιους σκοπούς, και έχοντας ως γενικό γνώμονα τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας.

5. ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

¹ Πάρις Βαρβαρούσης, *Η διπλωματία στο νέο ψηφιακό περιβάλλον*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2006, σσ. 18, 19

² Ronald Peter Barston, *Modern diplomacy*, Pearson Education, 2006, σ. 1

³ Ancient Discoveries - Egyptian Warfare <https://www.youtube.com/watch?v=6KwSzxxVpvl>

⁴ [_goo.gl/97fzDP](https://www.youtube.com/watch?v=6KwSzxxVpvl)

⁵ http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf

⁶ http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_2_1963.pdf

⁷ Χάρης Α. Καραμπαρμπούνης, «Διπλωματία και Διεθνές Δίκαιο: Σημεία σύγκλισης και απόκλισης», στον Συλλογικό Τόμο *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και Διεθνές Δίκαιο*, Ευρωπαϊκό Κέντρο Έρευνας και Κατάρτισης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ανθρωπιστικής Δράσης Παντείου Πανεπιστημίου, Επιμ. Καθηγητής Στέλιος Περράκης, Εκδόσεις Όστρια, Αθήνα, Ιούλιος 2014, σσ. 188, 189

⁸ <http://www.un.org/en charter-united-nations/>

https://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=14&Itemid=10

⁹ Πάρις Βαρβαρούσης, *Διεθνείς σχέσεις και εξωτερική πολιτική στον 21^ο αιώνα*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2004, σ. 312

- ¹⁰ Χρίστος Απ. Λαδιάς, *Από τις διαλέξεις και τη διδασκαλία του στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Γεωπολιτική Ανάλυση, Γεωστρατηγική Σύνθεση και Σπουδές Άμυνας και Διεθνούς Ασφάλειας», Τμήμα Τουρκικών Σπουδών και Σύγχρονων Ασιατικών Σπουδών, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2016*
goo.gl/mV8vv4
- Βλ. και Χρίστος Απ. Λαδιάς, *Το σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο της περιφερειακής Ανάπτυξης στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2013
- Χρίστος Απ. Λαδιάς, *Οι ευρωπαϊκές Περιφέρειες σήμερα*, Εκδόσεις Παπαζήση, 1η έκδοση, Αθήνα 2015
- ¹¹ Πρβ. και Ιωάννης Θ. Μάζης, «Διερεύνηση της λειτουργίας του Γεωγραφικού Χρόνου στο Δίπλοο Κέντρου-Περιφέρειας», *Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας/Επιστημονική Έκδοση, Επιστημονική Περιοχή Α', Τόμος 9, Τεύχος 1, Αθήνα, 1989*
- ¹² Στέλιος Περράκης, «Σχέση ΟΗΕ και περιφερειακών οργανισμών στο πλαίσιο των σύγχρονων ειρηνευτικών επιχειρήσεων υπό το Κεφάλαιο VII του Χάρτη. Ποια τα συμπεράσματα για την Ε.Ε.», στον Συλλογικό Τόμο *Παγκόσμια Διακυβέρνηση, Διεθνές Δίκαιο και Διεθνείς Σχέσεις στην αυγή του 21^{ου} αιώνα*, Επιμ. Στέλιος Περράκης, Ελληνική Εταιρεία Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006-2007
- ¹³ Εμμανουήλ Ρούκουνας, *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010, σ. 520
- ¹⁴ <http://www.strategyinternational.org/index.php/en/sectors/foreign-policy-theory/foreign-policy-management/34-2009-09-06-00-02-15>
- ¹⁵ Πάρις Βαρβαρούσης, *Η διπλωματία στο νέο ψηφιακό περιβάλλον*, οπ.αν., σ. 16
- ¹⁶ *Ibid*, σσ. 16, 59
- ¹⁷ <http://www.citybranding.gr/2012/05/nation-branding.html>
- ¹⁸ Χάρης Καραμπαμπούνης, *Από τις διαλέξεις και τη διδασκαλία τού μαθήματος με τίτλο «Δημόσια Διπλωματία» στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Διεθνές Δίκαιο και Διπλωματικές Σπουδές» του Τμήματος Διεθνών Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα, 2015*
- ¹⁹ Πάρις Βαρβαρούσης, *Διεθνείς σχέσεις και εξωτερική πολιτική στον 21^ο αιώνα*, οπ.αν., σσ. 307, 308
- ²⁰ Joseph S. Nye, Jr., *Ηπια ισχύς Το Μέσο Επιτυχίας στην Παγκόσμια Πολιτική*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005, σ. 187
- ²¹ Πάρις Βαρβαρούσης, *Διεθνείς σχέσεις και εξωτερική πολιτική στον 21^ο αιώνα*, οπ.αν., σσ. 376, 377
- ²² *Ibid*, σσ. 378, 379
- ²³ Υπουργείο Εξωτερικών, Hellenic Aid,
<http://www.hellenicaid.gr/udas-kai-ethelontismos/udas-kai-ethelontismos/ennoia-tes-koinonias-ton-politon.html>
- ²⁴ http://europa.eu/legislation_summaries/glossary/civil_society_organisation_el.htm
- ²⁵ John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής: Μία εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Εκδόσεις Επίκεντρο, 2013
- ²⁶ Παντελής Σκλιάς, Αστέρης Χουλιάρης, *Η διπλωματία της κοινωνίας των πολιτών*, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002
- ²⁷ <http://www.citybranding.gr/2012/05/nation-branding.html>
- ²⁸ Joseph S. Nye, Jr., *Ηπια ισχύς Το Μέσο Επιτυχίας στην Παγκόσμια Πολιτική*, οπ.αν, σ. 181
- ²⁹ http://www.oey.gr/site_v2/images/stories/oikonokmiki_diplomatia_kai_oikonomiki_krisi_23052012_SAE.pdf
- ³⁰ <http://www.viadiplomacy.gr/ikonomiki-diplomatia-ke-nation-branding/>
- ³¹ Χαράλαμπος Τσαρδανίδης, «Οικονομική Διπλωματία», στον Συλλογικό Τόμο *Διεθνείς Σχέσεις Σύγχρονη Θεματολογία και Προσεγγίσεις*, Επιμ. Δ.Τριανταφύλλου, Κ.Υφαντής, Ε.Χατζηβασιλείου, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2008, σσ. 486, 508
- ³² Χρήστος Γιανναράς, *Πολιτιστική Διπλωματία Προθεωρία ελληνικού σχεδιασμού*, Ίκαρος, 2003
- ³³ <http://www.mfa.gr/politistike-diplomatia/>
- ³⁴ Joseph S. Nye, Jr., *Ηπια ισχύς Το Μέσο Επιτυχίας στην Παγκόσμια Πολιτική*, οπ.αν., σ. 43
- ³⁵ Ernest J. Wilson, III, “Hard Power, Soft Power, Smart Power”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, March 2008, 616, σ. 116
- ³⁶ Βλ. Ιωάννης Θ. Μάζης, *Μεταθεωρητική κριτική Διεθνών Σχέσεων και Γεωπολιτικής Το νεοθετικιστικό πλαίσιο*, Σειρά: «Πολιτική και Πολιτισμός» Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2012
- Ιωάννης Θ. Μάζης, *Γεωπολιτική Η Θεωρία και η Πράξη*, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής ΕΛΙΑΜΕΠ, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2002
- ³⁷ Ιωάννης Θ. Μάζης, *Γεωπολιτική Η Θεωρία και η Πράξη*, ..., οπ.αν., σσ.53-54

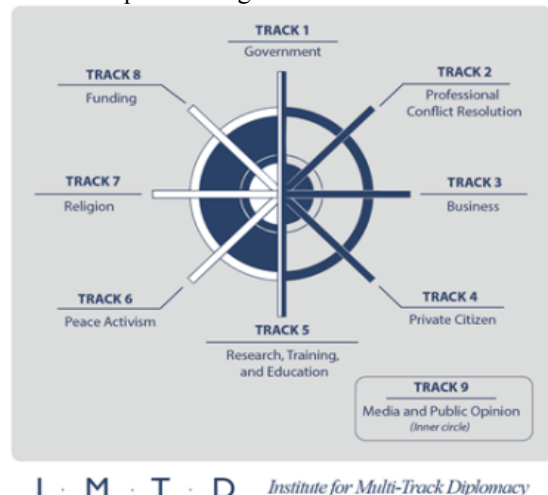
³⁸ <http://www.un-documents.net/a47-277.htm>

³⁹ Για περισσότερα βλ. Βιργινία Μπαλαφούτα, «*Διεθνές Δίκαιο Ποταμών: Διακυβέρνηση Διακρατικών Ποταμών*» – Συμβολή στην Κωδικοποίηση και Εφαρμογή του Διεθνούς Ποτάμιου Δικαίου ως Αυτόνομο Κλάδο του Διεθνούς Δικαίου (Αντικείμενο – Μεθοδολογία – Φιλοσοφικό Υπόβαθρο – Νομικό Υπόβαθρο – Κώδικας), Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2015

⁴⁰ Χάρης Καραμπαρμπούνης, «Νεωτερικές μέθοδοι διπλωματικής επίλυσης διεθνών διαφορών: διαμεσολάβηση, συμφιλίωση, ομαλοποίηση», Ετήσιο Συνέδριο Ελληνικής Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων με τίτλο «Η Διευθέτηση Διαφορών στη Διεθνή Κοινότητα», Αθήνα, 2016

<http://www.blod.gr/lectures/Pages/viewlecture.aspx?LectureID=3185>

Βλ. και <http://imtd.org/about/what-is-multi-track-diplomacy/>

⁴¹ Πάρις Βαρβαρούσης, *Η διπλωματία στο νέο ψηφιακό περιβάλλον*, οπ.αν., σ. 95

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (κατ' αλφαβητική σειρά)

- Βαρβαρούσης, Πάρις *Η διπλωματία στο νέο ψηφιακό περιβάλλον*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2006
- Βαρβαρούσης, Πάρις *Διεθνείς σχέσεις και εξωτερική πολιτική στον 21^ο αιώνα*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2004
- Γιανναράς, Χρήστος *Πολιτιστική Διπλωματία Προθεωρία ελληνικού σχεδιασμού*, Έκαρος, 2003
- Καραμπαρμπούνης, Χάρης Λ. «Διπλωματία και Διεθνές Δίκαιο: Σημεία σύγκλισης και απόκλισης», στον Συλλογικό Τόμο *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και Διεθνές Δίκαιο*, Ευρωπαϊκό Κέντρο Έρευνας και Κατάρτισης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ανθρωπιστικής Δράσης Παντείου Πανεπιστημίου, Επιμ. Καθηγητής Στέλιος Περράκης, Εκδόσεις Όστρια, Αθήνα, Ιούλιος 2014
- Λαδιάς, Χρίστος Απ. *Το σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο της περιφερειακής Ανάπτυξης στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2013
- Λαδιάς, Χρίστος Απ. *Οι ευρωπαϊκές Περιφέρειες σήμερα*, Εκδόσεις Παπαζήση, 1η έκδοση, Αθήνα 2015
- Μάζης, Ιωάννης Θ. «Διερεύνηση της λειτουργίας του Γεωγραφικού Χρόνου στο Δίπολο Κέντρου-Περιφέρειας», Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας/Επιστημονική Έκδοση, Επιστημονική Περιοχή Α', Τόμος 9, Τεύχος 1, Αθήνα, 1989
- Μάζης, Ιωάννης Θ. *Μεταθεωρητική κριτική Διεθνών Σχέσεων και Γεωπολιτικής Το νεοθετικιστικό πλαίσιο*, Σειρά: «Πολιτική και Πολιτισμός» Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2012
- Μάζης, Ιωάννης Θ. *Γεωπολιτική Η Θεωρία και η Πράξη*, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής ΕΛΙΑΜΕΠ, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2002
- Μπαλαφούτα, Βιργινία «*Διεθνές Δίκαιο Ποταμών: Διακυβέρνηση Διακρατικών Ποταμών*» – Συμβολή στην Κωδικοποίηση και Εφαρμογή του Διεθνούς Ποτάμιου Δικαίου ως Αυτόνομο Κλάδο του Διεθνούς Δικαίου (Αντικείμενο – Μεθοδολογία – Φιλοσοφικό Υπόβαθρο – Νομικό Υπόβαθρο – Κώδικας), Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2015
- Περράκης, Στέλιος «Σχέση ΟΗΕ και περιφερειακών οργανισμών στο πλαίσιο των σύγχρονων ειρηνευτικών επιχειρήσεων υπό το Κεφάλαιο VII του Χάρτη. Ποια τα συμπεράσματα για την Ε.Ε.», στον Συλλογικό Τόμο *Παγκόσμια Διακυβέρνηση, Διεθνές Δίκαιο και Διεθνείς Σχέσεις στην αγωγή του 21^{ου} αιώνα*, Επιμ. Στέλιος Περράκης, Ελληνική Εταιρεία Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006-2007
- Ρούκουνας, Εμμανουήλ *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2010

- Σκλιάς, Παντελής - Χουλιάρης, Αστέρης *Η διπλωματία της κοινωνίας των πολιτών*, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002
- Τσαρδανίδης, Χαράλαμπος «Οικονομική Διπλωματία», στον Συλλογικό Τόμο *Διεθνείς Σχέσεις Σύγχρονη Θεματολογία και Προσεγγίσεις*, Επιμ. Δ.Τριανταφύλλου, Κ.Υφαντής, Ε.Χατζηβασιλείου, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2008
- Barston, Ronald Peter *Modern diplomacy*, Pearson Education, 2006
- Baylis, John - Smith, Steve - Owens, Patricia *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής: Μία εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Εκδόσεις Επίκεντρο, 2013
- Nicolson, Harold *Diplomacy: The Evolution of Diplomatic Method*, 1969
- Nye, Joseph S. Jr., *Ήπια ισχύς Το Μέσο Επιτυχίας στην Παγκόσμια Πολιτική*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005
- Wilson, Ernest J. III, "Hard Power, Soft Power, Smart Power", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, March 2008

ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

- Καραμπαρμπούνης, Χάρης Από τις διαλέξεις και τη διδασκαλία τού μαθήματος με τίτλο «Δημόσια Διπλωματία» στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Διεθνές Δίκαιο και Διπλωματικές Σπουδές» του Τμήματος Διεθνών Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα, 2015
<http://www.un-documents.net/a47-277.htm>
- Καραμπαρμπούνης, Χάρης «Νεωτερικές μέθοδοι διπλωματικής επίλυσης διεθνών διαφορών: διαμεσολάβηση, συμφιλίωση, ομαλοποίηση», Ετήσιο Συνέδριο Ελληνικής Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων με τίτλο «Η Διευθέτηση Διαφορών στη Διεθνή Κοινότητα», Αθήνα, 2016
<http://www.blod.gr/lectures/Pages/viewlecture.aspx?LectureID=3185>
- Λαδιάς, Χρίστος Απ. Από τις διαλέξεις και τη διδασκαλία του στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Γεωπολιτική Ανάλυση, Γεωστρατηγική Σύνθεση και Σπουδές Άμυνας και Διεθνούς Ασφάλειας», Τμήμα Τουρκικών Σπουδών και Σύγχρονων Ασιατικών Σπουδών, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2016
goo.gl/mV8vv4

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

- Καταστατικός Χάρτης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών
<http://www.un.org/en/charter-united-nations/>
https://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=14&Itemid=10
- Σύμβαση της Βιέννης «περί των διπλωματικών σχέσεων»
http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf
- Σύμβαση της Βιέννης «περί των προξενικών σχέσεων»
http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_2_1963.pdf

ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

- goo.gl/97fzDP
- Ancient Discoveries - Egyptian Warfare <https://www.youtube.com/watch?v=6KwSzxVpvI>
- <http://www.strategyinternational.org/index.php/en/sectors/foreign-policy-theory/foreign-policy-management/34-2009-09-06-00-02-15>
- <http://www.citybranding.gr/2012/05/nation-branding.html>
- <http://www.hellenicaid.gr/udas-kai-ethelontismos/udas-kai-ethelontismos/ennoia-tes-koinonias-ton-politon.html>
- http://europa.eu/legislation_summaries/glossary/civil_society_organisation_el.htm
- http://www.oey.gr/site_v2/images/stories/oikonokmiki_diplomatia_kai_oikonomiki_krisi_23052012_SAE.pdf
- <http://www.viadiplomacy.gr/ikonomiki-diplomatia-ke-nation-branding/>
- <http://www.mfa.gr/politistike-diplomatia/>

ΣΧΕΣΗ ΔΟΜΩΝ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΧΩΡΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ: ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΠΑΙΓΝΙΟΥ ΡΟΛΩΝ ΣΕ ΥΠΟΘΕΤΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Αχιλλέας ΔΟΥΜΑΝΗΣ

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
achidoumanis@yahoo.gr

Ελένη ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
epapa@plandevel.auth.gr

Αλεξάνδρα ΜΠΕΚΙΑΡΗ

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
sandrab@pe.uth.gr

Νικόλαος ΧΑΣΑΝΑΓΑΣ

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
n.hasanagas@gmail.com

Περίληψη

Στην έρευνα αυτή εφαρμόστηκε το 2016 ανάλυση πολιτικο-διοικητικών συστημάτων με ετεροαξιολόγηση μέσω προσομοίωσης (παιγνίου ρόλων) σε συνδυασμό με στατιστική βάσει υποθετικών σεναρίων με εφαρμογή σε διαφορετικές χωρικές μονάδες. Αυτού του είδους η ανάλυση δίνει τη δυνατότητα να αποτυπωθούν μετρήσιμες σχέσεις σε πολιτικο-διοικητικά συστήματα. Σκοπός της έρευνας είναι να εξετασθεί το ερώτημα αν και κατά πόσο παίζει ρόλο η αρμοδιότητα ανάλογα με το περιβάλλον της εκάστοτε περιφέρειας (ορεινό, πεδινό, αγροτικό, αστικό κλπ) κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Αποτυπώθηκαν εν μέρει θετικές ενδείξεις ως προς αυτό το ζήτημα.

Λέξεις-κλειδιά: πολιτικο-διοικητικά συστήματα, λήψη αποφάσεων, περιβάλλον, χώρος, ετεροαξιολόγηση, παίγνιο ρόλων (προσομοίωση)

1. Εισαγωγή

Η ανάλυση πολιτικο-διοικητικών συστημάτων με ετεροαξιολόγηση μέσω προσομοίωσης (παιγνίου ρόλων) σε συνδυασμό με στατιστική αποτελεί μια μη διαδεδομένη μέθοδο στην περιφερειολογική έρευνα. Ωστόσο, δεδομένου ότι η περιφερειακή πολιτική συνιστά ένα αποτέλεσμα κοινωνικών δομών και αλληλεπιδράσεων σε ποικίλα επίπεδα ιεραρχίας, η μέθοδος αυτή αναμένεται εύλογα να είναι διεισδυτική και ιδιαιτέρως υποστηρικτική για την κατανόηση της δυναμικής που οδηγεί στη δημιουργία τέτοιων δομών (Bar-Yossef, Mashlach, 2008; Scott, 1991). Αυτού του είδους η ανάλυση δίνει τη δυνατότητα να αποτυπωθούν μετρήσιμες σχέσεις, ιεραρχίες και εξουσία σε πολιτικο-διοικητικά συστήματα. Τέτοιες σχέσεις μπορούν λχ να είναι η αντιπαλότητα, η εμπιστοσύνη, η οργάνωση συμφερόντων και άλλες (Jøsang, 2007; Real & Hasanagas, 2005).

Σκοπός της έρευνας είναι να εξετασθεί το ερώτημα αν και κατά πόσο παίζει ρόλο η αρμοδιότητα ανάλογα με το πραγματικό περιβάλλον της εκάστοτε περιφέρειας κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Το ερώτημα αυτό συνιστά ένα καίριο ζήτημα στην περιφερειολογική ανάλυση (Hall & Taylor, 1996; Powell, 2007), η οποία –υπό πραγματικές συνθήκες– δεν έχει την πολυτέλεια του πειραματισμού, αλλά μόνο της παρατήρησης, και πάλι μερικώς. Το παίγνιο ρόλων συνιστά μια μέθοδο εφαρμόσιμη σε ποικίλα πεδία, από την παιδαγωγική μέχρι την οικονομική και δίνει τη δυνατότητα τέτοιου πειραματισμού (Cullen, Palus & Appaneal, 2014; Γούλα κ.α., 2013).

2. Μεθοδολογία

2.1. Περιγραφή των ερωτηματολογίων

Για την έρευνα συμπληρώθηκαν συνολικά 180 ερωτηματολόγια το έτος 2016. Οι εθελοντές ήταν χωρισμένοι σε πεντάδες και η κάθε πεντάδα ανέλαβε με τους ρόλους των προσομοιωμένων πολιτικών αρμοδιοτήτων που υποδύθηκαν τα μέλη της, να συζητήσει για μέγιστο χρονικό διάστημα 20 λεπτών το ζήτημα, έτσι ώστε να αναδειχθούν οι χαρακτηριστές των εθελοντών υπό το πρίσμα της θέσης που υποτίθεται πως καταλαμβάνει ο καθένας. Εν συνεχεία, εντός επιπλέον 5 λεπτών το μέγιστο, έπρεπε να αποφασιστεί και να καθαρογραφούν από την ομάδα έως 3 προτάσεις για τον χειρισμό του ζητήματος, στο σχετικό έντυπο των ομαδικών προτάσεων.. Στη συνέχεια, στο έντυπο αυτό, βαθμολογούσε σε κλίμακα από 0 έως 3 ο καθένας ξεχωριστά ως προς: α) το κατά πόσο συμφωνεί με αυτές και β) κατά πόσο τις βρίσκει σαφείς. Κατόπιν ο καθένας συμπλήρωνε ένα προσωπικό ερωτηματολόγιο στο οποίο χαρακτήριζε τους άλλους ως προς την αξιοπιστία, την καταλληλότητα και άλλα χαρακτηριστικά.

Το υποθετικό ζήτημα στο οποίο κλήθηκαν οι πεντάδες να προτείνουν τρόπους διαχείρισης ήταν Ἡ συγκέντρωση των προσφύγων σε συγκεκριμένες περιοχές της χώρας και οι εκπαιδευτικές τους ανάγκες. Η υπόθεση λαμβάνει χώρα το έτος 2020, ώστε να διασφαλιστεί η μέγιστη δυνατή αποστασιοποίηση από το θέμα.

Οι υποθετικές αυτές συνθήκες ήταν κοινές σε όλα τα ερωτηματολόγια. Αυτό που άλλαζε ήταν το περιβάλλον/χώρος στο οποίο συσσωρεύονταν οι πρόσφυγες, δηλαδή το περιβάλλον/χώρος που αντιμετώπιζε το θέμα της συσσώρευσης των προσφύγων και το επίπεδο της ιεραρχίας των ρόλων που ελάμβαναν οι εθελοντές οι οποίοι καλούνταν να προτείνουν τρόπους διαχείρισης του θέματος.

Ως περιβάλλοντα/χώροι επιλέχθηκαν συνολικά έξι και ήταν τα εξής:

- α) Αγροτική χώρα
- β) Αστική χώρα (πληθυσμός τουλάχιστον 0,5 εκατομμύρια κάτοικοι, σύμφωνα με τη Eurostat)
- γ) Ηπειρωτική χώρα
- δ) Νησιωτική χώρα
- ε) Ορεινή χώρα (πάνω από 800 μέτρα υψόμετρο και)
- στ) Πεδινή χώρα

Από την άλλη, τα επίπεδα ιεραρχίας των ρόλων ήταν δύο:

- α) υψηλό επίπεδο ιεραρχίας
- β) χαμηλό επίπεδο ιεραρχίας

Στο υψηλό επίπεδο ιεραρχίας οι ρόλοι που καλούνταν να μοιραστούν οι πεντάδες των εθελοντών για χάρη του πειράματος ήταν οι εξής: 1) Υπουργός Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2) Υπουργός Παιδείας, 3) Πρόεδρος Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Γονέων και Κηδεμόνων, 4) Αρχηγός αντιπολιτευτικού κόμματος και 5) Δημοσιογράφος μεγάλου καναλιού που συντονίζει τη συζήτηση.

Αντίστοιχα στο χαμηλό επίπεδο οι ρόλοι ήταν: 1) Πρόεδρος Τοπικού Συλλόγου Γονέων και Κηδεμόνων, 2) Αντιδήμαρχος Εκπαίδευσης και Πολιτισμού του Δήμου, 3) Διευθυντής Σχολικών Κτηρίων της Αντιπεριφέρειας, 4) Διευθυντής Εκπαίδευσης της Αποκεντρωμένης Διοίκησης και 5) Αρμόδιος Σχολικός Σύμβουλος.

2.2. Επεξεργασία δεδομένων

Η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε για τη διεξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων ήταν η ανάλυση διασποράς (Analysis of variance). Πρόκειται για μια στατιστική μέθοδο κατά την οποία, πραγματοποιείται έλεγχος υποθέσεων με στόχο να ανιχνευθούν εάν υπάρχουν διαφορές στις μέσες τιμές περισσότερων από δύο πληθυσμών. Για να δοθεί απάντηση στο συγκεκριμένο ερώτημα, κατασκευάζουμε έναν έλεγχο υποθέσεων με μηδενική υπόθεση

H_0 : Όλα τα δείγματα προέρχονται από πληθυσμούς με την ίδια μέση τιμή, έναντι μιας και εναλλακτική υπόθεση

H_1 : τουλάχιστον δύο μέσες τιμές είναι διαφορετικές.

Η ANOVA προτιμήθηκε ως μεθοδολογία για την ταχύτητα και την αξιοπιστία της.

3. Αποτελέσματα και συζήτηση

Οι παρατηρήσεις του πειράματος αναλύονται όσον αφορά στη συσχέτιση των απαντήσεων στις ερωτήσεις ετεροαξιολόγησης (σε όποιες από αυτές παρατηρήθηκε στατιστική σημαντικότητα) με το περιβάλλον/χώρος στο οποίο υποτίθεται ότι λαμβάνει χώρα το προς αντιμετώπιση ζήτημα, δηλαδή η συσσώρευση πληθυσμού προσφύγων.

Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει τους μέσους όρους των απαντήσεων των ερωτώμενων αναφορικά με την πρόταση “Πόσο θα μπορούσε να βοηθήσει για την επίλυση του προβλήματος ο κάθε ένας από τους παρακάτω πέντε αρμοδίους, κατά την εντύπωση που σας έδωσε στο παιχνίδι;” ανά το περιβάλλον στο οποίο παρατηρείται η συσσώρευση των προσφύγων. Συγκεκριμένα, διαπιστώνεται ότι τη μεγαλύτερη βοήθεια εκτιμάται ότι θα μπορούσε να δώσει ο Υπουργός Μεταναστευτικής Πολιτικής στο αστικό περιβάλλον, καθώς μάλλον θεωρείται αρμόδιος για άμεσες λύσεις στα προβλήματα, κάτι που συνήθως ζητούν οι κάτοικοι των αστικών κέντρων. Αντίστοιχα ο Υπουργός Παιδείας στο αγροτικό. Οι κάτοικοι του αγροτικού περιβάλλοντος θεωρούν πως μπορεί να βοηθήσει τα μέγιστα για την αντιμετώπιση του ζητήματος και ο Πρόεδρος της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Γονέων και Κηδεμόνων. Το ίδιο και στο αστικό περιβάλλον, ενδεχομένως κι εδώ λόγω της βαρύτητας που δίνεται στις αστικές περιοχές σε τέτοιου είδους θεσμούς όπως αυτός του Προέδρου της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Γονέων και Κηδεμόνων.

Πίνακας 1. Ικανότητα επίλυσης του ζητήματος ανά περιβάλλον

		N	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση	p-value
Υπουργός Μεταναστευτικής Πολιτικής	Αγροτικό	30	2.1333	0.93710	
	Αστικό	30	2.4333	0.77385	
	Νησιωτικό	30	1.8333	1.14721	
	Ηπειρωτικό	30	2.0000	1.01710	0.014
	Πεδινό	30	1.5000	1.16708	
	Ορεινό	30	1.8000	0.99655	
	Total	180	1.9500	1.04253	
Υπουργός Παιδείας	Αγροτικό	30	2.2667	0.69149	
	Αστικό	30	2.1667	1.08543	
	Νησιωτικό	30	1.8000	0.96132	
	Ηπειρωτικό	30	1.9667	0.92786	0.010
	Πεδινό	30	1.6667	1.06134	
	Ορεινό	30	1.4333	1.04000	
	Total	180	1.8833	0.99874	
Πρόεδρος Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Γονέων και Κηδεμόνων	Αγροτικό	30	1.9000	0.84486	
	Αστικό	30	2.1000	0.80301	
	Νησιωτικό	30	1.2333	0.97143	
	Ηπειρωτικό	30	2.0667	0.98027	0.003
	Πεδινό	30	2.0000	1.01710	
	Ορεινό	30	1.9333	0.82768	
	Total	180	1.8722	0.94562	

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της έρευνας

Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει τις στατιστικά σημαντικές παρατηρήσεις αναφορικά με την πρόταση “Κατά πόσο θεωρείτε ότι κατάφερε ο κάθε ένας από τους παρακάτω να επιβάλει τελικά τις απόψεις του, κατά την εντύπωση που σας έδωσε στο παιχνίδι;” ανά το περιβάλλον/χώρο των ερωτώμενων. Συγκεκριμένα, μόνο οι παρατηρήσεις που αφορούν στο Δημοσιογράφο μεγάλου καναλιού που συντονίζει τη συζήτηση είναι στατιστικά σημαντικές

και από αυτές συμπεραίνουμε ότι στο πεδινό περιβάλλον ο Δημοσιογράφος που συντονίζει τη συζήτηση κατάφερε να επιβάλει τις απόψεις του περισσότερο σε σχέση με τα υπόλοιπα περιβάλλοντα, ενδεχομένως λόγω μεγαλύτερης εξοικείωσης των κατοίκων των πεδινών περιοχών με την τηλεόραση, σε σχέση με τους κατοίκους των ορεινών περιοχών.

Πίνακας 2. Ικανότητα επιβολής ανά περιβάλλον

		N	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση	p-value
Δημοσιογράφος μεγάλου καναλιού που συντονίζει τη συζήτηση	Αγροτικό	30	1.4333	0.97143	
	Αστικό	30	1.5667	0.93526	
	Νησιωτικό	30	1.0000	1.20344	
	Ηπειρωτικό	30	1.6667	1.02833	0.027
	Πεδινό	30	1.8667	0.93710	
	Ορεινό	30	1.6667	0.95893	
	Total	180	1.5333	1.03243	

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της έρευνας

Ο Πίνακας 3 παρουσιάζει τους μέσους όρους των απαντήσεων των ερωτώμενων αναφορικά με την πρόταση “ Πόσο αισθανθήκατε να συμφωνείτε τελικά κατά βάθος με τον κάθε έναν από τους παρακάτω, κατά την εντύπωση που σας έδωσε στο παιχνίδι,” ανά το περιβάλλον/χώρο των ερωτώμενων. Συγκεκριμένα, μόνο οι παρατηρήσεις για τον Πρόεδρο της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Γονέων και Κηδεμόνων είναι στατιστικά σημαντικές και από εκεί προκύπτει ότι όταν το υποθετικό ζήτημα της συσσώρευσης προσφύγων λάμβανε χώρα στο αγροτικό περιβάλλον, οι προσομοιωμένοι ρόλοι ένιωθαν να συμφωνούν ιδιαίτερα με τον Πρόεδρο της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Γονέων και Κηδεμόνων, ενώ τη λιγότερη αίσθηση συμφωνίας μαζί του παρατηρήσαμε στο νησιωτικό περιβάλλον. Αυτό μπορεί να αποτελεί μια τυχαία παρατήρηση η οποία στατιστικά δείχνει σημαντική, παρόλα αυτά φαίνεται να μην είναι ερμηνεύσιμη.

Πίνακας 3: Αίσθηση συναίνεσης ανά περιβάλλον

		N	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση	p-value
Πρόεδρος Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Γονέων και Κηδεμόνων	Αγροτικό	30	2.2000	0.84690	
	Αστικό	30	1.8333	1.01992	
	Νησιωτικό	30	1.2000	0.99655	
	Ηπειρωτικό	30	1.9667	0.92786	0.003
	Πεδινό	30	1.8667	0.86037	
	Ορεινό	30	1.9667	1.09807	
	Total	180	1.8389	0.99812	

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της έρευνας

Ως γενική παρατήρηση μπορούμε να σημειώσουμε ότι βρέθηκαν ελάχιστες στατιστικά σημαντικές παρατηρήσεις όσον αφορά στη συσχέτιση περιβάλλοντος-δικτυακών ερωτήσεων.

4. Ζητήματα για μελλοντική έρευνα

Στο σημείο αυτό, θα ήταν σημαντικό να αναφέρουμε το γεγονός ότι υπήρχαν κάποια πεδία στα ερωτηματολόγια που έμειναν αναπάντητα από τους εθελοντές που κλήθηκαν να τα απαντήσουν. Παρόλα αυτά το ποσοστό των αναπάντητων ερωτημάτων ήταν πολύ μικρό σε τέτοιο σημείο ώστε να μπορούμε με βεβαιότητα να πούμε ότι δεν επηρέασαν την ποιότητα της έρευνας και αντίστοιχα τα αποτελέσματά μας.

Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από την ερμηνεία την οποία επιδέχονται τα αποτελέσματά μας, η οποία συμβαδίζει με τη λογική αλλά και με γεγονότα τα οποία παρατηρούμε καθημερινά γύρω μας.

Σε μελλοντική εργασία, ενδιαφέρον θα έχει να δούμε, αν οι κλίκες και άλλα υποδίκτυα που διαμορφώνονται είναι σταθερά ή μεταβάλλονται σε συνάρτηση με τους ρόλους ή τα άτομα. Ακόμη, θα είχε ενδιαφέρον να ερευνηθεί η ύπαρξη ή αντίθετα η απουσία κάποιας συσχέτισης μεταξύ των δικτύων με κάποιο ειδικό τεστ που πρέπει να διαμορφωθεί.

5. Βιβλιογραφία

5.1. Αγγλόγλωσση:

- Bar-Yossef, Z., & Mashiach, L. T. (2008, October). Local approximation of pagerank and reverse pagerank. In Proceedings of the 17th ACM conference on Information and knowledge management (pp. 279-288). ACM.
- Cullen, K. L., Palus, C. J., & Appaneal, C. (2014). Developing Network Perspective Understanding the Basics of Social Networks and their Role in Leadership. Centre for Creative Leadership, Greensboro, NC.
- Hall, P. A., & Taylor, R. C. (1996). Political science and the three new institutionalisms. *Political studies*, 44(5), 936-957.
- Jøsang, A. (2007). Trust and reputation systems. *Foundations of security analysis and design IV*, 209-245.
- Lazer, D., & Katz, N. (2003). Building effective intra-organizational networks: The role of teams. *Working Papers (Center for Public Leadership)*, 3, 83-106.
- Powell, W. B. (2007). *Approximate Dynamic Programming: Solving the curses of dimensionality* (Vol. 703). John Wiley & Sons.
- Real, A., & Hasanagas, N. D. (2005). Complete network analysis in research of organized interests and policy analysis: Indicators, methodical aspects and challenges. *Connections*, 26(2), 89-106.
- Scott, J. W. (1991). The evidence of experience. *Critical inquiry*, 17(4), 773-797.

5.2. Ελληνόγλωσση:

- Γούλα, Μ., Ακριτόπουλος, Α., Παπαγεωργίου, Χ., & Χασάναγας, Ν. (2013). Εφαρμογές της Ανάλυσης Κοινωνικών Δικτύων σε σχολικές τάξεις: Η περίπτωση του Εσπερινού Γενικού Λυκείου Αμπελοκήπων Θεσσαλονίκης. *Πρακτικά Συνεδρίου Μαθηματικής Εβδομάδας*, Θεσσαλονίκη, 201-228

ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ - ΕΝΑΡΜΟΝΙΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Τρυφαίνη ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΥ

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ψυχοπαιδαγωγικής, Τμήμα Προσχολικής Αγωγής, Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Αθήνας
sidirofg@teiath.gr

Ελένη ΜΟΥΣΕΝΑ

Επιστημονικός Συνεργάτης, Παιδαγωγός, Τμήμα Προσχολικής Αγωγής, Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Αθήνας
emousena@teiath.gr

Περίληψη

Η εργασία αυτή αποτελεί συγκριτική ανάλυση των πολιτικών για την προσχολική αγωγή και εκπαίδευση, οι οποίες προωθούνται από την Ευρωπαϊκή Ένωση με σκοπό τη βελτίωση της ποιότητας των εθνικών συστημάτων και τη μέγιστη δυνατή εναρμόνισή τους, σε σχέση με τις πολιτικές που υφίστανται στη χώρα μας. Η μελέτη στηρίζεται σε γραπτά τεκμήρια, μελέτες, στατιστικά στοιχεία, ψηφίσματα και υλικά ομάδων εργασίας. Συμπεραίνεται ότι το πεδίο της αγωγής και εκπαίδευσης των παιδιών προσχολικής ηλικίας στην Ελλάδα εμφανίζεται ικανοποιητικό ως προς τα ευρωπαϊκά δεδομένα σε ότι αφορά στα επαγγελματικά προσόντα των εργαζομένων, ενώ αποκλίνει αρνητικά σε θέματα υποδομών, προσβασιμότητας και στελέχωσης.

Λέξεις κλειδιά: Πολιτικές, Ποιότητα, Προσχολική Εκπαίδευση

1. Εισαγωγή

Η προσχολική ηλικία έχει αναγνωρισθεί διεθνώς ως η πλέον σημαντική περίοδος για την πολύπλευρη ανάπτυξη του ατόμου. Κατά τη συγκεκριμένη ηλικία τα παιδιά αναπτύσσουν το βιολογικό τους δυναμικό ευρισκόμενα σε κατάλληλα περιβάλλοντα ανάπτυξης και μάθησης, στα οποία βιώνοντας θετικές και αποτελεσματικές αλληλεπιδράσεις αναπτύσσουν ικανότητες, δεξιότητες και γνώσεις που διαμορφώνουν την προσωπικότητά τους ως παιδιά και αυριανοί πολίτες (Burger, 2010, Burchinal, Vandergrift, Pianta, & Mashburn, 2010).

Έρευνες και πρακτικές καταδεικνύουν ότι η Εκπαίδευση και Αγωγή στην Προσχολική Ηλικία (ΕΑΠΗ) μπορεί να επιφέρει μακροχρόνια μαθησιακά οφέλη, προσωπική ανάπτυξη, κοινωνική ενσωμάτωση και ένταξη στην αγορά εργασίας στο μέλλον. Επιπλέον, τονίζουν ότι οι επενδύσεις σε μικρές ηλικίες πληθυσμού αποδεικνύονται περισσότερο ανταποδοτικές, για τα παιδιά, τις οικογένειες και τις κοινωνίες, και μπορούν να αποτρέψουν μετέπειτα διορθωτικές παρεμβάσεις, οι οποίες μπορεί να είναι περισσότερο δαπανηρές και με μικρότερα συγκριτικά αποτελέσματα (Heckman, 2004, Melhuish, 2011, Engle et al., 2011).

Τα πρώτα χρόνια της ζωής ενός παιδιού είναι κρίσιμα για την μετέπειτα ανάπτυξή του και τη μάθηση. Γενικά, η ανάπτυξη του εγκεφάλου φαίνεται ότι επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό από τη γέννηση έως την ηλικία των 4+ χρόνων. Το στοιχείο αυτό δηλώνει ότι τα παιδιά μαθαίνουν πολύ γρήγορα κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, παρά σε όποια άλλη περίοδο της ζωής τους. Τα παιδιά τα οποία μένουν πίσω στα πρώτα χρόνια της παιδικής τους ηλικίας αντιμετωπίζουν μεγαλύτερα προβλήματα ως προς την επιτυχία στο σχολείο και μετέπειτα (OECD, 2016a Education at a Glance).

Το ζητούμενο για ποιοτική ΕΑΠΗ αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα των παιδιών και προσελκύει το έντονο ενδιαφέρον κοινωνικών και πολιτικών θεσμών, τις τελευταίες δεκαετίες. Τόσο η Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και οι OECD, UNESCO και UNICEF, εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στην ΕΑΠΗ παράγοντας μελέτες και προωθώντας πολιτικές με στόχο την παροχή ποιοτικών υπηρεσιών. Σύμφωνα με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, «Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην εκπαίδευση και στην πρόσβαση στην επαγγελματική και συνεχή κατάρτιση. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ευχέρεια δωρεάν παρακολούθησης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Η ελευθερία ίδρυσης εκπαιδευτικών ιδρυμάτων με σεβασμό των δημοκρατικών αρχών, καθώς και το δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίζουν την εκπαίδευση και τη μόρφωση των τέκνων τους σύμφωνα με τις

θηρσκευτικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές πεποιθήσεις τους, γίνονται σεβαστά σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες που διέπουν την άσκησή τους» (άρθρο 14).

Το ενδιαφέρον της Ευρωπαϊκής Ένωσης βαίνει προοδευτικά έντονο τις τελευταίες δεκαετίες και εκδηλώνεται σε μια σειρά από αποφάσεις και ψηφίσματα. Το 2002 το Συμβούλιο της Ευρώπης αποφάσισε ότι ήταν οικονομικά αναπόφευκτο να γίνουν επενδύσεις στην ΕΑΠΗ, ώστε τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες να μπορούν να συνδυάσουν το γονικό τους ρόλο με την εργασία. Στην ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, σχετικά με την αποδοτικότητα και την ισότητα στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης (8.9.2006), τονίζεται η σημασία της αναβάθμισης της ΕΑΠΗ και επισημαίνεται ότι η αποτελεσματικότητα και η ισότητα μπορούν να συμπληρωθούν κατά περίπτωση, αν οι επενδύσεις και οι μεταρρυθμίσεις επικεντρώνονται στα πρώιμα στάδια της εκπαίδευσης. Το 1986 - '96 συστάθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το Δίκτυο παιδικής φροντίδας (European Commission Childcare Network), το οποίο διαμόρφωσε ένα πλαίσιο ποιότητας οριζόμενο με σαράντα στόχους κατανεμημένους σε εννέα πεδία σχετικά με την προσχολική αγωγή, πολιτικής, οικονομικών, προσβασιμότητας, προγραμμάτων, αναλογίας παιδαγωγών/παιδιών, εργατικού δυναμικού, περιβάλλοντος και υγείας, γονέων και αξιολόγησης των επιδόσεων (EC, 1996).

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2011 συνέστησε ομάδα εργασίας για την ΕΑΠΗ, με εκπροσώπους εμπειρογνώμονες από τις χώρες μέλη και με σκοπό την βελτίωση της ποιότητας και τη μέγιστη δυνατή εναρμόνιση των συστημάτων εκπαίδευσης των χωρών. Η σύσταση της ομάδας είχε ως βάση εργασίας τα συμπεράσματα της Συμβουλίου της Ευρώπης (2011), στα οποία γίνεται λόγος για βέλτιστο ξεκίνημα στη ζωή, με στόχο την προσβασιμότητα, την ποιότητα, τις ολοκληρωμένες υπηρεσίες, τις δεξιότητες του προσωπικού και τις πολιτικές. Η ομάδα επεξεργάστηκε τα θεματικά πεδία: access, workforce, curriculum, evaluation and monitoring, governance and funding, ενώ το 2014 ολοκλήρωσε και παρέδωσε το έργο της Proposal for a Quality Framework on Early Childhood Education and Care - Report of the ET2020 Thematic Working Group on Early Childhood Education and Care under the auspices of the European Commission (EC, 2014). Τόσο στο έργο του Ευρωπαϊκού Δικτύου όσο και στο Quality Framework τονίζεται η εκπαιδευτική διάσταση της ΕΑΠΗ και τίθενται εκπαιδευτικοί στόχοι για τα μικρά παιδιά. Η κ. Milotay, συντονίστρια της ομάδας εργασίας, υποστηρίζει ότι πρέπει να αλλάξει ο τρόπος σκέψης σχετικά με την εκπαίδευση και τη φροντίδα, κυρίως επειδή οι υπηρεσίες για τα παιδιά κάτω των τριών ετών συμπεριλαμβάνονται για πρώτη φορά στους εκπαιδευτικούς στόχους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Children in Europe, 2011).

Με τον όρο Εκπαίδευση και Αγωγή στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία (Early Childhood Education and Care -ECEC) γίνεται αναφορά, στους θεσμούς όπου φοιτούν παιδιά από τη γέννηση μέχρι την ηλικία της ένταξής τους στο υποχρεωτικό πρωτοβάθμιο σχολείο (0-6 χρόνων), ανεξαρτήτως φορέα, χρηματοδότησης, χρόνου παραμονής ή περιεχομένου προγράμματος (European Commission, 2014). Στις μελέτες του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης ο όρος αναφέρεται σε ηλικίες παιδιών μέχρι την ηλικία της υποχρεωτικής εκπαίδευσης (OECD, 2012a).

Το σύστημα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία στην Ελλάδα είναι διχοτομημένο και περιλαμβάνει τους Βρεφονηπιακούς Σταθμούς, τους Παιδικούς Σταθμούς και τα Νηπιαγωγεία. Η ευθύνη για την οργάνωση και τη λειτουργία των θεσμών ΕΑΠΗ ανήκει σε διαφορετικά υπουργεία και διέπεται από κανόνες που ορίζονται με βάση τη σχετική νομοθεσία και τις υπουργικές αποφάσεις. Το Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης είναι αρμόδιο για τη λειτουργία των Βρεφονηπιακών Σταθμών στους οποίους μπορούν να παρακολουθήσουν παιδιά ηλικίας από 6 μηνών έως 2½ ετών, καθώς και των Παιδικών Σταθμών για παιδιά μεταξύ 2½ και 5 ετών. Ενώ, το Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων έχει την αρμοδιότητα λειτουργίας των Νηπιαγωγείων στα οποία φοιτούν παιδιά ηλικίας 4 έως 6 ετών.

Ιστορικά η προσχολική αγωγή στη χώρα μας αναπτύχθηκε αρχικά ως φροντίδα και φύλαξη των βρεφών και των νηπίων, κάτι που επέδρασε στη σχέση της με το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα. Σύμφωνα με την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, η αποστολή της προσχολικής αγωγής ειδικά για τα βρέφη και τα μικρά παιδιά έχει εξελιχθεί σημαντικά, ενώ από μελέτες και σχετικές έρευνες έχει επισημανθεί η σπουδαιότητα της προσχολικής αγωγής και εκπαίδευσης (ΟΚΕ, 2007). Χαρακτηριστικό της σημασίας της προσχολικής

εκπαίδευσης για τη γενικότερη ανάπτυξη του παιδιού αποτελεί το γεγονός ότι η φοίτηση στο νηπιαγωγείο αποτελεί έναν από τους 16 δείκτες μέτρησης της ποιότητας της σχολικής εκπαίδευσης. Η Ο.Κ.Ε. θεωρεί ότι οι υπηρεσίες προσχολικής αγωγής πρέπει να μπορούν να ανταποκρίνονται στις ακόλουθες ανάγκες: κοινωνικοποίηση, συναισθηματικές ανάγκες, επικοινωνία, εξέλιξη του λόγου και αντισταθμιστική αγωγή, ένταξη των παιδιών με δυσκολίες και ειδικές ανάγκες, προετοιμασία των παιδιών για το σχολείο.

Η εργασία αυτή διερευνά τις πολιτικές για την Εκπαίδευση και Αγωγή στην Προσχολική Ηλικία, οι οποίες προωθούνται από την Ευρωπαϊκή Ένωση, με σκοπό τη μέγιστη δυνατή εναρμόνιση των εθνικών συστημάτων και τη βελτίωση της ποιότητάς τους, σε σχέση με τις πολιτικές που υφίστανται στη χώρα μας. Η ανάλυση εστιάζεται στα πεδία της προσβασιμότητας και του εργατικού δυναμικού, προκειμένου να διαπιστωθούν τα θετικά στοιχεία και οι αδυναμίες του συστήματος Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία στην Ελλάδα και να κατατεθούν προτάσεις για βελτίωση. Η μελέτη στηρίζεται σε γραπτά τεκμήρια, μελέτες, στατιστικά στοιχεία, ψηφίσματα και υλικά ομάδων εργασίας.

2. Έννοια και Μοντέλα Αξιολόγησης της Ποιότητας

Η παρακολούθηση και η αξιολόγηση της ποιότητας είναι σημαντικές διαδικασίες για την καταγραφή των προκλήσεων, των περιορισμών και των επιτευγμάτων των συστημάτων Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία. Η γενική συναίνεση, σε ακαδημαϊκό και πολιτικό επίπεδο, είναι ότι η συστηματική καταγραφή και συλλογή δεδομένων, είτε ως διαδικασία παροχής υπηρεσιών αυτο-αξιολόγησης από τα άτομα που εμπλέκονται άμεσα ή ως μια διαδικασία αξιολόγησης από εξωτερικούς αξιολογητές, είναι μια συνεχής στοχαστική διαδικασία η οποία μπορεί να προωθήσει τη βελτίωση των θεσμών, και να υποστηρίξει επαρκώς την ανάπτυξη του παιδιού. Η αξιολόγηση μπορεί να αναφέρεται στο σύνολο του παρεχόμενου έργου ή σε επιμέρους διαστάσεις του. Η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας του ΟΟΣΑ για την παρακολούθηση της ποιότητας στην ΕΑΠΗ δείχνει ότι οι διαδικασίες που αναλαμβάνονται από τις χώρες για την παρακολούθηση και την αξιολόγηση της ποιότητας αντιστοιχούν σε τέσσερις διαστάσεις: την ποιότητα των υπηρεσιών, των εργαζομένων, της εφαρμογής του προγράμματος και της ανάπτυξης του παιδιού (Taguma, 2013).

Η έννοια της ποιότητας έχει προκαλέσει μεγάλη συζήτηση μεταξύ ακαδημαϊκών και επαγγελματιών στο χώρο της εκπαίδευσης και αγωγής στην προσχολική ηλικία. Οι ορισμοί ως προς το τι συνιστά ποιότητα διαφοροποιούνται καθώς αυτή είναι μια μεταβαλλόμενη έννοια που συνδέεται με τις διαστάσεις του χώρου, του χρόνου και των πολιτισμικών συνθηκών. Οποιοσδήποτε ορισμός της ποιότητας υπόκειται σε διαρκή αναθεώρηση και δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μια στατική έννοια (Kamerman, 2001). Ο Moss υπογραμμίζει ότι, «οι ποιοτικές υπηρεσίες πρώιμης παιδικής ηλικίας είναι μια κατασκευασμένη έννοια, υποκειμενικής φύσεως και βασίζεται στις αξίες, τις πεποιθήσεις και τα συμφέροντα, και όχι στην παγκόσμια και αντικειμενική πραγματικότητα» (Moss, 1994:4). Ενώ, η Epstein αναφέρει ότι, «η υψηλής ποιότητας υπηρεσίες πρώιμης παιδικής ηλικίας εξαρτώνται, εν μέρει, από το άρτια εκπαιδευμένο προσωπικό» (Epstein, 1999:102). Επίσης, σύμφωνα με την προσέγγιση του Ευρωπαϊκού Δικτύου Παιδικής Φροντίδας (1996), η ποιότητα είναι μια σχετική έννοια βασισμένη σε αξίες και πεποιθήσεις. Ο προσδιορισμός της ποιότητας είναι μια διαδικασία που είναι σημαντική από μόνη της, παρέχοντας ευκαιρίες να διαμοιρασθούν, να συζητηθούν και να γίνουν κατανοητές οι αξίες, οι ιδέες, οι γνώσεις και η εμπειρία. Πολλές χώρες της Ευρώπης έχουν σήμερα κοινές αντιλήψεις τόσο για την ποιότητα του συστήματος όσο και για την παιδαγωγική ποιότητα. Ως ποιότητα συστήματος εννοούνται οι διαρκείς δημόσιες ρυθμίσεις και η χρηματοδότηση, οι κατάλληλες περιβαλλοντικές και υγειονομικές προϋποθέσεις, η ποιότητα της διακυβέρνησης, του εργατικού δυναμικού, της εκπαίδευσης του προσωπικού. Από την άλλη πλευρά, η παιδαγωγική ποιότητα περιλαμβάνει τη βελτίωση της ποιότητας και της ποικιλίας στις παιδαγωγικές διαδικασίες και τη συμμετοχή σε παιδαγωγικές έρευνες. Σημαντικές πτυχές της ποιότητας αποτελούν το παιδαγωγικό περιβάλλον, η αναλογία των παιδιών/παιδαγωγών, η συμμετοχή των γονέων, η διαδικασία των μεταβάσεων, και ιδιαίτερος των παιδιών που είναι σε κίνδυνο (EC, 2014).

Οι μέθοδοι και τα εργαλεία που κρίνονται κατάλληλα και εφαρμόζονται συμπεριλαμβάνουν παρατηρήσεις, αυτοαξιολόγηση, συνεντεύξεις, τεστ, αξιολόγηση από συναδέλφους, αφηγηματική αξιολόγηση (portfolio), επιθεωρήσεις. Η έρευνα δείχνει ότι είναι

δύσκολο να απομονωθούν τα αποτελέσματα μιας παραμέτρου παρακολούθησης της ποιότητας, διότι κάθε παράμετρος είναι το αποτέλεσμα διαφορετικών πτυχών και εμπειριών εντός και εκτός του θεσμού. Το να διαπιστωθεί αιτιώδης σχέση μεταξύ μιας συγκεκριμένης παραμέτρου και της ποιότητας δεν είναι καθόλου απλό.

Τα μοντέλα CLASS, EEL, ECERS, PSIC, EDI, κυρίως εφαρμόζονται για εσωτερικές και εξωτερικές αξιολογήσεις της ποιότητας στην ΕΑΠΗ (Mousena, 2016).

Το μοντέλο αξιολόγησης Classroom Assessment Scoring System (CLASS) είναι ένα εργαλείο παρατήρησης που αξιολογεί την ποιότητα των αλληλεπιδράσεων παιδαγωγού-παιδιών. Στοιχεία ερευνών δείχνουν ότι η βελτίωση των ακαδημαϊκών επιδόσεων και η ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων των παιδιών σχετίζονται θετικά με την ποιότητα των αλληλεπιδράσεων παιδαγωγού-παιδιού. Περιλαμβάνει τρεις τομείς ή κατηγορίες αλληλεπιδράσεων δασκάλου-παιδιού (emotional support, classroom organization, instructional support) (Pianta et al, 2008).

Το μοντέλο αξιολόγησης Effective Early Learning (EEL) αποτελεί μέσο ενθάρρυνσης της συζήτησης και του προβληματισμού από το προσωπικό σχετικά με το πρόγραμμά τους, τη στάση τους και την πρακτική τους προς τα παιδιά και τους γονείς, καθώς και με τη διοίκηση, τα οικονομικά και τον σχεδιασμό (Bertram & Pascal, 1997).

Το μοντέλο αξιολόγησης Early Childhood Environment Rating Scale (ECERS) περιλαμβάνει επτά υποκλίμακες: Χώρος και έπιπλα, Καθημερινή προσωπική φροντίδα, Γλώσσα – Σκέψη, Δραστηριότητες, Αλληλεπίδραση, Δομή του προγράμματος, Γονείς και προσωπικό (Harms, Glifford & Cryer, 2005).

Το μοντέλο Process Oriented Self-evaluation Instrument (PSIC) αναπτύχθηκε από το Κέντρο Ερευνών για Βιωματική Εκπαίδευση (Πανεπιστήμιο Leuven -Βέλγιο), και εκλαμβάνει το παιδί και την εμπειρία του από το περιβάλλον αγωγής ως το κύριο κριτήριο της ποιότητας. Στο κέντρο του μοντέλου αυτού διακρίνονται οι μεταβλητές της διαδικασίας, της ευεξίας (well-being) και της συμμετοχής. Η ευεξία και η συμμετοχή θεωρούνται κρίσιμες σημασίας δείκτες για την ποιότητα (Leaver et al, 2005).

Το μοντέλο Early Development Index (EDI) μετρά την ανάπτυξη και την ευημερία των παιδιών και αρχικά αναπτύχθηκε στο Οντάριο του Καναδά. Μετά τον Καναδά και άλλες χώρες ανέπτυξαν τα δικά τους EDI με βάση τις πολιτισμικές και κοινωνικές τους ανάγκες. Ο Δείκτης αποτελείται από μια λίστα ελέγχου που συμπληρώνει ο εκπαιδευτικός σχετικά με την ανάπτυξη των παιδιών, ενώ δεν χρησιμοποιείται ως διαγνωστικό εργαλείο για την αξιολόγηση της σχολικής ετοιμότητας των παιδιών (Early Years Institute, 2012).

2.1. Ποιότητα και αξιολόγηση στη Ελλάδα

Η αξιολόγηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος υπήρξε ένα επίμαχο ζήτημα εδώ και αρκετές δεκαετίες. Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, "Η αξιολόγηση στην Ελλάδα είναι ανεπαρκώς αναπτυγμένη. Μέχρι το 2013 δεν υπήρχαν συστήματα αξιολόγησης και αξιολόγησης σε επίπεδο πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης" (OECD, Πρόβλεψη πολιτικής για την εκπαίδευση, 2015).

Τα τελευταία 35 χρόνια υπήρξε σειρά νόμων σχετικά με την αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου και των εκπαιδευτικών. Σύμφωνα με το νόμο 1304/82, οι σχολικοί σύμβουλοι έχουν ρόλο στην αξιολόγηση των εκπαιδευτικών. Ο νόμος 1566/85 ορίζει ότι οι διευθυντές των σχολείων, οι αναπληρωτές διευθυντές και οι προϊστάμενοι της εποπτεύουσας εκπαιδευτικής αρχής συμμετέχουν στην αξιολόγηση των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ενώ, με το νόμο 2043/1992, η αξιολόγηση των εκπαιδευτικών ανατίθεται σε επαγγελματίες. Λίγα χρόνια αργότερα, ένα άρθρο του Ν. 2525/1997 ορίζει σαφώς την έννοια και τον σκοπό της «αξιολόγησης» και τα θεσμικά όργανα που πρόκειται να αναλάβουν. Στον ίδιο Νόμο γίνεται αναφορά στη σύσταση Σώματος Μόνιμων Αξιολογητών και καθορίζονται οι διαδικασίες για το διορισμό τους. Ο νόμος 2986/2002 επαναπροσδιορίζει τους στόχους και το χαρακτήρα των διαδικασιών αξιολόγησης για τη σχολική εργασία και την εργασία των εκπαιδευτικών και τις αρχές που είναι υπεύθυνες για την ανάπτυξη και την υποστήριξη της όλης διαδικασίας. Η εγκύκλιος Γ1 / 37100 / 31-03-2010 για τη σχολική αυτοαξιολόγηση ορίζει τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν για τη διευκόλυνση ενός πιλοτικού προγράμματος στα σχολεία, το οποίο θα ξεκινήσει μια σειρά καινοτόμων ενεργειών με στόχο τη βελτίωση του εκπαιδευτικού έργου. Ο νόμος 3848/2010 ορίζει τη διαδικασία προγραμματισμού και σχετικών δράσεων αξιολόγησης σε επίπεδο

επιμέρους σχολείων και καθορίζει τις αρχές που είναι υπεύθυνες για τη δημοσιοποίηση αυτών των δράσεων και εκθέσεων σχολικής αξιολόγησης.

Το Προεδρικό Διάταγμα 152/2013 για την Αξιολόγηση των Εκπαιδευτικών καθορίζει τις αρχές, τις διαδικασίες και τα κριτήρια αξιολόγησης και προώθησης των εκπαιδευτικών. Πρέπει να σημειωθεί ότι η αυτοαξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου σε επίπεδο σχολείου διεξάγεται από το σύλλογο διδασκόντων σε συνεργασία με τον διευθυντή του σχολείου και υποστηρίζεται από τον σχολικό σύμβουλο. Το 2013, δημιουργείται η Αρχή Διασφάλισης της Ποιότητας στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (ADIPPDE), με στόχο την αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου. Το ADIPPDE είναι μια διοικητικά αυτόνομη αρχή που εποπτεύεται από το Υπουργείο Παιδείας. Αποστολή της είναι να παρακολουθεί και να αξιολογεί την εφαρμογή της εκπαιδευτικής πολιτικής στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, να αξιολογεί την ποιότητα του εκπαιδευτικού έργου των σχολείων και άλλων αποκεντρωμένων εκπαιδευτικών υπηρεσιών και να επιβλέπει την αξιολόγηση των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Η εγκύκλιος Γ1 / 190089 / 10-12-2013 αναφέρεται στην εφαρμογή της αξιολόγησης των εκπαιδευτικών εργασιών για το σχολικό έτος 2013-2014. Τα αποτελέσματα αυτής του εν λόγω έργου δεν είναι ακόμη διαθέσιμα.

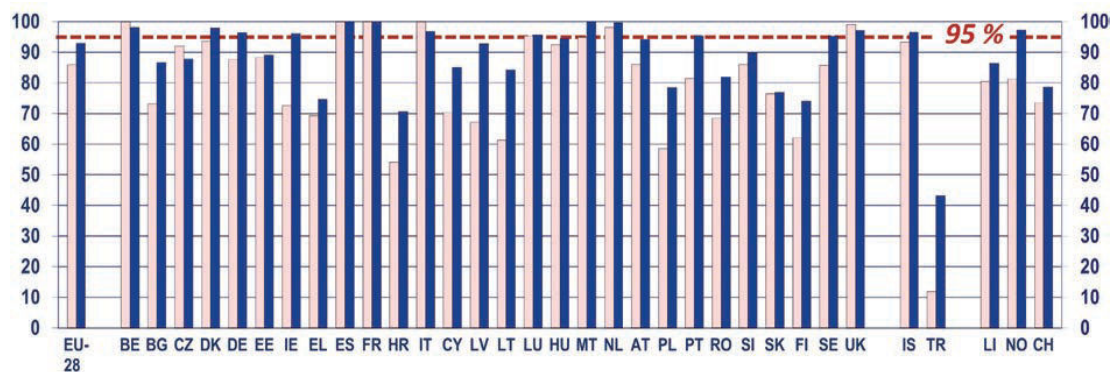
Ωστόσο, δεν έχει σημειωθεί πρόοδος και η σημερινή κυβέρνηση βρίσκεται στη διαδικασία επανεξέτασης του ζητήματος της αξιολόγησης.

Η αξιολόγηση του προσωπικού των Παιδικών Σταθμών γίνεται σύμφωνα με το πλαίσιο που εφαρμόζεται στην αξιολόγηση των δημοσίων υπαλλήλων εν γένει (Ν.2883 / 9.2.99), ενώ δεν υπάρχει θεσμοθετημένος ρόλος σχολικού συμβούλου προσχολικής αγωγής για τους παιδαγωγούς που εργάζονται εκεί. Όσον αφορά τη λειτουργία των υπηρεσιών ΕΑΠΗ, υπάρχουν ορισμένοι αυστηροί κανονισμοί. Προκειμένου να αποκτήσει άδεια λειτουργίας ένας Βρεφονηπιακός ή Παιδικός Σταθμός από τις αρμόδιες αρχές εξετάζεται εάν πληρούνται οι κεντρικά καθορισμένες επίσημες προδιαγραφές (Υπουργική Απόφαση, ΦΕΚ 1519 / 4.12.2002).

3. Προσβασιμότητα

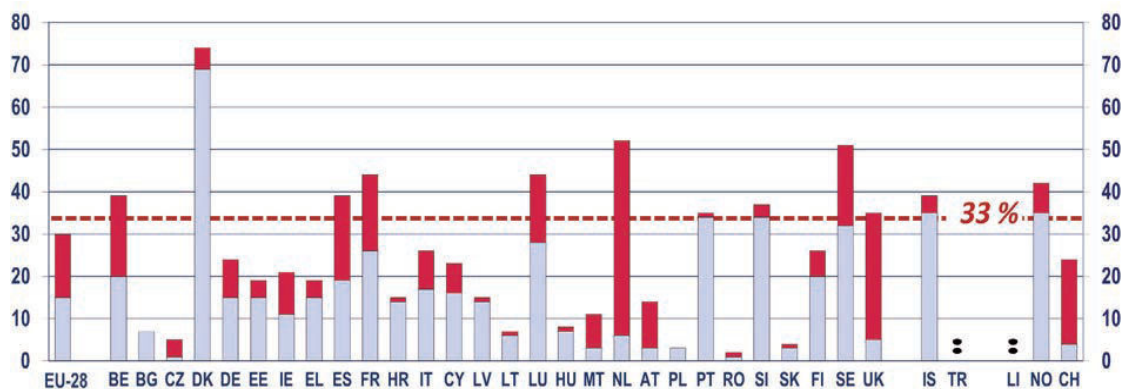
Η συζήτηση για την ισότητα των εκπαιδευτικών ευκαιριών παραμένει επίκαιρη σ' ένα κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο πολιτισμικού πλουραλισμού και με περιορισμένους οικονομικούς πόρους ταυτόχρονα. Η διαθεσιμότητα των υπηρεσιών ΕΑΠΗ και η πρόσβαση σ' αυτές είναι μείζων ζήτημα. Σε μελέτη του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης τονίζεται ότι, η διεύρυνση της πρόσβασης στην προσχολική εκπαίδευση μπορεί να βελτιώσει τη συνολική απόδοση και τη μείωση των κοινωνικο-οικονομικών ανισοτήτων μεταξύ των μαθητών, εάν η επέκταση της προσβασιμότητας συνάδει με την ποιότητα των παροχών (OECD, 2012α). Η χαμηλή ποιότητα μπορεί να προκαλέσει έντονο στρες το οποίο μπορεί να έχει αρνητική επίδραση στην ανάπτυξη του εγκεφάλου. (Groeneveld et al, 2010, Gunnar et al, 2010).

Το ζήτημα της πρόσβασης στις υπηρεσίες ΕΑΠΗ τίθεται σε ευρωπαϊκό επίπεδο με τους στόχους που έθεσε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στη Βαρκελώνη το 2002, όπου προσδιορίστηκε ότι, μέχρι το 2010 τα κράτη μέλη να έχουν προωθήσει πολιτικές ώστε να καλύπτεται η παροχή υπηρεσιών κατά 90% για παιδιά ηλικίας από 3 ετών μέχρι την ηλικία εισόδου στο υποχρεωτικό σχολείο, και τουλάχιστον 33% για παιδιά ηλικίας κάτω των τριών ετών. Οι συγκεκριμένοι στόχοι αναπροσαρμόστηκαν στο Ευρωπαϊκό Στρατηγικό Πλαίσιο Ανάπτυξης (ET2020), όπου τίθεται ο στόχος της συμμετοχής στην προσχολική εκπαίδευση και αγωγή τουλάχιστον σε ποσοστό 95% των παιδιών ηλικίας 4 ετών μέχρι την ηλικία εισόδου στο υποχρεωτικό σχολείο. Στο γράφημα 1 απεικονίζεται το επίπεδο συμμετοχής των παιδιών ηλικίας τεσσάρων χρόνων στην προσχολική εκπαίδευση και αγωγή για τα έτη 2001 (ροζ χρώμα) και 2011 (γαλάζιο χρώμα). Για την Ελλάδα (EL) η συμμετοχή για το έτος 2001 αγγίζει το 70%, ενώ για το 2011 ανέρχεται στο 75%. Ωστόσο, υπολείπονται 20 ποσοστιαίες μονάδες για να επιτευχθεί ο στόχος του ET2020 που είναι 95%.

Γράφημα 1. Ποσοστό συμμετοχής των 4χρονων παιδιών στην προσχολική εκπαίδευση και αγωγή

Source: Eurostat, UOE (data extracted November 2013). Στο: European Commission, Key Data, 2014.

Για την ηλικία των παιδιών μέχρι τριών χρόνων το ποσοστό συμμετοχής απεικονίζεται στο γράφημα 2. Παρατηρούμε με χρώμα ανοικτό γαλάζιο την συμμετοχή για 30 ώρες και άνω και με κόκκινο χρώμα τη συμμετοχή για 1 έως 29 ώρες. Για την Ελλάδα το εύρος συμμετοχής των τριώνχρονων παιδιών σε δομές προσχολικής αγωγής συνολικά ανέρχεται περίπου στο 19%, ενώ μέχρι το ποσοστό 33% του στόχου που έχει τεθεί υπολείπονται 14 ποσοστιαίες μονάδες.

Γράφημα 2. Ποσοστό συμμετοχής των παιδιών κάτω των τριών χρόνων στην εκπαίδευση και αγωγή στην προσχολική ηλικία

Source: Eurostat, UOE (data extracted November 2013). Στο: European Commission, Key Data, 2014.

Η αύξηση της πρόσβασης στην ΕΑΠΗ είναι ιδιαίτερα σημαντική για τα παιδιά που προέρχονται από μη προνομιούχα κοινωνικά στρώματα. Η έρευνα του Ευρωπαϊκού Δικτύου Ευρυδική (Eurydice Network) δείχνει ότι οι παροχές ΕΑΠΗ μπορεί να λειτουργήσουν ως μοχλός αντιμετώπισης των κοινωνικών και πολιτισμικών ανισοτήτων (EU, 2009). Επιπλέον, οι χώρες εκείνες που καταλαμβάνουν υψηλότερη θέση στους πίνακες του Programme for International Student Assessment (OECD, PISA, 2015) είναι εκείνες που διαθέτουν τα περισσότερα προσβάσιμα συστήματα εκπαίδευσης και αγωγής στην προσχολική ηλικία. Η ανάγνωση της μελέτης PISA, 2015, υπό το πρίσμα της υπόθεσης, ποια η σχέση της φοίτησης των 15χρονων παιδιών στην προσχολική εκπαίδευση και αγωγή και των επιδόσεών τους στην εν λόγω μελέτη δείχνει ότι:

- Σε υψηλότερη θέση στους πίνακες βρίσκονται οι χώρες που διαθέτουν τα περισσότερα προσβάσιμα συστήματα Προσχολικής Εκπαίδευσης και Αγωγής.
- Οι δεκαπεντάχρονοι μαθητές που παρακολούθησαν δύο έτη προσχολικής είχαν καλύτερες επιδόσεις.
- Τα παιδιά από μη προνομιούχα περιβάλλοντα ωφελούνται περισσότερο από την παρακολούθηση προσχολικής εκπαίδευσης, ενώ τα παιδιά αυτά ήταν λιγότερο πιθανό να έχουν παρακολουθήσει τουλάχιστον δύο έτη προσχολικής εκπαίδευσης.
- Η παρακολούθηση τουλάχιστον ενός έτους προσχολικής εκπαίδευσης είναι ωφέλιμη για τα παιδιά με μεταναστευτικό υπόβαθρο.
- Ο αριθμός ετών παρακολούθησης στην προσχολική εκπαίδευση είναι ισχυρή ένδειξη των επιδόσεων στα επόμενα στάδια.

Η φοίτηση των παιδιών σε θεσμούς προσχολικής εκπαίδευσης και αγωγής στις χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης παρουσιάζει μεγάλη ποικιλομορφία. Σε ορισμένες χώρες οι θεσμοί υπάγονται στην εποπτεία ενός φορέα, ενώ σε άλλες υφίσταται το διχοτομημένο σύστημα, όπως προαναφέρθηκε και για την Ελλάδα, όπου η ευθύνη της λειτουργίας των θεσμών υπάγεται σε διαφορετικούς φορείς-υπουργεία.

Στη βάση της άποψης ότι η μάθηση δεν ξεκινά με την ένταξη του παιδιού στο υποχρεωτικό σχολείο αλλά από τη γέννησή του, και ότι στα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού τίθενται τα θεμέλια της ανάπτυξής του, η διαθεσιμότητα, η προσβασιμότητα και η καθολικότητα της φοίτησης σε προσχολικούς θεσμούς είναι μια σημαντική προτεραιότητα των κρατών μελών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επιπροσθέτως, η καθολικότητα φοίτησης και η υποχρεωτικότητα φαίνεται πως δεν συνεπάγεται το ένα το άλλο, αλλά η προσφερόμενη ποιότητα, μάλλον, οδηγεί σε καθολικότητα φοίτησης χωρίς αυτή να είναι υποχρεωτική. Στο Γράφημα 2 είδαμε ότι σε ορισμένες χώρες της Ευρώπης, όπως Βέλγιο, Γερμανία, Δανία, Ισπανία, Γαλλία, Ιρλανδία, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Μάλτα, Ολλανδία, το ποσοστό των τετράχρονων παιδιών που φοιτούν σε θεσμούς προσχολικής αγγίζει ή ξεπερνά το 95%. Ενώ, σε άλλες, όπως Βουλγαρία, Ελλάδα, Κύπρος, Λιθουανία, Πολωνία, Σλοβακία, τα ποσοστά φοίτησης των παιδιών απέχουν κατά πολύ του ευρωπαϊκού στόχου. Η φοίτηση στην ΕΑΠΗ είναι υποχρεωτική για τα παιδιά ηλικίας 5 χρόνων στις χώρες, Βουλγαρία, Ελλάδα, Κύπρο, Λετονία, Ουγγαρία, Αυστρία, Πολωνία και Ελβετία (σε ορισμένα καντόνια), ενώ μόνο στο Λουξεμβούργο για τα παιδιά ηλικίας 4 χρόνων. Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά κανόνα στις χώρες με πολύ υψηλά ποσοστά φοίτησης, αυτή δεν είναι υποχρεωτική. Τέλος, αξίζει να σημειώσουμε ότι το ποσοστό φοίτησης των τετράχρονων σε θεσμούς προσχολικής εκπαίδευσης και αγωγής κατά το έτος 2011 στην Ελλάδα και τη Φινλανδία είναι το ίδιο. Ενώ, στη Φινλανδία τα παιδιά ξεκινούν το υποχρεωτικό σχολείο σε ηλικία 6 ετών. (European Commission/EACEA/Eurydice, 2016, και European Commission, Key Data Early Childhood Education and Care in Europe, 2014, p. 12).

3.1. Προσβασιμότητα και δικαιώματα φοίτησης στη Ελλάδα

Στο διχοτομημένο σύστημα προσχολικής εκπαίδευσης και αγωγής που υπάρχει στην Ελλάδα η φοίτηση των παιδιών συναντά δυσκολίες. Για τους Παιδικούς Σταθμούς όλα τα παιδιά που προέρχονται από έναν αντίστοιχο δήμο έχουν το δικαίωμα να εγγραφούν. Τα παιδιά που πάσχουν από μεταδοτικές ασθένειες και για όσο διάστημα νοσούν, αποκλείονται. Ωστόσο, κατά την εγγραφή, επιλέγονται τα παιδιά των εργαζόμενων γονέων και / ή τα παιδιά που προέρχονται από οικονομικά αδύναμες οικογένειες, δείχνοντας προτίμηση στα παιδιά που χρειάζονται φροντίδα λόγω διαφόρων κοινωνικών αιτιών (όπως ορφανά από έναν ή δύο γονείς, παιδιά ανύπαντρων μητέρων, διαζευγμένοι γονείς, παιδιά που γεννιούνται από γονείς με σωματική ή διανοητική αναπηρία, πολύτεκνες οικογένειες κλπ.). Τα κριτήρια επιλογής των φιλοξενούμενων βρεφών και παιδιών και το ύψος των τροφείων τους μπορούν να καθοριστούν από το Δημοτικό Συμβούλιο, μετά την αιτιολογημένη γνώμη του.

Στα νηπιαγωγεία όπου φοιτούν δύο ηλικίες παιδιών, 4-6 χρόνων, η φοίτηση για το ένα έτος (5χρονα) πριν την είσοδο στο Δημοτικό Σχολείο είναι υποχρεωτική, ενώ για τα μικρότερα παιδιά (4χρονα) η φοίτηση είναι δυνατή εφόσον υπάρχουν κενές θέσεις. Για την κάλυψη των κενών θέσεων διενεργείται κλήρωση των παιδιών που έχουν αιτηθεί εγγραφή ενώπιον των γονέων. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ενώ για τα 4χρονα παιδιά φαίνεται ότι υπάρχουν δύο επιλογές, να εγγραφούν και να φοιτήσουν είτε σε Παιδικό Σταθμό είτε σε Νηπιαγωγείο με βάση την επιλογή των γονέων, ενδέχεται να μην φοιτήσουν σε κανέναν από τους παραπάνω θεσμούς λόγω έλλειψης θέσεων. Οι επενδύσεις σε υποδομές για θεσμούς ΕΑΠΗ και η δημιουργία προσφερόμενων θέσεων θα πρέπει να αποτελέσει πολιτική προτεραιότητα, ώστε να επιτευχθεί και ο στόχος του στρατηγικού πλαισίου ΕΤ2020.

Καταβάλλεται προσπάθεια να αντιμετωπιστεί εν μέρει το πρόβλημα, σε αυτή την περίοδο λιτότητας, με την εξασφάλιση χρηματοδότησης μέσω ενός ειδικού προγράμματος εναρμόνισης οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής που εγκρίθηκε και συμπεριλήφθηκε στο πλαίσιο χρηματοδότησης του εθνικού στρατηγικού πλαισίου ανάπτυξης (ΕΣΠΑ). Μέσω αυτού του προγράμματος επιδοτείται ένας περιορισμένος αλλά σημαντικός αριθμός θέσεων στους Παιδικούς Σταθμούς.

4. Εργατικό Δυναμικό

Το εργατικό δυναμικό αποτελεί βασικό παράγοντα καθορισμού της ποιότητας σε κάθε εκπαιδευτικό οργανισμό. Είναι γενικώς αποδεκτό ότι η ποιότητα στους θεσμούς ΕΑΠΗ σχετίζεται άμεσα με την ύπαρξη καλά εκπαιδευμένου προσωπικού, με εμπειρία και ικανότητες και ότι η βελτίωση της ποιότητας απαιτεί την βελτίωση της εκπαίδευσης και των συνθηκών εργασίας του προσωπικού. Η εργασία αυτή εστιάζει στους επαγγελματίες που εργάζονται στενά με τα παιδιά, παιδαγωγούς προσχολικής ηλικίας και νηπιαγωγούς.

Το εργατικό δυναμικό της ECEC διαδραματίζει βασικό ρόλο στη διασφάλιση υγιούς ανάπτυξης και μάθησης των παιδιών. Τα υψηλότερα προσόντα των επαγγελματιών συσχετίζονται στενά με τα καλύτερα αποτελέσματα των παιδιών και οι συνθήκες εργασίας μπορούν να βελτιώσουν την ποιότητα των υπηρεσιών (ΟΟΣΑ, 2011). Ειδικές γνώσεις, δεξιότητες και ικανότητες είναι απαραίτητες για τους επαγγελματίες στην προσχολική εκπαίδευση, ενώ, έρευνα αποδεικνύουν ότι οι καλά εκπαιδευμένοι επαγγελματίες είναι βασικός παράγοντας στην παροχή υψηλής ποιότητας ΕΑΠΗ με θετικά αποτελέσματα για τα παιδιά τόσο από γνωστικής όσο και κοινωνικής άποψης. Επομένως, τα προσόντα, η εκπαίδευση και η κατάρτιση του εργατικού δυναμικού της ΕΑΠΗ αποτελούν σημαντικό πολιτικό ζήτημα (ΟΟΣΑ, 2006). Η UNICEF (2008) υπογραμμίζει ότι η κατάλληλη εκπαίδευση και οι συνθήκες εργασίας για όλο το προσωπικό είναι σημαντικό στοιχείο ποιότητας. Σημειώνεται ότι μόνο υψηλής ποιότητας φροντίδα προσφέρει μακροπρόθεσμα οφέλη για την κοινωνία με τη μορφή αυξημένης παραγωγικότητας και εσόδων και υψηλότερων αποδόσεων. Επίσης, τονίζεται η σημασία του καλά εκπαιδευμένου προσωπικού. Το 80% των εργαζομένων στον τομέα της προσχολικής αγωγής θα πρέπει να είναι κατάλληλα εκπαιδευμένο και τουλάχιστον το 50% να κατέχει πτυχίο ανώτατης εκπαίδευσης.

Στο Quality Framework σημειώνεται ότι απαιτείται ένα άρτια καταρτισμένο προσωπικό, του οποίου η αρχική και η συνεχιζόμενη κατάρτιση του επιτρέπει να εκπληρώσει τον επαγγελματικό του ρόλο, καθώς και υποστηρικτικές συνθήκες εργασίας, συμπεριλαμβανομένης της επαγγελματικής ηγεσίας που δημιουργεί ευκαιρίες για παρατήρηση, προβληματισμό, προγραμματισμό, ομαδική εργασία και συνεργασία με τους γονείς. Τα προσόντα, οι δεξιότητες, οι ικανότητες και οι συνθήκες εργασίας του εργατικού δυναμικού της ΕΑΠΗ πρέπει να τους επιτρέψουν να αντιμετωπίσουν με επιτυχία ένα πολύγλωσσο περιβάλλον. Σύμφωνα με τους στόχους που τίθενται από το Ευρωπαϊκό Δίκτυο (EC, 1996) το 60% των επαγγελματιών που εργάζονται στενά με τα παιδιά θα πρέπει να έχουν τουλάχιστον τριετή βασική εκπαίδευση, ενώ όσοι δεν τη διαθέτουν θα πρέπει να εκπαιδευτούν. Όλο το προσωπικό θα πρέπει να έχει δικαίωμα στη συνεχιζόμενη εκπαίδευση ενώ όσοι διαθέτουν την πλήρη εκπαίδευση θα πρέπει να αμείβονται όπως όλοι οι εκπαιδευτικοί. Επιπλέον, τονίζεται ότι το 20% των επαγγελματιών θα πρέπει να είναι άρρενες. Όσον αφορά στην αναλογία παιδαγωγών/παιδιών προτείνεται:

- 1 ενήλικας: 4 θέσεις για παιδιά κάτω των 12 μηνών
- 1 ενήλικας: 6 θέσεις για παιδιά ηλικίας 12-23 μηνών
- 1 ενήλικας: 8 θέσεις για παιδιά ηλικίας 24-35 μηνών
- 1 ενήλικας: 15 θέσεις για παιδιά ηλικίας 36-71 μηνών.

4.1. Εργατικό Δυναμικό στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα η αρχική εκπαίδευση και η συνεχής επαγγελματική ανάπτυξη των επαγγελματιών ΕΑΠΗ είναι σε υψηλό επίπεδο. Στους Παιδικούς Σταθμούς εργάζονται απόφοιτοι παιδαγωγικών σχολών των 4, 5 και 6 επιπέδων σύμφωνα με τη International Standard Classification of Education (ISCED), ενώ στα Νηπιαγωγεία των 5 και 6 επιπέδων ISCED. Πιο συγκεκριμένα, οι παιδαγωγοί που εργάζονται στους ΠΣ λαμβάνουν την αρχική τους εκπαίδευση και κατάρτιση σε Ανώτατα Τεχνολογικά Ιδρύματα. Οι Νηπιαγωγοί είναι πτυχιούχοι Πανεπιστημίων από σχετικά παιδαγωγικά τμήματα (Σιδηροπούλου, Μουσένα, 2016). Κατά τη διάρκεια των σπουδών τους, τόσο οι παιδαγωγοί όσο και οι Νηπιαγωγοί έχουν ευαισθητοποιηθεί στις ειδικές ανάγκες των παιδιών που προέρχονται από κοινωνικοοικονομικά μειονεκτούντα περιβάλλοντα, καθώς και στα παιδιά με αναπηρίες και αναπτυξιακά προβλήματα. Στις σπουδές τους εκπαιδεύονται σε ζητήματα που σχετίζονται με τις σημερινές πολυπολιτισμικές κοινωνίες, τα δικαιώματα των παιδιών και τα ζητήματα της ιθαγένειας και της διαφοροποιημένης παιδαγωγικής. Οι νηπιαγωγοί μπορούν να λάβουν

περαιτέρω σχετική κατάρτιση στο πλαίσιο της παροχής εκπαιδευτικών προγραμμάτων ενδοϋπηρεσιακής κατάρτισης. Συχνά οι σχολικοί σύμβουλοι προσφέρουν αυτή την ενδοϋπηρεσιακή κατάρτιση με τη μορφή εργαστηρίων ή σεμιναρίων. Η παρακολούθηση των σεμιναρίων είναι υποχρεωτική παρέχοντάς τους εκπαιδευτική άδεια απουσίας από το σχολείο.

Για του επαγγελματίες παιδαγωγούς των ΠΣ οι αρμόδιες αρχές για την παροχή ενδοϋπηρεσιακής κατάρτισης (υπουργεία, δήμοι, επαγγελματικές οργανώσεις) οργανώνουν προγράμματα κατάρτισης για την κάλυψη των αναγκών της συνεχούς. Υπάρχει μια βασική διαφορά μεταξύ των Παιδικών Σταθμών και των Νηπιαγωγείων όσον αφορά το προσωπικό. Στο Παιδικούς Σταθμούς υπάρχει μια ποικιλία επαγγελματιών, όπως οι Νηπιαγωγοί, οι παιδαγωγοί προσχολικής ηλικίας (βρεφονηπιοκόμοι), οι βοηθοί παιδαγωγοί προσχολικής ηλικίας, οι εργαζόμενοι στον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας, ο παιδίατρος, ο ψυχολόγος, ο μάγειρας, ο καθαριστής, ο οδηγός, ενώ στα Νηπιαγωγεία εργάζονται μόνο μόνιμοι και αναπληρωτές Νηπιαγωγοί και προσωπικό καθαριότητας για μερικές ώρες. Όσον αφορά το φύλο νηπιαγωγών, στα Νηπιαγωγεία μόνο το 1,4% είναι άνδρες, ενώ για τους ΠΣ δεν υπάρχουν καταγεγραμμένα στοιχεία. Επομένως, το ποσοστό των ανδρών που εργάζεται στην ΕΑΠΗ στην Ελλάδα είναι ελάχιστο σχετικά με αυτό που προτείνεται στους στόχους του Ευρωπαϊκού Δικτύου.

Η προβλεπόμενη αναλογία των παιδαγωγών / παιδιών εξαρτάται από την ηλικία των παιδιών. Για τους Βρεφονηπιακούς και Παιδικούς Σταθμούς προβλέπεται:

Ηλικία 6 μήνες – 2½ έτη: 12 βρέφη / 2 Παιδαγωγοί προσχολικής ηλικίας + 1 βοηθός Παιδαγωγού Προσχολικής Ηλικίας

Ηλικία 2½ έτη - 4 έτη: 25 παιδιά / 1 Παιδαγωγός προσχολικής ηλικίας + 1 βοηθός Παιδαγωγού προσχολικής ηλικίας

Για τα Νηπιαγωγεία προβλέπεται: Ηλικία 4 - 6 ετών: 25 παιδιά / 1 Νηπιαγωγός

Συμπερασματικά, το εργατικό δυναμικό της ΕΑΠΗ στην Ελλάδα πληροί τους ευρωπαϊκούς στόχους όσον αφορά τα προσόντα τους, όπως η αρχική εκπαίδευση και η συνεχής επαγγελματική εξέλιξη. Όσον αφορά την αναλογία παιδαγωγών / παιδιών θα πρέπει να είναι χαμηλότερη από την προβλεπόμενη για την επίτευξη των παραπάνω στόχων. Τέλος, οι άνδρες στο προσχολικό επάγγελμα είναι σε ένα χαμηλό ποσοστό και οι κυβερνήσεις πρέπει να δημιουργήσουν κίνητρα για την προσέλκυσή τους στην ΕΑΠΗ.

5. Επίλογος

Η σημαντικότητα της αγωγής και εκπαίδευσης στην προσχολική ηλικία προσελκύει τελευταία το ενδιαφέρον οικονομολόγων και πολιτικών στη βάση ερευνητικών αποτελεσμάτων ότι οι επενδύσεις στην προσχολική ηλικία αποδίδουν τα μέγιστα σε σχέση με οιαδήποτε άλλη ηλικιακή κατηγορία πληθυσμού. Κεντρικό σημείο σύγκλισης των επιστημονικών ερευνών κάθε πεδίου είναι η παροχή ποιοτικών υπηρεσιών αγωγής και εκπαίδευσης στην προσχολική ηλικία προκειμένου να υπάρξουν τα αντίστοιχα επιθυμητά αποτελέσματα σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο.

Η αυξημένη πρόσβαση στις υπηρεσίες Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία και το υψηλής ποιότητας εργατικό δυναμικό αποτελούν βασικά στοιχεία βελτίωσης της ποιότητας. Η ισότιμη πρόσβαση σε υπηρεσίες ΕΑΠΗ αποτελεί κύριο στόχο των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στην εργασία αυτή αναλύοντας τις πολιτικές που εφαρμόζονται στην Ελλάδα αναφορικά με τα ζητήματα της προσβασιμότητας και του εργατικού δυναμικού ως προς το Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Ποιότητας διαπιστώσαμε τα θετικά σημεία με τις αδυναμίες. Το πεδίο της ΕΑΠΗ στην Ελλάδα εμφανίζεται ικανοποιητικό ως προς τα ευρωπαϊκά δεδομένα σε ότι αφορά στα επαγγελματικά προσόντα των εργαζομένων, ενώ αποκλίνει αρνητικά σε θέματα υποδομών, προσβασιμότητας και στελέχωσης. Προκειμένου να ξεπεραστούν οι υπάρχουσες αποκλίσεις είναι απαραίτητη η πολιτική βούληση για επενδύσεις στην προσχολική ηλικία, από τις οποίες θα δημιουργηθούν οι κατάλληλες υποδομές, θέσεις εργασίας και θέσεις για την εγγραφή και φοίτηση των παιδιών, γεγονός που θα έχει σημαντικά κοινωνικά οφέλη και θα συμβάλει στην εναρμόνιση της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής.

6. Αναφορές

- Burchinal, M., Vandergrift, N., Pianta, R., & Mashburn, A. (2010). Threshold ananlysis of association between child care quality and child outcomes for low-income children in pre-kindergarten programs. *Early Childhood Research Quarterly*, 25(2), 166-176.
- Burger, K. (2010). How does early childhood care and education affect cognitive development? An international review of the effects of early interventions for children from different social backgrounds. *Early Childhood Research Quarterly*, 25(2), 140-165.
- Children in Europe (2011). Το νέο ευρωπαϊκό πλαίσιο αναφοράς για την πρώτη παιδική ηλικία. Ελληνική έκδοση: Παιδιά στην Ευρώπη, τεύχος 20. Εκδόσεις Ντουντούμη.
- Engle, P., Fernald, L.C.H., Alderman, H., Behrman, J., O’Gara, C., Yousafzai, A., . . . Global Child Development Steering Group. (2011). Child development 2. Strategies for reducing inequalities and improving developmental outcomes for young children in low-income and middle-income countries. *The Lancet Series*, 378(9799), 1339-1353. doi: 10.1016/S0140- 6736(11)60889-1.
- European Parliament. (2002). Presidency conclusions. Barcelona European Council. 16 March 2002. Brussels: European Parliament and Council.
- Groeneveld, M.G., Vermeer, H.J., Van IJzendoorn, M.H., & Linting, M. (2010). Children’swellbeing and cortisol levels in home-based and center-based childcare. *Early ChildhoodResearch Quarterly*, 25(4), 502-514.
- Gunnar, M.R., Van Ryzin, M.J., & Phillips, D. (2010). The rise in cortisol in family day care: Associations with aspects of care quality, child behavior and child sex. *Child Development*, 81(3), 851-869.
- Melhuish, E. (2011). Preschool matters. *Science*, 333, 299-300.
- Bertram, A.D. and C. Pascal (1997). “A Conceptual Framework for Evaluating Effectiveness in Early Childhood Education”, in M. Karlsson Lohmander (ed.), *Researching Early Childhood*, Vol. 3, Göteborg, Suécia, Universidade de Göteborg, pp 125-150.
- Early Years Institute (2012). The Early Development Instrument (EDI). A Population- Based Measure of Children’s Early Development, PowerPoint Presentation on approach of EDI and its outcomes.
- Epstein, A.S. (1999). Pathways to Quality in Head Start, Public School, and Private Nonprofit Early Childhood Programs. In *Journal of Research in Childhood Education*. Vol. 13. No.2. Pp. 102.
- European Commission Childcare Network. (1996). Quality targets in services for young children. Brussels, Belgium: European Commission Equal Opportunities Unit.
- European Commission. (2014). Proposal for key principles of a Quality Framework for Early Childhood Education and Care. [online]. Available from: http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/archive/documents/ecec-quality-framework_en.pdf. [Accessed 25 September 2016]
- European Commission/EACEA/Eurydice/Eurostat, 2014. Key Data on Early Childhood Education and Care in Europe. 2014 Edition. Eurydice and Eurostat Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurydice (2009). Tackling social and cultural inequalities through early childhood education and care in Europe.
- Harms, T., Clifford, R. M., & Cryer, D., (2005). The Early Childhood Environment Rating Scale: Revised Edition. New York, NY: Teachers College Press.
- Heckman J.J. and Masterov, V.D. (2004) The Productivity Argument for Investing in Young Children, October 2004, University of Chicago
- Kamerman, S. B. (Ed.). (2001). Early childhood education and care: International perspectives, Columbia University, ICFP, New York.
- Leaver, F., et all., (2005). Well-being and Involvement in Care. A Process-Oriented Self-evaluation Instrument for Care Settings. Research Centre for Experiential Education. Leuven University.
- Melhuish & Petrogiannis (Eds.) (2006). *Early Childhood Care & Education: International Perspectives*. London: Routledge
- Moss, P. and Pence, A. (1994). Defining Quality: Values, Stakeholders and Processes. In Moss, P. and Pence, A. (Eds.) *Valuing Quality in Early Childhood Services: New Approaches to Defining Quality*. London: Paul Chapman Publishing.
- Mousena, E., (2016). Overview of evaluation models on early childhood education and care, in: *Theory and Research in the Sciences of Education*. International e-journal, issue 14, ISSN: 2407-9669, Pp. 47-62.
- OECD (2012a). *Starting Strong III: A Quality Toolbox for Early Childhood Education and Care*, OECD Publishing. doi: 10.1787/9789264123564-en.
- OECD (2015), *Education Policy Outlook 2015: Making Reforms Happen*, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264225442-en>
- OECD (2016), *Education at a Glance 2016: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris.<http://dx.doi.org/10.187/eag-2016-en>

- Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (2007). Γνώμη της Ο.Κ.Ε. Προσχολική Αγωγή και Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση.
- Pianta, R. C., La Paro, K., & Hamre, B. K. (2008). Classroom Assessment Scoring System (CLASS). Baltimore: Paul H. Brookes.
- Sidiropoulou, T., Mousena, E., (2016). Exploring the impact of initial education on Professionalism of preschool pedagogues, in: The Cyprus Journal of Sciences, V 14, Pp. 11-28.
- Taguma, M. and Litjens, I. (2013). Literature Review on Monitoring Quality in Early Childhood Education and Care (ECEC). OECD Network on Early Childhood Education and Care: Directorate for Education and Skills.
- UNICEF. (2008). Benchmarks for Early Childhood Services in OECD countries.
- Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2000/C 364/01)

ΤΟΠΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΓΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΓΝΩΣΗΣ: ΜΙΑ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΟΥ ΡΟΛΟΥ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Σπύρος ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ

Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου,
spanagn@geo.aegean.gr

Περίληψη

Στην σύγχρονη «Οικονομία της Γνώσης», η καινοτομία καθοδηγείται από την αλληλεπίδραση των παραγωγών και των χρηστών, σε μια συνεχή ανταλλαγή τόσο της κωδικοποιημένης όσο και της άρρητης (ή άτυπης) γνώσης. Αυτό το διαδραστικό μοντέλο έχει σε μεγάλο βαθμό αντικαταστήσει το κλασσικό γραμμικό μοντέλο της διαδικασίας καινοτομίας. Μέσα σε αυτό το τοπίο, η λεγόμενη «άρρητη γνώση» αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία, υπογραμμίζοντας την αναγκαιότητα της συνεχούς μάθησης, τόσο από την πλευρά των ιδιωτών όσο και των εταιρειών –αλλά και σε επίπεδο όλων των τοπικών φορέων που έχουν ως αντικείμενο την τοπική ανάπτυξη. Οι εξελίξεις αυτές έχουν αναδείξει τον όλο και σημαντικότερο ρόλο που αποκτούν τα τοπικά συστήματα γνώσης και το επίπεδο οργάνωσης τους στην προώθηση της καινοτομίας και της τοπικής ανάπτυξης γενικότερα.

Λέξεις Κλειδιά: Οικονομία της Γνώσης, τοπικά συστήματα γνώσης, κοινότητες γνώσης

1. Εισαγωγή: Η ανάδυση της 'Κοινωνίας της Γνώσης', στη μεταβιομηχανική εποχή

Ο όρος "Κοινωνία της Γνώσης" εισήλθε σχετικά πρόσφατα στο πολιτικό και ιδεολογικό τοπίο, κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ευρώπη. Στην πραγματικότητα τίποτα δεν τον διακρίνει από τον όρο "Κοινωνία της Πληροφορίας" που χρησιμοποιήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας της δεκαετίας του 1990. Ο τελευταίος είχε αντικαταστήσει (χωρίς να είχε ουσιαστικά αλλάξει περιεχόμενο) τον προγενέστερο ακόμα όρο της "Κοινωνίας της Επικοινωνίας", που εμφανίστηκε στην άμεση μεταπολεμική περίοδο και χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Norbert Wiener το 1947, στο βιβλίο του για τη σχέση μεταξύ της Κυβερνητικής και της κοινωνίας (Wiener, 1954). Στη δεκαετία του 1940 διατυπώθηκε διακριτικά, σε πολύ εξειδικευμένους κύκλους αρχικά, και στη συνέχεια σε ολοένα και ευρύτερους χώρους, μέχρι τη διάδοσή του στη δεκαετία του '70, το θέμα αυτό της μεταμοντέρνας «Κοινωνίας της Επικοινωνίας», το οποίο επρόκειτο να αντικαταστήσει την παλιά «βιομηχανική κοινωνία», ιεραρχημένη και γραφειοκρατική, βίαιη, παραδομένη στην τύχη και την αποδιοργάνωση.

Από το έργο του Norbert Wiener που πρωτο-δημοσιεύθηκε το 1948 (Wiener 1954), μέχρι τις πολυάριθμες επίσημες εκθέσεις που εκπονήθηκαν από δυτικές κυβερνήσεις στη δεκαετία του 1990 (για παράδειγμα, η έκθεση Bangemann, το 1994, «Η Ευρώπη και η παγκόσμια κοινωνία της πληροφορίας», η έκθεση της Βρετανικής κυβέρνησης, το 1996, για την «Πρωτοβουλία της κοινωνίας της πληροφορίας», πάρα πολλοί συγγραφείς έχουν αναπαράγει αυτό το «όραμα για το μέλλον». Το ίδιο έχει συμβεί και στο επίπεδο της πολιτικής, όπως επίσης και με τα έργα των λεγομένων «ψηφιακών ακτιβιστών», όπως ο Nicholas Negroponte (Negroponte, 1995) ή ο Bill Gates (Gates, 1995).

Η Κοινωνία της Γνώσης επεκτάθηκε σταδιακά σε όλο και περισσότερους και πιο διαφοροποιημένους τομείς, όπως η αυτοματοποίηση, η πληροφορική και τεχνητή νοημοσύνη, η βιολογία και γενετική, οι ανθρώπινες και κοινωνικές επιστήμες που εμπλέκονται από την αρχή στη λειτουργία, η φιλοσοφία και η ψυχανάλυση, οι επιστήμες των επικοινωνιών και ο κόσμος των μέσων ενημέρωσης, ο τομέας των πολιτικών ιδεών (βλ. Σημαντικό έργο του Lafontaine, 2004, για την επιρροή της κυβερνοεπιστήμης στις ανθρωπιστικές επιστήμες, από τον Lacan στον Levi-Strauss, περνώντας από το μεταμοντέρνο ρεύμα).

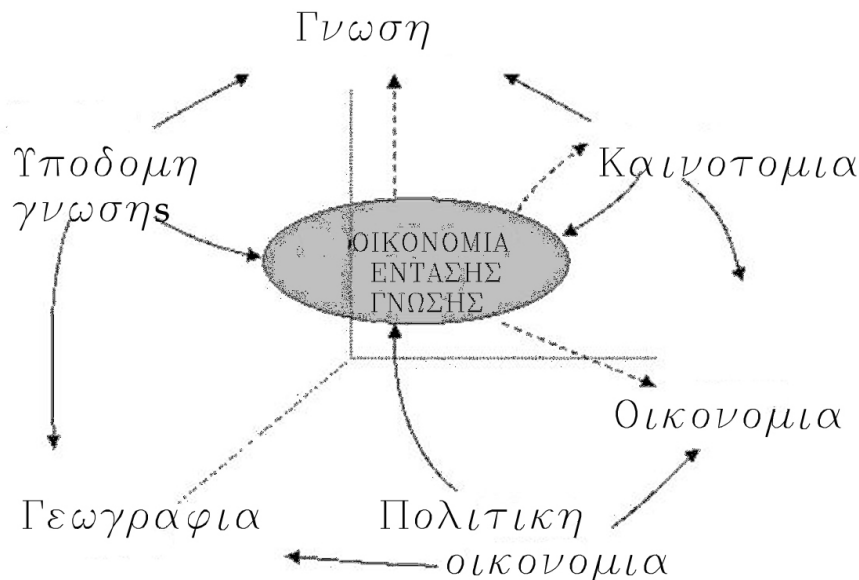
2. Η Οικονομία της Γνώσης

Οι εκφράσεις Οικονομία της Γνώσης, ή Άυλη Οικονομία, ή ακόμη Καπιταλισμός Γνώσης, υποδεικνύουν που θα ήταν μια νέα φάση της οικονομικής ιστορίας μέσα στην οποία, σύμφωνα με κάποιους οικονομολόγους, έχουμε εισέλθει από το τέλος του 20ου αιώνα (δεκαετία του 1990). Η μεταλλαγή της οικονομίας αυτή θα σημάνει ταυτόχρονα και την

εμφάνιση ενός νέου τρόπου ρύθμισης του καπιταλισμού. Με την εμπορευματοποίηση των γνώσεων, χάρη στην αυξανόμενη χορήγηση δικαιωμάτων ιδιοκτησίας πάνω στις γνώσεις ή τις πληροφορίες που αποτελούσαν προηγουμένως μέρος των «κοινών αγαθών» - οι γνώσεις που παράγονται από τους επαγγελματίες της γνώσης (ερευνητές, ακαδημαϊκοί), από παραδοσιακές κοινωνίες όπου δεν υπάρχουν δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, ή οι διαθέσιμες πληροφορίες (π.χ. γενετικοί κώδικες) - οι «μεταβιομηχανικές» κοινωνίες, ιδίως οι αγγλοσαξονικές, ανοίγουν νέες αγορές ανάπτυξης, αλλά και μονοπωλιακές προσόδους για τους κατόχους αυτών των νέων δικαιωμάτων.

Εκτός από την επένδυση στη γνώση, η διάδοση της γνώσης μέσω επίσημων ή ανεπίσημων δικτύων είναι επίσης απαραίτητη για την οικονομική απόδοση. Η γνώση κωδικοποιείται όλο και περισσότερο και μεταδίδεται μέσω δικτύων πληροφορικής και επικοινωνιών στη νέα "κοινωνία της πληροφορίας". Η εξέλιξη αυτή συνδέεται με τεράστιες ανατροπές στο επίπεδο της ζήτησης εξειδικευμένου προσωπικού σε επίπεδο μόρφωσης και δεξιοτήτων, ιδίως στον όλο και αυξανόμενο αριθμό επιχειρήσεων που ενσωματώνουν τεχνολογίες πληροφορίας, ενώ αντίστροφα αποκλείονται από την αγορά εργασίας τεράστια κομμάτια του ανειδίκευτου δυναμικού (Korres, 2010). Ταυτόχρονα με αυτές τις εξελίξεις, επιβάλλεται η «άρρητη γνώση», η οποία υπογραμμίζει τη σημασία της συνεχούς μάθησης τόσο από την πλευρά των ιδιωτών, όσο και των εταιρειών. Στην σύγχρονη «Οικονομία της Γνώσης», η καινοτομία καθοδηγείται από την αλληλεπίδραση των παραγωγών και των χρηστών στην ανταλλαγή τόσο της κωδικοποιημένης όσο και της άρρητης (ή άτυπης) γνώσης. Αυτό το διαδραστικό μοντέλο έχει σε μεγάλο βαθμό αντικαταστήσει το κλασσικό γραμμικό μοντέλο της διαδικασίας καινοτομίας. Η διαμόρφωση των εθνικών συστημάτων καινοτομίας, δηλαδή οι δραστηριοποιήσεις και οι σχέσεις μεταξύ των επιχειρήσεων, του Κράτους και των Πανεπιστημίων στην επιστημονική και τεχνολογική ανάπτυξη (κατά βάση στην Καινοτομία) έχει αναδειχθεί σε καθοριστικό οικονομικό παράγοντα. Πρόκειται για το λεγόμενο μοντέλο της «τριπλής έλικας», το οποίο αποσκοπεί στην μετατροπή των διαθέσιμων γνώσεων σε καινοτομικά προϊόντα, υπηρεσίες, ή διαδικασίες.

Εικόνα 1. Η «Οικονομία της γνώσης» και το μοντέλο της «τριπλής έλικας»

Πηγή: Leydesdorff (2006)

3. Οι βασικοί τύποι της γνώσης και ο ρόλος τους στην ανάπτυξη

Προκειμένου να διευκολυνθεί η οικονομική ανάλυση, μπορούν να γίνουν διαφορές μεταξύ των διαφόρων τύπων γνώσεων που έχουν σημασία σε μια οικονομία βασισμένη στη γνώση: «γνώση του τι», «γνώση του γιατί», «γνώση του πώς» (τεχνογνωσία) και «γνώση του ποιος». Η έννοια της γνώσης είναι πολύ ευρύτερη από την πληροφόρηση, η οποία περιορίζεται γενικά στους δύο πρώτους τύπους, του "know-what" και "know-why". Είναι επίσης τα είδη γνώσεων που σχετίζονται περισσότερο με οικονομικά αγαθά ή πόρους, που

αφορούν τις οικονομικές λειτουργίες παραγωγής. Άλλοι τύποι γνώσεων, ιδιαίτερα η τεχνογνωσία (know how), αποτελούν μια πιο «σιωπηρή γνώση» και είναι πιο δύσκολο να ποσοτικοποιηθούν και να κωδικοποιηθούν (Lundvall and Johnson, 1994).

Έτσι, το κάθε είδος γνώσης έχει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και ιδιαίτερο ρόλο:

- Η «γνώση του τι», αναφέρεται ουσιαστικά στη γνώση γεγονότων και δεδομένων.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση δηλαδή πρόκειται για τη γνώση που είναι κοντά σε αυτό που ονομάζεται κανονικά «πληροφορία».

- Η «γνώση του γιατί», αναφέρεται στους νόμους των φυσικών αρχών και της επιστήμης. Αυτός ο τύπος γνώσης καθορίζει την τεχνολογική πρόοδο και την πρόοδο όσον αφορά τα προϊόντα ή τις διαδικασίες στους περισσότερους βιομηχανικούς τομείς. Η παραγωγή και η αναπαραγωγή του γιατί συχνά οργανώνονται μέσα σε εξειδικευμένες δομές, όπως ερευνητικά εργαστήρια ή πανεπιστήμια. Για να αποκτήσουν πρόσβαση σε αυτού του είδους τις γνώσεις, οι επιχειρήσεις πρέπει να αλληλεπιδράσουν με αυτές τις δομές, είτε με την πρόσληψη μελών που έχουν λάβει επιστημονική κατάρτιση, ή απ'ευθείας, πραγματοποιώντας κοινές δραστηριότητες.

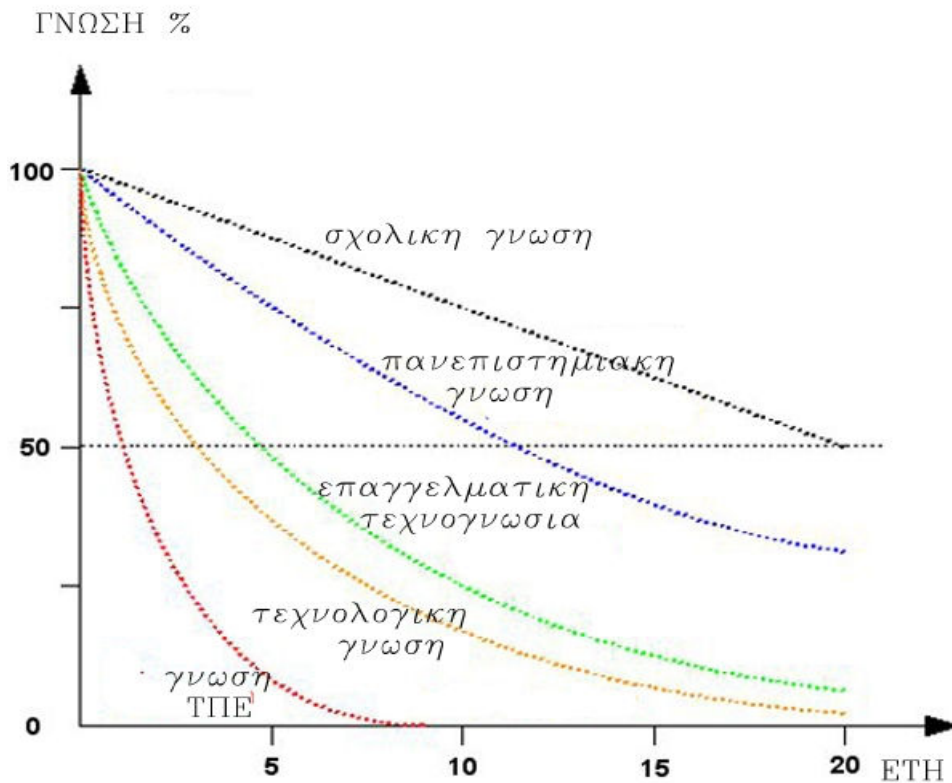
- Η «γνώση του πώς», (τεχνογνωσία - know how) αναφέρεται σε συγκεκριμένες δεξιότητες ή ικανότητες. Οι επιχειρηματίες που αξιολογούν τις ευκαιρίες της αγοράς για ένα νέο προϊόν ή ένας διευθυντής ανθρωπίνων πόρων, που επιλέγουν το προσωπικό ή οργανώνουν την κατάρτιση πρέπει να το χρησιμοποιούν τεχνογνωσία. Το ίδιο ισχύει και για έναν εξειδικευμένο εργαζόμενο που χειρίζεται εργαλεία με πολύπλοκο χειρισμό. Η τεχνογνωσία είναι συνήθως μια μορφή γνώσης που επεξεργάζεται και διατηρείται μέσα στην εταιρεία. Ένας από τους κύριους λόγους για τη δημιουργία δικτύων τεχνογνωσίας στην βιομηχανία είναι η ανάγκη να μπορούν οι επιχειρήσεις να μοιράζονται και να συνδυάζουν στοιχεία της τεχνογνωσίας.

- Η «γνώση του ποιος», τέλος, γίνεται ολοένα και πιο σημαντική. Με την έκφραση αυτή εννοούμε κατά βάση, «ποιος ξέρει τι και ποιος ξέρει πώς να κάνει τι». Ασχολείται με το σχηματισμό προνομιακών κοινωνικών σχέσεων, που καθιστούν δυνατή την επαφή με τους ειδικούς και αποτελεσματική χρήση των γνώσεών τους. Αυτό το είδος γνώσης είναι σημαντικό στις οικονομίες όπου οι δεξιότητες είναι ευρέως διασκορπισμένες, λόγω του μεγάλου καταμερισμού της εργασίας μεταξύ των δομών και των ειδικών.

4. Το πρόβλημα της απαξίωσης της γνώσης

Ένα μεγάλο ζήτημα στη σύγχρονη «οικονομία της γνώσης» είναι αυτό της απαξίωσης της γνώσης. Σήμερα ως γνωστόν, η γνώση απαξιώνεται με τους ταχύτερους ρυθμούς που αυτό συνέβαινε στην ανθρώπινη ιστορία, και από όλες τις κατηγορίες της, αυτό αφορά ιδιαίτερα την γνώση στον τομέα των Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών, ΤΠΕ, οι οποίες βρίσκονται και στον πυρήνα της «οικονομίας της γνώσης» (Εικόνα 2). Στη παρούσα φάση επομένως, και με δεδομένο τον «συμπυκνωμένο» χρόνο των συνεχών κοινωνικών και οικονομικών ανακατατάξεων, γίνεται όλο και πιο έντονη η ανάγκη για νέα, επικαιροποιημένη και «επεξεργασμένη» γνώση, σε ευρύτερο, όσο και σε τοπικό επίπεδο, χωρίς την οποία όχι μόνο δεν μπορεί να υπάρξει ανάπτυξη βασισμένη στην Καινοτομία, αλλά ούτε και συνθήκες διατήρησης ανταγωνιστικών χαρακτηριστικών από τις υπάρχουσες παραγωγικές δομές.

Έτσι, ο τομέας των Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών είναι ταυτόχρονα, εκείνος που επηρεάζεται περισσότερο από τους ραγδαίους ρυθμούς απαξίωσης της γνώσης, αλλά και εκείνος πάνω στον οποίον στηρίζεται ακριβώς η αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού, μέσω των αυξημένων δυνατοτήτων για διάχυση της επικαιροποιημένης γνώσης.

Εικόνα 2. «Περίοδος ημιζωής» της γνώσης

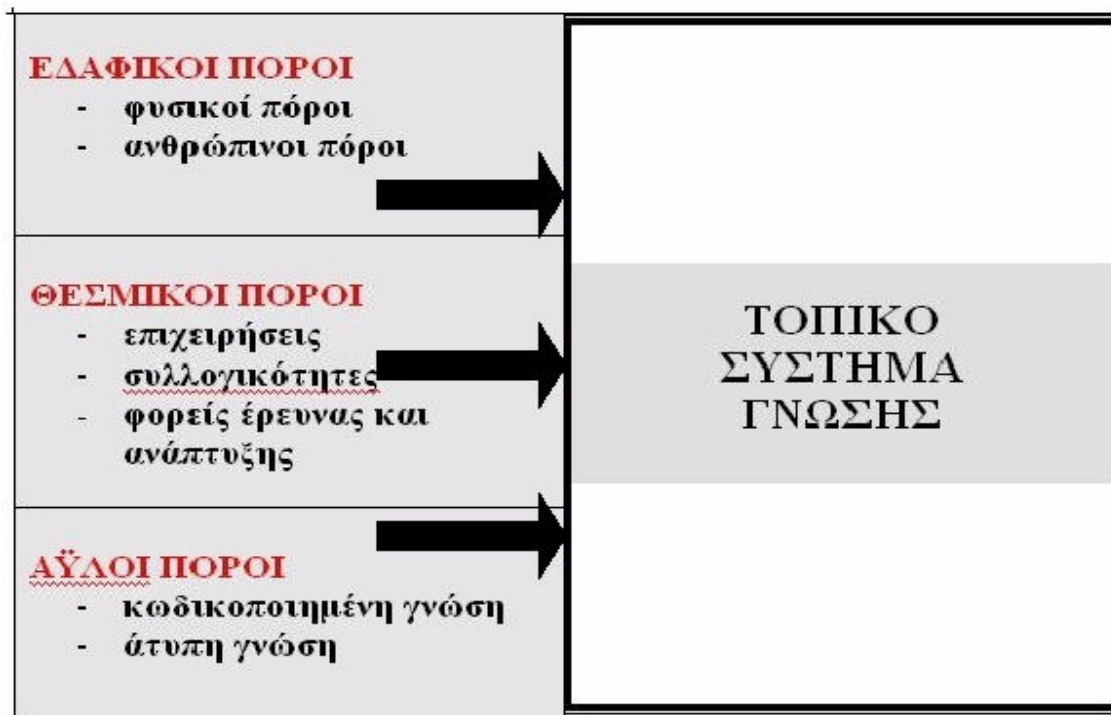
Πηγή: Schüppel (1996)

5. Τα Τοπικά Συστήματα Γνώσης

Φορείς από τον χώρο της οικονομίας και της πολιτικής, όσο και από την 'Κοινωνία των πολιτών' του Πολιτισμού, της Εκπαίδευσης και της Επιστήμης αποτελούν τους φορείς στο 'Σύστημα Γνώσης'. Είτε συνειδητά είτε ασυνείδητα, συγκροτούν το 'Σύστημα Γνώσης' το οποίο συνέχεται από τα κοινά – ή επικαλυπτόμενα – πεδία ενδιαφέροντος και χώρους ευθύνης.

Το τοπικό σύστημα γνώσης περιλαμβάνει ακόμα μια χωρική συγκέντρωση επιχειρήσεων (συμπεριλαμβανομένων εξειδικευμένων προμηθευτών εξοπλισμού, υπηρεσιών και πελατών) και συναφών μη κερδοσκοπικών ιδρυμάτων (πανεπιστήμια, ερευνητικά ιδρύματα, ιδρύματα κατάρτισης, φορείς τυποποίησης, τοπικά επιμελητήρια, ρυθμιστικοί φορείς, μεταφορά τεχνολογίας οργανισμοί, επιχειρηματικές ενώσεις, σχετικές κυβερνητικές υπηρεσίες και τμήματα, κ.α.) που συνδυάζουν τη δημιουργία νέων προϊόντων και υπηρεσιών. Το τοπικό σύστημα γνώσης συγκροτείται έτσι από ένα σύνολο από οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και θεσμικές σχέσεις που δημιουργούν μια συλλογική διαδικασία μάθησης μέσα σε ένα τοπικό επίπεδο από περιοχές που είναι γεωγραφικά – αλλά και τεχνολογικά και λειτουργικά – συνδεδεμένες. Αυτό που καθιστά τα τοπικά συστήματα γνώσης ιδιαίτερα σημαντικά για την τοπική ανάπτυξη, είναι ότι βασίζονται σε επιμέρους τοπικά συστήματα – οικονομικό, τεχνολογικό, κοινωνικό και περιβαλλοντικό – και τα συνδέουν μεταξύ τους. Έτσι, ενώ η σημασία τους αρχικά είχε επισημανθεί και αναδειχθεί σε πολύ συγκεκριμένους μόνο τομείς (όπως π.χ., η αειφόρος γεωργία) σήμερα τα τοπικά συστήματα γνώσης και το επίπεδο οργάνωσής τους θεωρούνται ουσιαστική παράμετρος για την προώθηση της καινοτομίας και της τοπικής ανάπτυξης σε όλους ανεξαιρέτως τους τομείς.

Εικόνα 3. Το πλέγμα που συγκροτεί το Τοπικό Σύστημα Γνώσης

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Από την πλευρά της η Ευρωπαϊκή Ένωση, προκρίνοντας πάντα το μοντέλο περιφερειακής ανάπτυξης, δίνει μεγάλη έμφαση στα περιφερειακά – κατά κύριο λόγο – αλλά κατ' επέκταση και στα τοπικά συστήματα γνώσης. Τα περιφερειακά συστήματα γνώσης (ή Περιφερειακά Συστήματα Καινοτομίας) ευνοήθηκαν ιδιαίτερα μετά τον καθορισμό των στρατηγικών στόχων της Λισσαβόνας, το 2000, οι οποίοι αφορούν ακριβώς την έμφαση στην οικονομία έντασης γνώσης και στην καινοτομία. Από τη “Λισσαβόνα” και μετά κυρίως, οι περιφερειακές πολιτικές καινοτομίας ενσωματώθηκαν σε διάφορες, μεγαλύτερες ή μικρότερες πρωτοβουλίες και πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης και μεγάλο μέρος των επενδύσεων από τα διαρθρωτικά ταμεία της Ένωσης είναι αφιερωμένο στη δημιουργία ή την ενίσχυση των τοπικών και περιφερειακών συστημάτων γνώσης.

6. Συμπεράσματα: Προώθηση της καινοτομίας σε τοπικό επίπεδο, μέσω α-τοπικών κοινοτήτων γνώσης

Το βασικό χαρακτηριστικό της γνώσης σήμερα αφορά την χωρίς ιστορικό προηγούμενο επιτάχυνση του ρυθμού δημιουργίας, συσσώρευσης, αλλά ταυτόχρονα –όπως είδαμε- και απαξίωσης της γνώσης. Σε αυτό το νέο τοπίο είναι που επιβεβαιώνεται ο σημαντικός ρόλος του νέου παράγοντα που είναι οι «κοινότητες γνώσης» -ή «κοινότητες πρακτικής»- οι οποίες βασίζονται στις ΤΠΕ και την χρήση του διαδικτύου. Πρόκειται για δίκτυα ατόμων τα οποία έχουν ως κοινό βασικό σκοπό την παραγωγή και διάδοση νέων γνώσεων, και μπορούν να διασυνδέουν πρόσωπα που ανήκουν σε πολύ διαφορετικούς φορείς (ακόμα και σε θεωρητικά ασύνδετους ή αντίθετους μεταξύ τους) αλλά και να είναι γεωγραφικά απομακρυσμένα μεταξύ τους.

Επομένως ένα βασικό στοιχείο ανάπτυξης των «οικονομιών έντασης γνώσης» παραπέμπει όλο και περισσότερο σε αυτές ακριβώς τις εικονικές (virtual) «κοινότητες γνώσης» και, μέσω αυτών, στην διείσδυση σε κλασικούς οικονομικούς φορείς ατόμων που ανήκουν σε μια «εξωτερική» προς τον φορέα αυτόν κοινότητα γνώσης (όπως Πανεπιστήμιο, ερευνητικό Ινστιτούτο κλπ). Καθώς αναπτύσσουν τις δραστηριότητές τους, αυτές οι κοινότητες λειτουργούν ως παράγοντες μετασχηματισμού ολόκληρης της τοπικής οικονομίας.

Δύο βασικά ζητήματα – προκλήσεις τίθενται σήμερα, σε ό,τι αφορά την Γνώση και την Μάθηση, σε ζητήματα Τοπικής / Περιφερειακής ανάπτυξης:

- Το ζήτημα των υποδομών της Γνώσης:

Πέρα από την επικέντρωση στα άτομα, η Γνώση και η μετάδοση της απαιτεί μέσα τεχνικών υποδομών - καθώς εκείνοι που δραστηριοποιούνται στην Περιφερειακή / Τοπική Ανάπτυξη έχουν ανάγκη από επεξεργασμένη, μεταφρασμένη, κατηγοριοποιημένη και δομημένη γνώση.

Επίσης έχουν ανάγκη από γνώση που να είναι διαθέσιμη ανεξαρτήτως του τόπου στον οποίον βρίσκονται. (Κατά κύριο λόγο, επομένως, μιλάμε για τεχνικές υποδομές στον τομέα των ΤΠΕ - ICTs)

- Το ιδιαίτερο ζήτημα της “Άτυπης Γνώσης”:

Η Γνώση γενικώς, ειδικότερα όμως η ατομική και άτυπη γνώση, δεν ανταλλάζεται (μοιράζεται) επαρκώς. Ειδικά, επομένως, στο (πολύ σημαντικό για την Τοπική Ανάπτυξη) ζήτημα της άτυπης (ή άρρητης) γνώσης, η επικέντρωση στους ανθρώπους και στις ανταλλαγές μεταξύ των ανθρώπων είναι ακόμα περισσότερο αναγκαία και αυτονόητη.

Πεδία όπως αυτά των “κοινοτήτων δράσης” και “κοινοτήτων ενδιαφέροντος” διαμορφώνουν αναμφισβήτητα τους προνομιακούς χώρους για την άτυπη γνώση. Είναι επομένως σε αυτούς τους χώρους, κατά κύριο λόγο, που μπορεί να οργανώνεται η ανταλλαγή γνώσης από τους τοπικούς φορείς, και ευρύτερα από τις τοπικές κοινωνίες, σε ζητήματα τοπικής ανάπτυξης. (Σε έναν βαθμό λειτουργούν τέτοια άτυπα συστήματα, αλλά είναι περισσότερο περιφερειακά ή/και θεματικά -π.χ. “λουτροπόλεις” κλπ.) Γίνεται έτσι όλο και πιο φανερό η ανάγκη για την ύπαρξη ενός ολοκληρωμένου συστήματος διαχείρισης της άτυπης γνώσης σχετικά με τα ζητήματα της Τοπικής Ανάπτυξης, επιδίωξη που θα μπορούσε να αποτελέσει το αντικείμενο των ευρωπαϊκών, των εθνικών και των περιφερειακών πολιτικών, τα χρόνια που έρχονται.

7. Βιβλιογραφία

- Breton Philippe, (2005), «La “société de la connaissance”: généalogie d’une double réduction », Education et sociétés, 2005/1 (no 15), p. 45-57
- David P., Foray D., (2002), « Une introduction à l’économie et à la société du savoir », Revue internationale des sciences sociales, 2002/1 (n° 171), p. 13-28
- European Parliament, (2000), “Lisbon European Council 23and 24 March Presidency Conclusions”
- Gates, B. (1995), The Road Ahead, Viking Penguin
- Korres, G. (ed.), (2010), Women Participation and Innovation Activities: Knowledge Based Economy, The Women Press, Delhi, India
- Korres, G., Kourliouros, E., Kokkinou K., (2011), “Knowledge-based economy and the effects of European integration”, Proceedings of International Conference of the Department of Business Administration, University of the Aegean: Rethinking Business and Business Education in the Age of Crisis, Chios
- Lafontaine C., (2004), L’empire cybernétique, Paris, Seuil
- Leydesdorff Loet, (2006) “The Knowledge-Based Economy and the Triple Helix Model”, in: Wilfred Dolfsma & Luc Soete (Eds.), Reading the Dynamics of a Knowledge Economy, Cheltenham: Edward Elgar, pp. 42-76
- Lundvall, B. A., & Johnson, B. (1994), “The learning economy”, Journal of Industry Studies, 1(2), 23–42
- Negroponte, N. (1995), Being Digital, Albert Knopf
- OCDE, (1999), L’Économie fondée sur le savoir : des faits et des chiffres, Paris, OCDE
- Pinto, H. (2009), “The Diversity of Innovation in the European Union: Mapping Latent Dimensions and Regional Profiles”, European Planning Studies, 17:2, p. 303- 326
- Schüppel J., (1996), Wissensmanagement. Organisatorisches Lernen im Spannungsfeld von Wissens- und Lernbarrieren. Wiesbaden: Deutsche Universität - Verlag
- Wiener, N. (1954), “The human use of human beings: Cybernetics and society” (pp. 15-27). Boston: Houghton Mifflin. Excerpt from, The Human Use of Human Beings by Norbert Wiener.

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΤΗΣ «ΕΥΕΛΙΑΣΦΑΛΕΙΑΣ»:: ΙΣΟΡΡΟΠΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΕΥΕΛΙΞΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΣΤΑ ΚΡΑΤΗ ΜΕΛΗ ΤΗΣ Ε.Ε. ΜΙΑ ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΥΜΑΡΕΙΑΣ 1983 – 2008

Χριστίνα Αθ. ΜΠΕΡΔΕΚΛΗ
Δρ. Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών
chberd1977@yahoo.gr

Περίληψη

Ο όρος «ευελιξία» έχει χρησιμοποιηθεί με ποικίλους τρόπους στα οικονομικά της εργασίας και την πολιτική οικονομία και, κατά συνέπεια, είναι πολύ δύσκολο να υπάρξει από κοινού συμφωνία των μελετητών για το ακριβές περιεχόμενο αυτής της έννοιας. Ωστόσο, σύμφωνα με ένα γενικευμένο ορισμό, **ευελιξία είναι η ικανότητα προσαρμογής και ανταπόκρισης της αγοράς εργασίας στις αλλαγές**. Στη Σύνοδο Κορυφής της Λισσαβόνας, αρχές 21^{ου} αιώνα, η Ευρωπαϊκή Ένωση είχε ήδη αναφερθεί στην έννοια της ευελιξίας και προστασίας στην αγορά εργασίας, με αποτέλεσμα από τον Ιανουάριο του 2006, η «ευελιασφάλεια» να αποτελεί κυρίαρχο θέμα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το οποίο μεσουρανούσε στη δημοσίευση της Πράσινης Βίβλου.

Λέξεις – κλειδιά : ευελιασφάλεια, αγορά εργασίας, θεσμική ευελιξία, πραγματική ευελιξία

1. Εισαγωγή

Ο δείκτης θεσμικής ευελιξίας αναφέρεται στην ύπαρξη ή μη εργασιακών συμβολαίων και, κατά συνέπεια, αποτελεί το άθροισμα των συμβολαίων μερικής και ορισμένου χρόνου απασχόλησης ως προς το σύνολο της μισθωτής απασχόλησης. Η εμπειρική εφαρμογή του και για τα δύο φύλα, σε γενικές γραμμές, υποδηλώνει μία φθίνουσα πορεία, όντας μεγαλύτερη για την απασχόληση των γυναικών, σε σχέση με την απασχόληση των ανδρών.

Ωστόσο, τίθεται το ερώτημα εάν ο θεσμικός δείκτης είναι ένα επαρκές μέτρο έκφρασης της ευελιξίας στην αγορά εργασίας, με την απάντηση όντας αρνητική, καθότι δεν αντικατοπτρίζει την ελληνική πραγματικότητα, η οποία χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη σημαντικού ποσοστού αδήλωτης εργασίας. Επομένως, ο πραγματικός δείκτης ευελιξίας πρέπει να αποτελεί το άθροισμα του θεσμικού δείκτη συν του ποσοστού παράνομης απασχόλησης ή παραοικονομίας. Δυστυχώς, επαρκή διαθέσιμα στοιχεία από επίσημες πηγές όσον αφορά την παράνομη απασχόληση, καθώς και την παραοικονομία για την ελληνική περίπτωση, δεν υπάρχουν. Παρόλα αυτά, μπορούμε να πούμε ότι ο πραγματικός δείκτης ευελιξίας είναι μεγαλύτερος από τον θεσμικό, υποδηλώνοντας μία ευέλικτη αγορά εργασίας.

2. Μεθοδολογία – Στατιστικά δεδομένα

Σύμφωνα με τον Ton Wilthagen (2007), η ύπαρξη μη επαρκούς έρευνας όσον αφορά τη μέτρηση της ευελιξίας στις αγορές εργασίας των δυτικών οικονομιών είναι σημαντική. Και αυτό γιατί, από τον ίδιο τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (Ο.Ο.Σ.Α.) ασκείται αυστηρή κριτική για τον τρόπο κατασκευής ενός επαρκούς δείκτη μέτρησης του βαθμού ευελιξίας των αγορών εργασίας των κρατών – μελών.

Κατά τον Ton Wilthagen, η πιο ενδεδειγμένη ίσως εισφορά στην έρευνα προέρχεται από τον Ο.Ο.Σ.Α. κατά την περίοδο 1999 - 2004 και αφορά την εκτίμηση της λεγόμενης εξωγενούς αριθμητικής ευελιξίας, με την κατασκευή ενός σύνθετου δείκτη του βαθμού “αυστηρότητας” της κρατικής νομοθεσίας για την προστασία της απασχόλησης (Employment Protection Legislation– E.P.L.)¹.

¹Ο βαθμός προστασίας της απασχόλησης είναι συνυφασμένος με τον βαθμό επικινδυνότητας από τη μείωση του μισθολογικού κόστους, το βαθμό σταθερότητας της απασχόλησης μέσω της πιθανότητας απώλειάς κάποιας θέσης εργασίας (απόλυση), τους νομικούς περιορισμούς ως προς την εφαρμογή του ωραρίου εργασίας κ.ο.κ..

Παρόλα αυτά, σύμφωνα πάντα με τον ίδιο μελετητή, ο εν λόγω δείκτης (E.P.L.) δεν αντανακλά απαραίτητα την πραγματική κατάσταση, δηλαδή το κατά πόσο η νομοθεσία για την προστασία της απασχόλησης εφαρμόζεται στα κράτη μέλη στους επιμέρους τομείς της αγοράς εργασίας. Για παράδειγμα, σε χώρες όπως η Ελλάδα και η Τουρκία, ενώ παρατηρείται σχετικά «περιοριστική»² Εργατική Νομοθεσία (E.P.L.) και, κατά συνέπεια, θα περίμενε κανείς χαμηλό βαθμό ευελιξίας, ωστόσο, παρατηρείται μεγάλος βαθμός πραγματικής ευελιξίας, λόγω της ύπαρξης σημαντικού ποσοστού αδήλωτης εργασίας και παραοικονομίας. Επομένως, σύμφωνα με τον Ο.Ο.Σ.Α., για τον υπολογισμό του βαθμού ευελιξίας των αγορών εργασίας στα κράτη μέλη, θα πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη η διάκριση της πραγματικής (factual) από τη θεσμική (institutional) ευελιξία³.

Σύμφωνα με μελέτη του Ο.Ο.Σ.Α. (2007), και βάσει του Πίνακα 1 που ακολουθεί :

$$\text{πραγματική ευελιξία} = \frac{(M.A.+O.A.)}{\Sigma.A.} + \frac{\text{ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ}}{\text{ΑΕΠ}}$$

όπου Μ.Α., Ο.Α. οι ευέλικτες μορφές συμβάσεων εργασίας, ήτοι η μερική απασχόληση και η απασχόληση ορισμένου χρόνου (ως ποσοστά του συνόλου Σ.Α.) και οι οποίες δηλώνουν τη λεγόμενη Θεσμική ευελιξία.

Πίνακας 1: Ταξινόμηση χωρών ανάλογα με το δείκτη ανεπίσημης (πραγματικής) ευελιξίας – Ο.Ο.Σ.Α (2007)

Χώρες	Ελβετία	Ιρλανδία	Φιλανδία	Ελλάδα	Ολλανδία
Μερική απασχόληση (ως % της συνολικής)	24,4	16,5	12,2	4	42,2
Ορισμένου χρόνου απασχόληση	5,6	3,7	16,4	12,6	14,3
Δείκτης Επίσημης (θεσμικής) Ευελιξίας (%)	30	20,2	28,6	16,6	56,5
Ταξινόμηση χώρας (1 = υψηλότερο και 5 = χαμηλότερο)	2	4	3	5	1
Ανεπίσημος τομέας (% του Α.Ε.Π.)	7	8	-	31	14
Δείκτης Ανεπίσημης (πραγματικής) Ευελιξίας	37	28	28	46	70
Ταξινόμηση συμπεριλαμβανομένου ανεπίσημου τομέα (1 = υψηλότερο και 5 = χαμηλότερο)	3	4	4	2	1

Σύμφωνα με τον παραπάνω πίνακα, παρατηρείται ότι η αγορά εργασίας στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από την χαμηλότερη θεσμική ευελιξία εκ των πέντε υπό εξέταση κρατών

²Ο όρος «περιοριστική Εργατική Νομοθεσία» χρησιμοποιείται στην παρούσα μελέτη για λόγους απλούστευσης και μετάφρασης του αντίστοιχου όρου «strict Employment Protection Legislation» της διεθνούς βιβλιογραφίας.

³Ο βαθμός θεσμικής ευελιξίας χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη ή μη σημαντικού νομικού πλαισίου για την προστασία της απασχόλησης (EPL) . Κατά συνέπεια, η E.P.L. δεν αποτελεί δείκτη της πραγματικής ευελιξίας, παρά μόνο της θεσμικής.

μελών, δηλαδή συμπεραίνεται ότι υπάρχει σημαντική «περιοριστική εργατική νομοθεσία». Ωστόσο, σύμφωνα με τον Ο.Ο.Σ.Α., εάν ληφθεί υπόψη το σημαντικό ποσοστό παραοικονομίας, τότε η ελληνική αγορά εργασίας χαρακτηρίζεται από σημαντική ελαστικότητα στις εργασιακές σχέσεις.

Ένα σημαντικό ερώτημα που τίθεται είναι γιατί ο Ο.Ο.Σ.Α. χρησιμοποιεί ως δείκτη θεσμικής ευελιξίας το ποσοστό των ευέλικτων μορφών εργασιακών συμβολαίων μερικής απασχόλησης (Μ.Α.) και ορισμένου χρόνου (Ο.Α.) ως προς το σύνολο της απασχόλησης (Σ.Α.), δηλαδή $\frac{(Μ.Α.+Ο.Α.)}{Σ.Α.}$.

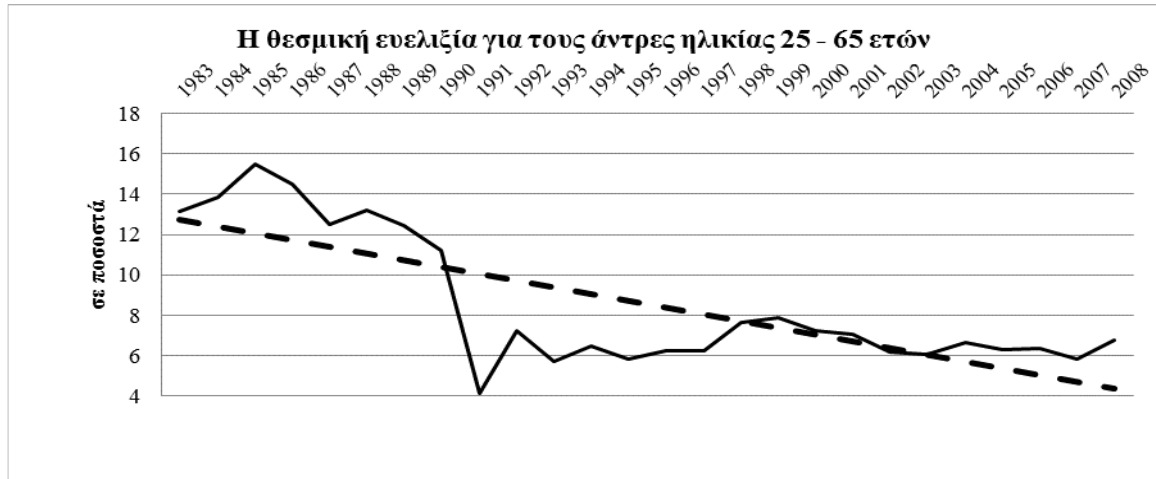
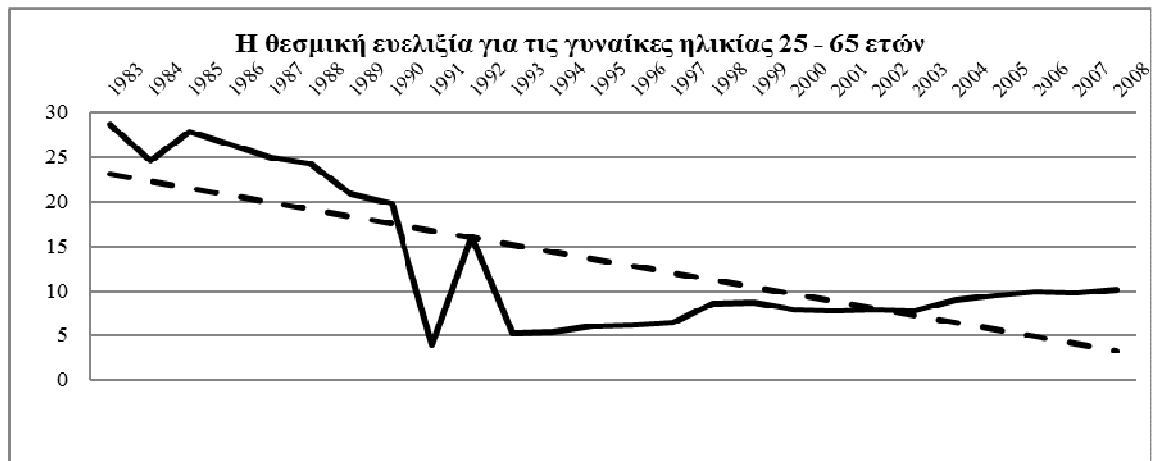
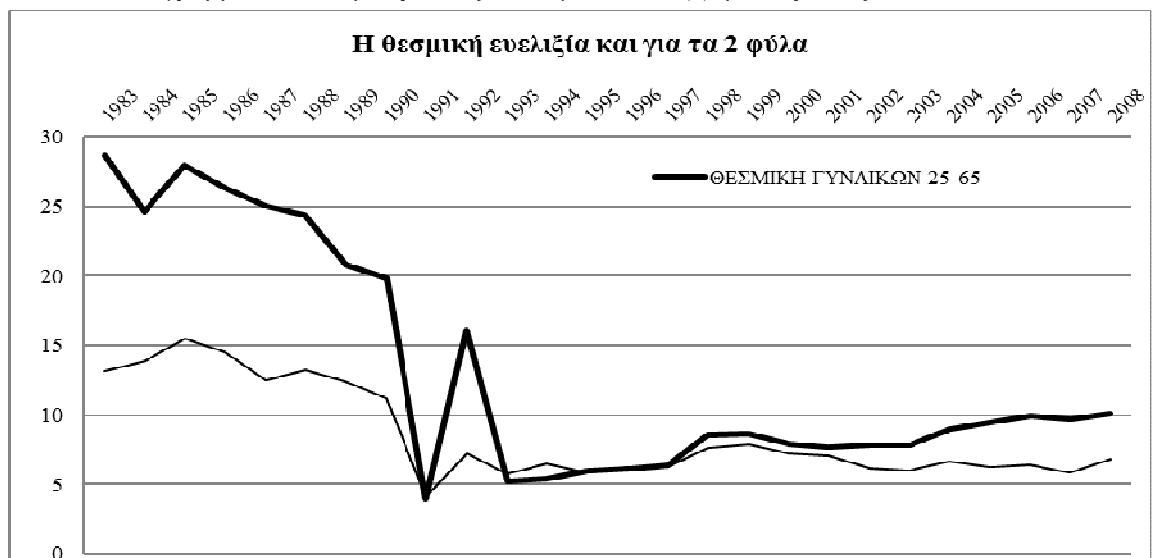
Προφανώς, ο δείκτης αυτός δεν αντικατοπτρίζει το σύνολο των θεσμικών παραμέτρων μιας ευέλικτης αγοράς εργασίας, αλλά το είδος των εργασιακών συμβολαίων που κυριαρχεί σε μία αγορά εργασίας χαρακτηρίζει κάποιο βαθμό ευελιξίας και προστασίας μαζί⁴.

Σύμφωνα με τη βάση δεδομένων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της Στατιστικής Υπηρεσίας για την περίοδο 1983 – 2008 όσον αφορά την μερική, προσωρινή (ορισμένου χρόνου), καθώς και συνολική απασχόληση, ο δείκτης θεσμικής ευελιξίας του Ο.Ο.Σ.Α. για την περίοδο της οικονομικής ευμάρειας δίνεται από τον Πίνακα 2 (ανά φύλο : άντρες (m) και γυναίκες (f) και αφορά την ηλικιακή ομάδα 25 – 65 ετών) :

Πίνακας 2: Υπολογισμός του δείκτη θεσμικής ευελιξίας για την ελληνική αγορά εργασίας ανά φύλο κατά την περίοδο της οικονομικής ευμάρειας

ΔΕΙΚΤΗΣ ΘΕΣΜΙΚΗΣ ΕΥΕΛΙΞΙΑΣ (FLEX)					
Έτος	FLEXm	FLEXf	Έτος	FLEXm	FLEXf
1983	13,13	28,65	1996	6,25	6,13
1984	13,86	24,59	1997	6,22	6,37
1985	15,49	27,91	1998	7,66	8,57
1986	14,48	26,33	1999	7,91	8,65
1987	12,48	24,99	2000	7,23	7,92
1988	13,21	24,33	2001	7,05	7,71
1989	12,45	20,81	2002	6,18	7,83
1990	11,20	19,81	2003	6,05	7,80
1991	4,14	3,95	2004	6,64	8,99
1992	7,23	16,13	2005	6,28	9,44
1993	5,73	5,24	2006	6,39	9,91
1994	6,49	5,41	2007	5,84	9,69
1995	5,82	6,01	2008	6,79	10,09

⁴ Για παράδειγμα οι συμβάσεις ορισμένου χρόνου, όπως και μερικής απασχόλησης χαρακτηρίζονται από χαμηλό δείκτη προστασίας.

Διάγραμμα 1: Η θεσμική ευελιξία για τους άντρες ηλικίας 25-65 ετών**Διάγραμμα 2: Η θεσμική ευελιξία για τις γυναίκες ηλικίας 25-65 ετών****Διάγραμμα 3: Η θεσμική ευελιξία και για τα δύο (2) φύλα ηλικίας 25-65 ετών**

3. Συμπεράσματα

Σύμφωνα με τα παραπάνω διαγράμματα, όσον αφορά την ελληνική αγορά εργασίας κατά την περίοδο 1983-2008 και στα δύο φύλα, ο δείκτης θεσμικής ευελιξίας ακολουθεί, σε γενικές γραμμές, μία φθίνουσα πορεία ενώ ο θεσμικός δείκτης ευελιξίας για την απασχόληση των γυναικών είναι μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο των ανδρών.

Επαρκή και ουσιαστικά διαθέσιμα στοιχεία από επίσημες πηγές όσον αφορά την παράνομη απασχόληση, καθώς και την παραοικονομία (shadow economy) για την ελληνική

περίπτωση κατά την περίοδο 1983 - 2008, δεν υπάρχουν⁵⁶, ωστόσο, η πραγματική ευελιξία πρέπει να είναι μεγαλύτερη από τη θεσμική, καθώς η παράνομη απασχόληση δεν υπόκειται στους περιορισμούς της εργατικής νομοθεσίας.

4. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

4.1. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- (1) OECD Annual Report 2007
- (2) Wilthagen T. & Frank Tros “Dealing With The "Flexibility - Security Nexus" : Institutions, Strategies, Opportunities and Barriers” May 2003 - Amsterdam’s Institute for Advanced Labor Studies
- (3) Wilthagen T. “Flexicurity - A New Paradigm for Labor Market Policy Reform?” February 1998 - ISSN nr. 1011 – 9523
- (4) Wilthagen T. “Flexicurity - A New Paradigm for Labor Market Policy Reform?” March 1998 - FS I 98 – 202
- (5) Wilthagen T. “The Flexibility - Security Nexus: New Approaches to Regulating Employment and labor Markets” September 2002 - FXP 2003 – 2
- (6) Wilthagen T. et al “The Roads Towards Adaptability - Flexibility – Security” September 21, 2004 - Paper Prepared for The European Commission/DG Employment Thematic Review Seminar on "Increasing Adaptability for Workers and Enterprises"
- (7) Wilthagen T. et al “Towards "Flexicurity"?”: Balancing Flexibility and Security in EU Member States” September 2003 - Invited Paper Prepared for the 13th World Congress of The International Industrial Relations Association (IIRA), Berlin

4.2. ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- (1) Μελέτες ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, "Εργασιακές σχέσεις και ευρωπαϊκή ενοποίηση. Ευελιξία και απορρόθμιση ή αναβάθμιση της εργασίας;", αριθμός 14, Αθήνα 2001.
- (2) Γεωργακοπούλου Β. - Κουζής Γ., "Ευελιξίες και νέες εργασιακές σχέσεις", Μελέτες ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, αριθμός 6, Αθήνα 1996.
- (3) Δεδουσόπουλος Απόστολος, Κουζής Γ., Πετρινιώτη Ξ., Ρομπολής Σ., "Εργασία 2002: Εξελιξείς, Αναλύσεις, Τεκμηρίωση, Αφιέρωμα στις εργασιακές σχέσεις" ΙΑΠΑΔ, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2002.
- (4) Δεδουσόπουλος Απόστολος, Κουζής Γ., Πετρινιώτη Ξ., Ρομπολής Σ., "Εργασία 2005: Εξελιξείς, Αναλύσεις, Τεκμηρίωση, Αφιέρωμα στις Πολιτικές Απασχόλησης" - ΙΑΠΑΔ, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2005.
- (5) Μ. Καραμεσίνη - Γ. Κουζής, "Πολιτικές απασχόλησης. Εισαγωγή", ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Gutenberg, Αθήνα 2005
- (6) Ίδρυμα Σ. Καράγιωργα, “Η ευελιξία ως επί μέρους έκφραση των πολιτικών διαχείρισης του χαμηλού εργατικού κόστους στην Ελλάδα” από τον συλλογικό τόμο με γενικό τίτλο "Κοινωνική αλλαγή στη σύγχρονη Ελλάδα (1980 - 2001)", Αθήνα 2004.
- (7) Δελτίο ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, "Οι νέες εργασιακές σχέσεις στο επίκεντρο των πολιτικών ευελιξίας", τεύχος 12 - 13, Φεβρουάριος - Μάρτιος 1992.
- (8) ΙΝΕ, "Απασχόληση και εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα : πραγματικότητα - τάσεις - προοπτικές, αποτελέσματα πανελλαδικής έρευνας", ειδικό τεύχος, Οκτώβριος 2002
- (9) Θεοχαράκης Ν., “Η Ευελιξία Στην Αγορά Εργασίας Και Ανεργία”, 2002 Ινστιτούτο Αστικού Περιβάλλοντος Και Ανθρωπίνου Δυναμικού - Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθηνών

⁵⁶Ωστόσο, μία αξιόπιστη ίσως πηγή πληροφόρησης για την παράνομη απασχόληση στην Ελλάδα αποτελούν τα ετήσια στατιστικά στοιχεία του Σώματος Επιθεώρησης Εργασίας του Υπουργείου Εργασίας για την υπό εξέταση χρονική περίοδο, όπως προκύπτουν από τη διενέργεια εντατικών ελέγχων, αλλά με μία επιφύλαξη λόγω της μη ύπαρξης ολοκληρωμένου πληροφοριακού συστήματος για τον έλεγχο της φοροδιαφυγής και εισφοροδιαφυγής κατά την περίοδο 1983 - 2008.

⁶Ενδεικτικά στη μελέτη των Fredrich Schneider & Dominik H. Enste, “Shadow Economies: Size, Causes and Consequences”, March 2000 – *Journal of Economic Literature*, vol. 38, no. 1, pp. 77 – 114, αναφέρεται ότι η παραοικονομία κατά την περίοδο 1990 – 1993 κυμαίνεται για Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία και Πορτογαλία κατά μέσο όρο στο 24% - 30% του Α.Ε.Π.

- (10) Δεδουσόπουλος Απόστολος, «Από την ευελιξία στο flexicurity : σε αναζήτηση ηγεμονικών πολιτικών», Παρουσίαση στο Σεμινάριο Οργανωμένων Συμφερόντων – Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών - Αθήνα 2009
- (11) Δεδουσόπουλος Απόστολος and al, “Εξελίξεις, Αναλύσεις, Τεκμηρίωση, Αφιέρωμα στις Πολιτικές Απασχόλησης”, Εργασία 2005
- (12) Δεδουσόπουλος Απόστολος , «Διαρθρωτικές Αλλαγές και Συνδικαλιστικό κίνημα», 10ο επιστημονικό συνέδριο Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 2005.

**Η ΠΑΡΑΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ
ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ Α΄ ΒΑΘΜΟΥ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΣΤΗΝ
ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ MANAGEMENT
THE MOTIVATION OF MUNICIPALITIES EMPLOYEES AND ITS CONTRIBUTION
TO THE IMPLEMENTATION OF NEW PUBLIC MANAGEMENT**

Παναγιώτα ΔΙΟΝΥΣΟΠΟΥΛΟΥ

Προϊσταμένη της Γενικής Δ/σης Ανώτατης Εκπαίδευσης του ΥΠ.Π.Ε.Θ.
yoldi63@gmail.com

Μαρία ΚΟΥΡΕΜΑΝΤΗ

Msc. in Public Economic and Policy

Περίληψη

Η σύγχρονη πραγματικότητα της παγκοσμιοποίησης και η ολοένα και διαρκώς μεταβαλλόμενη συνθήκες σε διεθνές επίπεδο καθιστούν τις έννοιες της αποτελεσματικότητας και αποδοτικότητας (αρχές του ΝΔΜ), ουσιαστικά στοιχεία στις παρεχόμενες υπηρεσίες της δημόσιας διοίκησης προς τον πολίτη. Η αξιοποίηση των παραγωγικών δυνατοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού με την κατάλληλη παρακίνηση θα βοηθήσει ιδιαίτερα στον εκσυγχρονισμό των υπηρεσιών της Δημόσιας Διοίκησης, με αποτέλεσμα να αυξηθούν οι παροχές της προς τους πολίτες.

Η τοπική αυτοδιοίκηση α΄ βαθμού ως φορέας της γενικής κυβέρνησης που έχει άμεση επαφή με τον πολίτη στις τοπικές κοινωνίες, επιφορτίζεται με δράσεις ισορροπίας των απωλειών του κοινωνικού κράτους αναγκαίες για τους πολίτες. Γι' αυτό το λόγο έχει ιδιαίτερη σημασία η διερεύνηση των μεθόδων παρακίνησης των εργαζομένων, στους ΟΤΑ Α΄ βαθμού, σε συνδυασμό με το βαθμό υιοθέτησης των αρχών του νέου δημόσιου μάνατζμεντ. Ο ρόλος του ανθρώπινου δυναμικού αναδεικνύεται ιδιαίτερα ενισχυμένος στο ΝΔΜ.

Τ' αποτελέσματα της έρευνας αναδεικνύουν τα στοιχεία και τους τρόπους παρακίνησης του ανθρώπινου δυναμικού, ενώ καθορίζουν τις αδυναμίες της τοπικής αυτοδιοίκησης α΄ βαθμού ως προς τη διαχείριση του ανθρώπινου δυναμικού της, προς τους πολίτες. Αυτό αποτελεί απαίτηση όλων των σύγχρονων μεθόδων διοίκησης σε διεθνές επίπεδο.

Λέξεις κλειδιά: Νέο δημόσιο μάνατζμεντ, παρακίνηση, κίνητρα, (οργανωσιακή) συμπεριφορά

1. Εισαγωγή

Σε εθνικό επίπεδο η ψήφιση και εφαρμογή νομοθετικών κειμένων που σχετίζονται με τη «διαφάνεια, την αξιοκρατία και την αποτελεσματικότητα της Δημόσιας Διοίκησης» κυρίως την τελευταία δεκαετία, δείχνει τη βούληση των κυβερνήσεων για τη βελτίωση του επιπέδου των παρεχόμενων υπηρεσιών προς τον πολίτη, μέσω της αναδιοργάνωσης και του εκσυγχρονισμού των υπηρεσιών του δημοσίου, έτσι ώστε να μπορέσουν οι δημόσιοι λειτουργοί να αυξήσουν την ποιότητα των αγαθών και υπηρεσιών που παρέχουν στην κοινωνία. (Σωτηράκου & Ζέππου, 2007) Επιπλέον επιδιώκεται μείωση του κόστους των παρεχόμενων διοικητικών και κοινωνικών υπηρεσιών, που αποτελεί ζήτημα ύψιστης προτεραιότητας λόγω των δυσχερών δημόσιων οικονομικών. (Καρακιουλάφη, κ.α., 2015)

Το άρθρο αυτό διερευνά τους τρόπους παρακίνησης του ανθρώπινου δυναμικού που θα το οδηγήσουν στην εφαρμογή των αρχών του νέου δημόσιου μάνατζμεντ, ενός μοντέλου «αποτελεσματικότητας» που επιδιώκει να οργανώσει τη δημόσια διοίκηση με κριτήρια επιχείρησης/αγοράς (Μαρκαντωνάτου, 2011; Μήτσου, 2015). Επιχειρεί αναφορά στις ιδιαιτερότητες παρακίνησης των εργαζομένων στο δημόσιο τομέα και κάνει μνεία σε σχετικές έρευνες επιστημόνων.

Παρότι το θέμα του εκσυγχρονισμού και της αποτελεσματικότητας αναμφισβήτητα αγγίζει το σύνολο της δημόσιας διοίκησης, το παρόν άρθρο θα επιχειρήσει προσέγγιση εφαρμογής της νέας διοικητικής οργάνωσης, σε ένα τμήμα της δημόσιας διοίκησης, στην Τοπική Αυτοδιοίκηση α΄ βαθμού για δύο λόγους:

1. αποτελεί το τμήμα εκείνο του δημοσίου που έχει επιφορτιστεί με ενισχυμένες αρμοδιότητες της τοπικής κοινωνίας, καθώς καθίστανται θεματοφύλακας του κοινωνικού κράτους, που τόσο ανάγκη έχει ο πολίτης, διαφυλάττοντας την κοινωνική συνοχή και αλληλεγγύη, η οποία πλήττεται σφοδρά από την οικονομική κρίση. (Λόκανα, 2016)

2. ανήκει στους φορείς της γενικής κυβέρνησης με διευρυμένο ρόλο στη νέα διοικητική οργάνωση του κράτους, η οποία στρέφεται προς την ανοιχτή διακυβέρνηση. (Σωτηράκου & Ζέππου, 2007). Σύμφωνα με αναφορά του OECD (2005), αρχές της καλής διακυβέρνησης όπως διαφάνεια, λογοδοσία, δικαιοσύνη, ισότητα αποδοτικότητα και αποτελεσματικότητα, ηθικά πρότυπα συμπεριφοράς αποτελούν το θεμέλιο που θα στηριχθεί η ανοιχτή διακυβέρνηση.

Στην Ελλάδα ο διευρυμένος αυτός ρόλος είναι υποβαθμισμένος σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες του OECD και της Ε.Ε καθώς οι παθογένειες και δυσλειτουργίες δύσκολα εξαλείφονται (OECD, 2011; Καρακιουλάφη, κ.α, 2015; ITA, 2016).

2. Νέο Δημόσιο Μάνατζμεντ

Με την απορρύθμιση του κράτους πρόνοιας, την κοινωνική πολιτική έχει διαδεχθεί ένα κράτος του μάνατζμεντ που στηρίζεται στην αρχή των τριών Ε "Economy, Effectiveness, Efficiency", οικονομία, αποτελεσματικότητα και αποδοτικότητα. (Μήτσου, 2015)

Το Νέο Δημόσιο Μάνατζμεντ (ΝΔΜ) έρχεται να καθιερώσει τρία βασικά στοιχεία του ιδιωτικού τομέα που έλειπαν απ' το δημόσιο: στόχους, μέσα και κανόνες. Ως τρόπος διακυβέρνησης, θέτει στόχους οι οποίοι μπορούν να επιτευχθούν με αλλαγές μέσω καινοτομίας, όπως υιοθέτηση νέων προϊόντων διαδικασιών και πρακτικών. Προτείνει μέτρα διοικητικής μεταρρύθμισης που στηρίζονται στην οικονομική ανάλυση κόστους-οφέλους. Ένα από τα βασικά κριτήρια που χρησιμοποιεί είναι οι πρακτικές επαγγελματικού μάνατζμεντ οι οποίες περιλαμβάνουν μετρήσεις βάσει της απόδοσης, με ένα δημόσιο τομέα λιγότερο συγκεντρωτικό. Ο πολίτης αντιμετωπίζεται σαν πελάτης καταναλωτής με δικαίωμα επιλογής ανάμεσα στις υπηρεσίες βάσει της αγοραστικής του δύναμης (Μαρκαντωνάτου, 2011; Ζυγούλης & Τσοπανά, 2014; Μήτσου, 2015). Υιοθετεί την προσωπική ευθύνη και αξιολόγηση της ατομικής επίδοσης του υπαλλήλου σε σχέση με άλλους υπαλλήλους ώστε να επιβραβεύσει τον καλύτερο ηθικά αλλά και υλικά. Η αλλαγή στην εφαρμογή των αρχών του σχετίζεται με την διαδικασία λήψης απόφασης. Αναδεικνύεται συνεργασία και την οριζόντια διάχυση.

Οι μέθοδοι του ΝΔΜ κατά τους PolittandSumma (1997) ; Φαναριώτη, 1999 βασίζονται σε λειτουργίες του κλασικού μάνατζμεντ (προγραμματισμό, οργάνωση, λήψη αποφάσεων, διεύθυνση-συντονισμό και έλεγχο). Η εφαρμογή των αρχών του παρέχει τα κατάλληλα μέτρα, συνεπικουρούμενη και από τα πλεονεκτήματα της διαδικτυακής επανάστασης που συντελέστηκε αυτή την περίοδο. (Ζυγούλης & Τσοπανά, 2014). Κατά τους Durst&Newell (1999) το διαδίκτυο καθώς και τα λειτουργικά συστήματα που χρησιμοποιούν οι οργανισμοί όπως "ERP, KnowledgeManagement" βοηθούν στο να υπάρχει αφενός διαφάνεια και αφετέρου εξοικονόμηση χρόνου κατά την υλοποίηση της στρατηγικής κάθε οργανισμού. Έτσι βελτιώνεται η αποδοτικότητα και αποτελεσματικότητα κάθε οργανισμού μέσα από την καινοτομία την οποία δημιουργεί η εφαρμογή της τεχνολογίας. Η χρήση των νέων τεχνολογιών μέσω της εξελισσόμενης ηλεκτρονικής διακυβέρνησης αλλά και το ανθρώπινο δυναμικό με άρτια εκπαίδευση και ηθική ακεραιότητα θα συμβάλλουν αποτελεσματικά στη νέα λειτουργία της Δημόσιας Διοίκησης και θα αναδιαμορφώσουν αποτελεσματικά, την αμαυρωμένη εικόνα της, καθώς δεν είναι σπάνια τα περιστατικά διαφθοράς της δημόσιας διοίκησης. (Ζυγούλης & Τσοπανά, 2014; Καρακιουλάφη, κ.α, 2015).

Οι βασικές κινητήριες δυνάμεις που συμβάλλουν στο να προωθηθούν οι μεταρρυθμίσεις του ΝΔΜ, όπως έχουν καταγραφεί από τον Hood (1991), διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: 1) Τις συνθήκες που απαιτούν να ληφθούν μέτρα εκσυγχρονισμού, είτε οικονομικές, είτε πολιτικές, είτε κοινωνικές, 2) Την ουσιαστική επιθυμία για μεταρρύθμιση. Για να υλοποιηθεί όμως η επιθυμητή μεταρρύθμιση απαιτείται τεχνογνωσία, πολιτική βούληση, καθώς και συναίνεση όλων των εμπλεκόμενων ομάδων. Απαιτείται επίσης καθολική συμφωνία και ενιαία στρατηγική, που θα επιφέρει τα αναγκαία προς λήψη μέτρα (Μακρυδημήτρης και Μιχαλόπουλος, 2000). Απαιτούνται Εθνικά Προγράμματα μεταρρυθμίσεων που θα εστιάζουν την προσοχή τους στην αλλαγή των επιδόσεων των κυβερνήσεων, οικοδομώντας

μια προσανατολισμένη στο αποτέλεσμα και το κόστος συνειδητή δημόσια διοίκηση που παρέχει υπηρεσίες υψηλής ποιότητας ικανοποιώντας τις ανάγκες των πολιτών (OECD, 1997). Ωστόσο για να εφαρμοστούν οι αρχές του στη δημόσια διοίκηση, απαιτείται ο μετασχηματισμός των γραφειοκρατικών τύπων όπως αναφέρουν οι Σωτηράκου & Ζέππου (2007), διατηρημένων στο δημόσιο για δεκαετίες.

Με τη σύσταση αποκεντρωμένων μονάδων, μέσω της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, δημιουργούνται συνθήκες ανταγωνισμού τόσο μεταξύ των ίδιων των μονάδων, όσο και του ανθρώπινου δυναμικού, αντικαθιστώντας την ανεπάρκεια των γραφειοκρατικών δομών (Hood, 1995). Η πρακτική αυτή είναι ικανή να επιτύχει υψηλή αποδοτικότητα και αποτελεσματικότητα που επιτάσσει το ΝΑΜ. Η Τοπική Αυτοδιοίκηση αποτελεί βασικό πυλώνα της οικονομικής ανάπτυξης του κράτους, αφού οι ενέργειές της επηρεάζουν άμεσα την κοινωνική συνοχή και ανάπτυξη της εκάστοτε τοπικής οικονομίας (Λόκανα, 2016).

3. Νομοθετικό πλαίσιο και ΝΑΜ

Προκειμένου να υπάρξει προσαρμογή της χώρας μας απέναντι στις παγκόσμιες επιταγές, η Ηγεσία της έχει ήδη ψηφίσει και προσπαθεί να εφαρμόσει, αρκετούς νόμους με βάση τις αρχές που επιτάσσει το νέο δημόσιο μάντζιμντ, με σημαντικότερους:

1) Το Νόμο 3230/2004 (ΦΕΚ 44Α/11.2.2004) «Καθιέρωση ενός συστήματος διοίκησης με στόχους, μέτρηση της αποδοτικότητας και άλλες διατάξεις». Με το νόμο αυτό θέτονται νέα πρότυπα λειτουργίας των δημόσιων υπηρεσιών και ανταπόκρισης του ανθρώπινου δυναμικού στις σύγχρονες ανάγκες όπως τα προγράμματα 'TAXIS', 'ΣΥΖΕΥΣΙΣ', ΚΕΠ, 'Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Πολιτεία (Ραμματά, 2006). Με το νόμο 3230/2004 υιοθετούν όλες οι δημόσιες υπηρεσίες (Κεντρικές Υπηρεσίες, Ν.Π.Δ.Δ, Ο.Τ.Α α', β' βαθμού) το σύστημα διοίκησης με στόχους για την αποτελεσματική λειτουργία του δημοσίου αλλά και την ανταπόκριση του ανθρώπινου δυναμικού στα νέα πρότυπα Δημόσιας Διοίκησης (Tsimboukidou et. al., 2013)

2) α) Το Ν3528/2007 (ΦΕΚ 26Α/9-2-2007) «Κύρωση του κώδικα κατάστασης Δημόσιων Πολιτικών Διοικητικών υπαλλήλων και υπαλλήλων ΝΠΔΔ». Ο νόμος αυτός παρείχε κίνητρα στους δημοσίους υπαλλήλους, ώστε να εξαλείψει τις παθογένειες της δημόσιας διοίκησης και να εξασφαλίσει ποιότητα υπηρεσιών προς τον πολίτη β) Το Ν3584/2007 (ΦΕΚ 143Α/28-6-2007) «Κύρωση του κώδικα κατάστασης Δημοτικών και Κοινοτικών υπαλλήλων » αποσχιζοντας τους ΟΤΑ α' βαθμού λόγω των ιδιαιτεροτήτων τους από το γενικό κώδικα Δημόσιων πολιτικών υπαλλήλων που ήδη προαναφέρθηκε. Αλλά η ψήφιση και αυτού του νόμου κινείται στο ίδιο πλαίσιο με τον Ν3528/07.

3) Το Ν4024/2011 (ΦΕΚ Α 226/27-10-2011) «Συνταξιοδοτικές ρυθμίσεις, ενιαίο μισθολόγιο - βαθμολόγιο, εργασιακή εφεδρεία και άλλες διατάξεις εφαρμογής του μεσοπρόθεσμου πλαισίου δημοσιονομικής στρατηγικής 2012-2015».

4) Το Ν4369/2016 (ΦΕΚ 33Α/27-2-2016) «Εθνικό Μητρώο Επιτελικών Στελεχών Δημόσιας Διοίκησης, βαθμολογική διάρθρωση θέσεων, συστήματα αξιολόγησης, προαγωγών και επιλογής προϊσταμένων (διαφάνεια - αξιοκρατία και αποτελεσματικότητα της Δημόσιας Διοίκησης) και άλλες διατάξεις».

Από τα χαρακτηριστικά του ΝΑΜ μπορούμε να διακρίνουμε ότι αποτελεί ένα πολύπλοκο σύστημα αξιών το οποίο θα εφαρμοστεί κυρίως ως μια εξελικτική μετάβαση, παρά μια αυστηρή νομοθετική παρέμβαση. Στην πραγματικότητα, ο τρόπος εφαρμογής του είναι δευτερευούσης σημασίας για την κοινωνία η οποία εναγωνίως επιζητά την αντιμετώπιση των παθογενειών που την επιβαρύνουν. Η κοινωνία της χώρας αντιμετωπίζει μια τεράστια ανθρωπιστική κρίση, με μακροχρόνιες συνέπειες στη δομή της και για τις επόμενες γενεές. Η ανάγκη εφαρμογής αλλαγών αποτελεί άμεση και επιτακτική απαίτηση από όλους τους πολίτες. Το ανθρώπινο δυναμικό με τις γνώσεις του και τις ικανότητές του, καθίσταται ο κύριος μοχλός, η δυναμικότερη παράμετρος εκσυγχρονισμού της δημόσιας διοίκησης και Τοπικής Αυτοδιοίκησης, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη της ανταγωνιστικότητάς τους.

4. Ο ρόλος του ανθρώπινου δυναμικού στο ΝΑΜ και η δυνατότητα παρακίνησής του.

Τα τελευταία χρόνια η δημιουργία ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος των οργανισμών βασίζεται στη στρατηγική προσέγγιση της Διαχείρισης Ανθρώπινου Δυναμικού (Δ.Α.Δ). Το

ανθρώπινο δυναμικό με τις γνώσεις και δεξιότητες που κατέχει αποτελεί συγκριτικό πλεονέκτημα για την απόδοση κάθε οργανισμού. (Τζωρτζάκης & Τζωρτζάκη, 2002; Dessler, 2012; Κέφης, 2014). Η προσέγγισή του με τρόπο που να βελτιώνει την απόδοσή του σε όλα τα επίπεδα διοίκησης θα οδηγήσει σε αποτελεσματικότερες υπηρεσίες προς τον πολίτη. Η επίτευξη αυτή θα υλοποιηθεί μέσα από τη διαμόρφωση των κατάλληλων εργασιακών συνθηκών βασιζόμενων σε στοιχεία σεβασμού, διαλόγου, ενδυνάμωσης.

Κάθε άνθρωπος διαχειρίζεται τα γεγονότα που του συμβαίνουν υιοθετώντας τη στάση εκείνη που πηγάζει από τα χαρακτηριστικά του «προσωπικότητα, στάσεις, μάθηση, αντίληψη» (Μπουραντάς, 1992).

- 1. Η **προσωπικότητα** αποτελεί τον κρισιμότερο συντελεστή διαφοροποίησης της συμπεριφοράς των ανθρώπων. (Χυτήρης, 2013) Συνδυάζει τα σταθερά ψυχολογικά και διακριτά χαρακτηριστικά κάθε ατόμου, διαμορφώνοντας ένα μοναδικό τύπο συμπεριφοράς (Μπουραντάς, 2002).
- 2. **Στάσεις**: Η προδιάθεση της συμπεριφοράς του ατόμου είναι αυτή που καθορίζει τη στάση του απέναντι στα γεγονότα και τις καταστάσεις. (Μπουραντάς, 1992).
- 3. **Μάθηση**: Η μάθηση ευθύνεται ουσιαστικά για οποιαδήποτε σταθερή αλλαγή της συμπεριφοράς του ατόμου, ως έμμεσο ή άμεσο αποτέλεσμα εμπειρίας (Βακόλα & Νικολάου, 2012). Η διαδικασία της μάθησης εξυπηρετεί το μόνιμα εξελισσόμενο καθώς αναδιαμορφώνει τις συμπεριφορές των εργαζομένων και τις επιδόσεις τους προς όφελος του οργανισμού.
- 4. **Αντίληψη**: Η συμπεριφορά των ανθρώπων στο εργασιακό τους περιβάλλον συνδέεται άρρηκτα με τον τρόπο που αντιλαμβάνονται τα στοιχεία και τις καταστάσεις που συμβαίνουν σ' αυτό (Ζαβλάνου, 1989 ; Μπουραντάς, 2002). Χαρακτηριστικά όπως οι εμπειρίες, η ψυχολογική κατάσταση, η προδιάθεση, η αυτοαντίληψη, οι ανάγκες και οι αξίες κάθε ατόμου επιδρούν στον τρόπο αντίληψής του.

Η απόδοση κάθε ατόμου στον εργασιακό του χώρο προσδιορίζεται από δύο παράγοντες, αφενός τη γνώση που απαιτείται για την απόδοση του έργου αυτού «ΜΠΟΡΩ» και αφετέρου από τη διάθεσή του να αποδώσει «ΘΕΛΩ». (Μπουραντάς, 1992). Είναι λοιπόν ιδιαίτερα σημαντικό για κάθε οργανισμό να μπορέσει να

παρακινήσει κάθε εργαζόμενο που βρίσκεται στη βάση της διοικητικής πυραμίδας, καθώς πολύ συχνά έχει φανεί ότι μπορεί να μην αντιλαμβάνεται ξεκάθαρα τους στόχους της διοικητικής του μονάδας. (Χυτήρης, 2013) Ο όρος της παρακίνησης είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τους όρους θέληση, επιθυμία, κίνητρο, στόχος (Μπουραντάς, 2002), είναι μια συναισθηματική κατάσταση που ωθεί τα άτομα να ενεργήσουν με συγκεκριμένο τρόπο (Ξηροτύρη- Κουφίδου, 2001). Τα περισσότερα παρακινημένα άτομα εργάζονται σκληρότερα από τα λιγότερο παρακινημένα, έχοντας μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα στην εργασία τους. Η παρακίνηση προσδιορίζει τη δέσμευση-αφοσίωση των εργαζομένων για εργασία σε κάθε οργανισμό. Ουσιαστικά όμως η παρακίνηση αποτελεί ένα πολυσύνθετο φαινόμενο. Οι ανθρώπινες ανάγκες προσδιορίζονται από πολυάριθμους παράγοντες εσωτερικούς και εξωτερικούς οι οποίοι εξελίσσονται και διαφοροποιούνται ως προς την ιεραρχική δομή τους μέσα στο χρόνο και το περιβάλλον. Οι στόχοι, οι αξίες, η θέση και η αντίληψη του ρόλου που καλείται να φέρει ένα άτομο εις πέρας, πηγάζουν από τις σχέσεις που αναπτύσσει με το περιβάλλον του (Χυτήρης, 2013). Πολλές φορές υπάρχουν συγκρούσεις μεταξύ των αναγκών ενός ατόμου που μεταφέρονται στα κίνητρα, τους στόχους και προσδιορίζουν τη συμπεριφορά κάθε ατόμου.

Τα κίνητρα αποτελούν για τους σύγχρονους ψυχολόγους μελετητές την 'καρδιά' της παρακίνησης. Ο όρος 'κίνητρα συμπεριφοράς' εμπίπτει στην εσωτερική δύναμη που θα ωθήσει κάθε άτομο σε κάποιας μορφής δράση (Κάντας, 1998). Η ανταμοιβή συνιστά την κινητήρια δύναμη της αποδοτικής συμπεριφοράς του (Daft, 2009). Η κατανόηση των κινήτρων αποτελεί το θεμέλιο κατανόησης της συμπεριφοράς κάθε εργαζόμενου και κατ' επέκταση της δυνατότητας πρόβλεψής της. Είναι λοιπόν πολύ εύκολο εάν προβλεφθεί μια μορφή συμπεριφοράς να επηρεαστεί η εκδήλωσή της με αλλαγή των συνθηκών που θα

μεταβάλλουν τα χαρακτηριστικά της. Για να εξασφαλίσει ένας οργανισμός τη θέληση των εργαζομένων να προσφέρουν με όλες τις ικανότητές τους στη επίτευξη του στόχου του, πρέπει να παρέχει σε αυτούς τα κατάλληλα κίνητρα, αξιοποιώντας κάθε φορά τις κατάλληλες τεχνικές παρακίνησης (Μπουραντάς, 1986 ; 2002). Οι ανταμοιβές που θα εισπράξει το άτομο προσφέροντας τις ικανότητές του, κατά το πρότυπο Porter&Lawler, αποτελούν την κινητήριο δύναμη της αποδοτικής συμπεριφοράς του, διαμορφώνοντας παράλληλα την ικανοποίησή και τις μελλοντικές του προσπάθειες (Ξηροτύρη-Κουφίδου, 2001).

4.1. Παράγοντες παρακίνησης του Ανθρώπινου Δυναμικού

Τα είδη κινήτρων διαχωρίζονται σε: 1) **εσωτερικά** απ' τα οποία πηγάζει η ικανοποίηση που αποκτά το άτομο μέσα από την πετυχημένη διεξαγωγή της εργασίας του (Κανελλόπουλος, 2002), η αίσθηση υπερηφάνειας όταν εκτελεί άριστα το έργο που έχει αναλάβει (Thomas, 2009). Κατά την Κωσταρίδου- Ευκλείδη (2012) σχετίζονται με τις γνώσεις, τις αξίες, τους στόχους και τις ιδέες που διαθέτει ένα άτομο. 2) **εξωτερικά** τα οποία αφορούν εξωτερικές αμοιβές, για να πετύχει η διεξαγωγή του έργου (οικονομικές ανταμοιβές, περιβάλλον εργασίας, εξασφάλιση απασχόλησης, προαγωγή κ.α) (Κανελλόπουλος, 2002).

Σημαντικοί παράγοντες παρακίνησης του ανθρώπινου δυναμικού είναι επίσης:

1) **Εκπαίδευση.** Η αποτελεσματική εκπαίδευση καθίσταται ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά για την επιτυχή εφαρμογή της Διοίκησης Ολικής Ποιότητας στην οποία στοχεύει το ΝΔΜ. (Ραμματά, 2005) Η γνώση, ένα από τα τρία βασικά χαρακτηριστικά της Διοίκησης Ολικής Ποιότητας (ΔΟΠ) μαζί με τη δέσμευση και τη συμμετοχή, προκύπτει μέσα από συνεχή επιμόρφωση και βοηθά να αποφεύγονται τα λάθη και οι παραλείψεις και να επιτυγχάνεται βελτίωση της ποιότητας (Κέφης, 2014). Τα επιμορφωτικά προγράμματα βοηθούν στην ενθαρρυντική διαχείριση (supporting management) και αποτελούν ένα μέσο ενίσχυσης της παρακίνησης στη δημόσια διοίκηση (Ελευθερίου, 2006).

2) **Αξιολόγηση απόδοσης προσωπικού.** Όταν η αξιολόγηση συνδέεται με τους στρατηγικούς στόχους του οργανισμού επιτυγχάνει: α) Να εναρμονίσει τ' αποτελέσματα που πρέπει να επιτευχθούν με τις ενέργειες των εργαζομένων, β) Να αποτελέσει μέσο εκτίμησης της συμβολής των εργαζομένων στους στόχους, γ) Να διευκολύνει τον προγραμματισμό, δίνοντας στοιχεία του επιπέδου ικανοτήτων κάθε εργαζόμενου (Ξηροτύρη-Κουφίδου, 2001; Παπαλεξανδρή & Μπουραντάς, 2003).

3) **Καθοδήγηση των εργαζομένων για συνεργασία και σύμπνοια.** Η αρμονική συνεργασία που πρέπει να καθιερώσουν οι επικεφαλές του οργανισμού διατηρώντας ένα περιβάλλον που όλοι να εμπλέκονται στην επίτευξη των στόχων του βασίζεται σε μια από τις αρχές διαχείρισης της ποιότητας (Κέφης, 2014). Η συνεργασία, η σύμπνοια και η ομόνοια που διαμορφώνει ο οργανισμός μεταξύ των εργαζομένων οδηγεί σε υψηλές επιδόσεις και ανταγωνιστικότητα. Η δημοκρατική και δίκαιη μεταχείριση των υπαλλήλων από τους ανώτερους, αποτελεί την βασική προϋπόθεση για τη σύμπνοια και συνεργασία τους. Ο άμεσος προϊστάμενος έχει καθοδηγητικό ρόλο ενισχύοντας το καλό κλίμα εργασίας, τις καλές σχέσεις, το ομαδικό πνεύμα και τις σχέσεις εμπιστοσύνης των υπαλλήλων του τμήματός του (Μπουραντάς, 2002).

4) **Πολιτική μισθών.** Οι αμοιβές είναι ένας από τους βασικούς παράγοντες παρακίνησης (Ξηροτύρη- Κουφίδου, 2001). Για να κρατηθούν λοιπόν ικανοί υπάλληλοι στην υπηρεσία πρέπει να υπάρχει υψηλή οικονομική ανταμοιβή τόσο συγκριτικά με ανάλογες θέσεις σε άλλους φορείς όσο και σε σχέση με τους άλλους εργαζόμενους του οργανισμού.

5) **Συμμετοχή προσωπικού στη λήψη αποφάσεων.** Η συμμετοχή αποτελεί μια σύγχρονη τάση λήψης αποφάσεων ώστε να δεσμευτούν οι εργαζόμενοι στην επίτευξη του οράματος του οργανισμού. Μέσω των κύκλων ποιότητας (ομάδων εργαζομένων που εντοπίζουν προβλήματα προτείνοντας λύσεις) μειώνονται οι συγκρούσεις, αναπτύσσεται ομαδικό πνεύμα συνεργασίας, αξιοποιούνται οι δυνατότητες του ανθρώπινου δυναμικού (Τζωρτζάκης & Τζωρτζάκη, 2002 ; Γαλανάκης & Σταλίκας, 2007 ; Κέφης, 2014). Η φιλοσοφία του συμμετοχικού μάνατζμεντ στηρίζεται στην ικανοποίηση της ανάγκης αυτοπραγμάτωσης κάθε ανθρώπου και το κίνητρό του να δημιουργεί και να εξελίσσεται ατομικά (Μάρκοβιτς, 2002).

6) **Εργασιακή Ικανοποίηση.** Αποτυπώνει τα θετικά και αρνητικά συναισθήματα ενός εργαζόμενου για την εργασία του. (Κάντας, 1998). Εκφράζεται μέσα από τη στάση, την

εσωτερική προδιάθεση συμπεριφοράς των εργαζομένων και σχετίζεται τόσο με τα χαρακτηριστικά της εργασίας, όσο και με τα προσωπικά χαρακτηριστικά των εργαζομένων (Χαλάς, 2016). Είναι επιθυμητό για κάθε εργαζόμενο ένα εργασιακό περιβάλλον με Ηγεσία που τον εμπνέει, με ολοκληρωμένη ενημέρωση, με αναγνώριση των προσπαθειών του και ενθάρρυνση της ατομικής του πρωτοβουλίας (Μπουραντάς, 2005).

7) **Ηγεσία.** Ο ρόλος της στη διοίκηση ενός οργανισμού είναι καθοριστικός αφού δημιουργεί ανταγωνιστικό πλεονέκτημα έναντι άλλων οργανισμών. (Φραγκούλη, 2009) Αποτελεί κομβικό παράγοντα προσανατολισμού των εργαζομένων προς το μέλλον και το όραμα. Σύμφωνα με το JohnP. Kotter όπως αναφέρουν οι Βακόλα και Νικολάου (2012) τα ανώτερα στελέχη πρέπει να γνωρίζουν πώς να ηγούνται και να μπορούν να εφαρμόζουν τις αρχές του μάνατζμεντ που θα οδηγήσουν στην επιτυχία. Είναι στενά συνδεδεμένη με την παρακίνηση, καθώς με την άσκηση αποτελεσματικής ηγεσίας αυξάνει η παρακίνηση των εργαζομένων. Οι σύγχρονες μελέτες διοίκησης επιτάσσουν τη συναισθηματική νοημοσύνη ως το βασικό χαρακτηριστικό της αποτελεσματικής ηγεσίας. (Goleman, 2002; Φραγκούλη, 2009). Οι ηγέτες που διοικούν αποτελεσματικά με βάση το Goleman (2000), εκφράζουν τα συναισθήματά τους ώστε να γίνονται περισσότερο κατανοητοί, αλλά ταυτόχρονα αναπτύσσουν ενσυναίσθηση δηλ. κατανόηση των συναισθημάτων των συνεργατών τους και κοινωνικές δεξιότητες για να διαχειρίζονται με αποτελεσματικότητα τα συναισθήματα αυτά. Οι εταιρείες- οργανισμοί για να έχουν πάντα την ασφάλεια και τη βεβαιότητα της χρηστής διοίκησης πρέπει να φροντίζουν να μην παρουσιάζουν έλλειμμα ηγεσίας.

5. Έρευνες παρακίνησης στο δημόσιο τομέα.

Ο δημόσιος τομέας τις τελευταίες δεκαετίες αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης πολλών ερευνητών.

- Οι **Perry και Wise (1990)** εστίαστηκαν στην παρακίνηση στο δημόσιο τομέα (PublicServiceMotivation ή P.S.M) συμπεραίνοντας ότι σχετίζεται με τη διάθεση των ατόμων να ανταποκριθούν σε κίνητρα δημόσιων υπηρεσιών και οργανισμών. Οι μελετητές με τον όρο P.S.M αναφέρονται στην αλτρουιστική παρακίνηση που θα υπηρετεί τις ανάγκες της κοινωνίας και κατ' επέκταση του κράτους. Κατά τον Perry τέτοια κίνητρα είναι η αυτοθυσία μέσω της υπεροχής του δημόσιου συμφέροντος έναντι του ατομικού, η ευσπλαχνία προς τους ανθρώπους, η αίσθηση κοινωνικής δικαιοσύνης, η αφοσίωση στο συμφέρον του δημοσίου. (Ελευθερίου, 2006).

- Ο **Young Brian (1998)** σε έρευνά του διαπίστωσε ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι κατά την εργασία τους δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα σε αξίες και ιδανικά κοινωνικής προσφοράς παρά στις υλικές απολαβές, λόγω διαφοροποίησης της δομής, οργάνωσης και λειτουργίας των οργανισμών του δημοσίου σε σχέση με του ιδιωτικού τομέα.

- Οι **Wright, Davis (2003)** εξέτασαν την επίδραση του περιβάλλοντος εργασίας στη διαμόρφωση συναισθημάτων εργασιακής ικανοποίησης. Διαπίστωσαν ότι χαρακτηριστικά του πλαισίου εργασίας όπως ανατροφοδότηση και ανάπτυξη χρησιμεύουν ως παράγοντες ικανοποίησης περισσότερο στο δημόσιο απ' ότι στον ιδιωτικό τομέα. Σ' αυτό συνέβαλαν οι δυσλειτουργίες των δημόσιων οργανισμών π.χ. γραφειοκρατία, που δυσχεραίνουν την εργασιακή ικανοποίηση των δημοσίων υπαλλήλων. Όπως αναφέρεται από το Χαλά, (2010), έχει διαπιστωθεί ότι η εργασιακή απόδοση των απασχολούμενων στο δημόσιο επηρεάζεται από τρεις μεταβλητές: α) τις γνώσεις, δεξιότητες & εμπειρίες τους β) τα κίνητρα που παρέχονται σε σχέση με την αντίληψή τους γ) το εργασιακό περιβάλλον (στενό και ευρύτερο). Τα κίνητρα συσχετιζόμενα με την προσωπικότητα κάθε εργαζομένου, επηρεάζουν την εργασιακή ικανοποίηση περισσότερο από ότι το εργασιακό περιβάλλον. Το μοντέλο των WrightandDavis κατά την δειγματοληπτική του εφαρμογή έδειξε ότι υπάρχει δυνατότητα ενεργοποίησης των δημοσίων υπαλλήλων. Προϋπόθεση αποτελεί η ευαισθητοποίηση της διοικητικής ιεραρχίας του δημοσίου στους προσδιοριστικούς παράγοντες της εργασιακής ικανοποίησης κάθε δημοσίου λειτουργού, αποστασιοποιημένη από κρατικούς παρεμβατισμούς. (Χαλάς, 2010).

Επιπρόσθετες στατιστικές έρευνες που έχουν λάβει χώρα σε εργαζόμενους του δημοσίου τομέα συγκριτικά με τον ιδιωτικό, έχουν οδηγήσει στα κάτωθι συμπεράσματα:

- Οι **Bourantas, Papalexandri** το 1999 διαπίστωσαν ότι μεταξύ δημοσίων και ιδιωτικών Ελληνικών Οργανισμών υπάρχουν εκτός από οργανωτικές διαφορές (διαδικασίες, μισθολογική πολιτική, αμοιβές, ηγεσία, ανάπτυξη καριέρας) και διαφορές που σχετίζονται με

τα προσωπικά χαρακτηριστικά και τα ενδιαφέροντα των εργαζομένων. Ωστόσο πολλοί εργαζόμενοι του δημόσιου τομέα έχουν τα χαρακτηριστικά των ιδιωτικών υπαλλήλων και το αντίστροφο. Από την έρευνα προέκυψε ότι τα χαρακτηριστικά των εργαζομένων είναι αυτά που καθορίζουν τη στάση και τη συμπεριφορά τους προς τις οργανώσεις. Στους δημόσιους οργανισμούς για τα χαμηλά επίπεδα εργασιακής απόδοσης ευθύνεται ο φαύλος κύκλος που κυριαρχεί.

- Οι **Frank, Lewis** το 2004 διαπίστωσαν ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι ενδιαφέρονται λιγότερο για την ανέλιξή τους σε θέσεις ευθύνης συγκριτικά με τους ιδιωτικούς καθώς δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στην εργασιακή τους ασφάλεια. Παρατηρήθηκε δηλαδή διαφορά ως προς την έμφαση που δίνουν στα εξωτερικά και εσωτερικά κίνητρα ανταμοιβών.

- Οι **Buelens, Broeck** το 2007 συνέβαλαν στον εντοπισμό των διαφορετικών εργασιακών κινήτρων μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα σε εργαζόμενους του Βελγίου. Απέδειξαν ότι οι ιδιωτικοί υπάλληλοι παρακινούνται περισσότερο από εξωτερικά κίνητρα όπως οι οικονομικές απολαβές, ενώ οι δημόσιοι υπάλληλοι από εσωτερικά κίνητρα όπως το καλό εργασιακό κλίμα, η υποστήριξη από τους προϊσταμένους, η ικανοποίηση από το αντικείμενο εργασίας. Οι υποκινούμενες διαφορές μπορούν να εξηγηθούν από τη θετική ισορροπία μεταξύ προσωπικής ζωής και εργασιακού περιβάλλοντος κάθε εργαζόμενου.

- Οι **Markovits, Davis&Dick** το 2007 εξέτασαν τη σχέση εργασιακής ικανοποίησης και οργανωσιακής δέσμευσης των εργαζομένων δημόσιου και ιδιωτικού τομέα στην Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα. Αναδείχθηκε υψηλότερη οργανωσιακή δέσμευση, αφοσίωση σε αξίες στόχους κανόνες, για τους δημόσιους υπαλλήλους έναντι των ιδιωτικών. Οι δημόσιοι υπάλληλοι εμφανίζουν μεγαλύτερα επίπεδα εργασιακής ικανοποίησης εσωτερικών κινήτρων σε αντιδιαστολή με τους ιδιωτικούς υπαλλήλους που ικανοποιούνται από κίνητρα τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά, αλλά η ικανοποίηση των εσωτερικών κινήτρων είναι χαμηλότερη σε σχέση με αυτή των δημοσίων υπαλλήλων.

Στατιστικές έρευνες που έχουν λάβει χώρα αποκλειστικά στον Ελληνικό δημόσιο τομέα έχουν οδηγήσει στα ακόλουθα συμπεράσματα:

- Ο **Manolopoulos** το 2007 ερευνώντας την παρακίνηση των εργαζομένων στον ευρύτερο δημόσιο τομέα αναδεικνύει την κυριαρχία των εξωτερικών ανταμοιβών έναντι των εσωτερικών.

- Ο **Manolopoulos** το 2008 ερευνώντας για δεύτερη φορά την παρακίνηση των εργαζομένων στον ευρύτερο δημόσιο τομέα ανέδειξε συγκερασμό εσωτερικών και εξωτερικών κινήτρων για να επιτευχθεί η βέλτιστη απόδοση των εργαζομένων του δημοσίου.

- Η **Koskina** το 2008 ερευνώντας τις δυνατότητες ανέλιξης των εργαζομένων του δημοσίου στη χώρα μας, διαπίστωσε ότι η σταδιοδρομία διαμορφώνεται με κομματικά χαρακτηριστικά.

- Η **Bellou** το 2009 διενεργώντας έρευνα σε δημόσια νοσοκομεία συμπέρανε ότι για να επιτύχουν τη μέγιστη απόδοσή τους οι δημόσιοι οργανισμοί πρέπει να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις ώστε να αυξηθεί η εργασιακή ικανοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού τους.

- Οι **Zampetakis, Moustakis** το 2010 ερευνώντας την επιχειρηματική συμπεριφορά υπαλλήλων των Νομαρχιών της Ελλάδος. Από τ' αποτελέσματα της έρευνας προέκυψε ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι με μεγαλύτερη δυνατότητα ελευθερίας κινήσεων καθώς και λήψης αποφάσεων είναι αυτοί με την υψηλότερη επιχειρηματική συμπεριφορά. Γι' αυτούς τα εσωτερικά κίνητρα όπως η δημιουργική εργασία έχουν μεγαλύτερη αξία παρακίνησης από τα εξωτερικά κίνητρα π. χ ανταμοιβές.

- Ο **Παπαμιχαλάκης** το 2012 πραγματοποιώντας έρευνα σε δημόσιες υπηρεσίες του Νομού Χίου, συμπέρανε ότι ο δημόσιος υπάλληλος επιζητά να λαμβάνει τόσο εξωτερικές όσο και εσωτερικές ανταμοιβές, όπως συνεργασία και επικοινωνία με συναδέλφους – προϊσταμένους, να προσφέρει στο κοινωνικό σύνολο και ν' αναγνωρίζεται ο εργασιακός του κόπος. Επιζητά την ανάληψη ευθυνών και πρωτοβουλιών αλλά και την ηθική και υλική ανταμοιβή.

Η έλλειψη ικανοτήτων ενός εργαζόμενου είναι δύσκολο ν' αντιμετωπιστεί από την ιεραρχία ενός οργανισμού. Η στάση όμως κάθε εργαζόμενου λόγω έλλειψης διάθεσης για εργασία εξαιτίας ανεπαρκών κινήτρων αλλά και εξωτερικών παραγόντων που διαμορφώνονται από τα χαρακτηριστικά (αρμοδιότητες ψυχολογικών διαστάσεων) και το περιβάλλον εργασίας (αμοιβές, ηγεσία, στόχοι κ.α) μπορεί να αναδιαμορφωθεί θετικά.

Η αλλαγή (μεταρρύθμιση) στην οργανωτική δομή, τις διαδικασίες αλλά και η επαναπληροφόρηση (feedback) των εργαζομένων, καθίστανται καθοριστικά βήματα αύξησης των κινήτρων του ανθρώπινου δυναμικού ώστε να το οδηγήσουν στη δέσμευση προς τους στόχους. Στον 21ο αιώνα που διανύουμε, οι εργασιακές συνθήκες και απαιτήσεις έχουν διαφοροποιηθεί. Οι εργαζόμενοι επιδιώκουν ένα εργασιακό περιβάλλον να τους προσφέρει προκλήσεις, σεβασμό, εκτίμηση, συμμετοχή και δυνατότητα ανάπτυξης πρωτοβουλιών οι οποίες θα καθορίσουν το μέλλον της εργασίας τους. Στη σύγχρονη δημόσια διοίκηση λόγω της διάχυσης των ιδεών του ΝΔΜ αρχίζουν να διαφαίνονται κάποιες αλλαγές οι οποίες όμως πρέπει να διευρυνθούν.

6. Μεθοδολογία Έρευνας

Η παρούσα έρευνα πεδίου πραγματοποιήθηκε με τυχαία-βολική μέθοδο δειγματοληψίας κατά τη συλλογή ερωτηματολογίων από 353 εργαζόμενους α' βάρδιου οργανισμού Τοπικής Αυτοδιοίκησης του νομού Αττικής. Το ερωτηματολόγιο σχεδιασμένο να μετρά τα κίνητρα περιλαμβάνει τα δημογραφικά στοιχεία των ερωτηθέντων, ερωτήσεις που αναφέρονται σε παράγοντες που επηρεάζουν την απόδοση των εργαζομένων του δημοσίου τομέα και ερωτήσεις που αξιολογούν το βαθμό κινητοποίησης των εργαζομένων κατά την περίοδο συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου. Οι παράγοντες παρακίνησης έχουν κατηγοριοποιηθεί σε κίνητρα εσωτερικών και εξωτερικών ανταμοιβών αλλά και ατομικών χαρακτηριστικών-εργασιακού περιβάλλοντος- Ηγεσίας- κίνητρα του τρόπου οργάνωσης του οργανισμού. Το ερωτηματολόγιο ελέγχθηκε ως προς την αξιοπιστία της εσωτερικής του συνέπειας, μέσω του συντελεστή α του Cronbach.

Πίνακας Δημογραφικών χαρακτηριστικών						
Φύλο	Valid		Frequen cy	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
		Άνδρας	179	50,7	50,7	50,7
		Γυναίκα	174	49,3	49,3	100,0
		Total	353	100,0	100,0	
Ηλικία	Valid	24-34	7	2,0	2,0	2,0
		35-44	98	27,8	27,8	29,7
		45-54	174	49,3	49,3	79,0
		55 και Άνω	74	21,0	21,0	100,0
		Total	353	100,0	100,0	
Οικογενειακή ατάσταση	Valid	Έγγαμος/η	274	77,6	77,6	77,6
		Άγαμος/η	79	22,4	22,4	100,0
		Total	353	100,0	100,0	
Μόρφωση	Valid	A' Βάθμια	18	5,1	5,1	5,1
		B' Βάθμια	191	54,1	54,1	59,2
		Γ' Βάθμια	111	31,4	31,4	90,7
		Μεταπτυχιακό	33	9,3	9,3	100,0
Τρόπος Διορισμού	Valid	Total	353	100,0	100,0	
		Διαγωνισμός ΑΣΕΠ	20	5,7	5,7	5,7
		γραπτός	12	3,4	3,4	9,1
		Διαγωνισμός ΑΣΕΠ μορίων	5	1,4	1,4	10,5
		Διαγωνισμός εκτός ΑΣΕΠ γραπτός	33	9,3	9,3	19,8
		Διαγωνισμός εκτός ΑΣΕΠ μορίων	283	80,2	80,2	100,0
		Άλλο	353	100,0	100,0	

Έτη προϋπηρεσίας	Valid	1-10	70	19,8	19,8	19,8
		11-20	107	30,3	30,3	50,1
		21-30	103	29,2	29,2	79,3
		31 και άνω	73	20,7	20,7	100,0
		Total	353	100,0	100,0	
Ιεραρχία	Valid	Υπάλληλος	272	77,1	77,1	77,1
		Προϊστ. Τμήματος	64	18,1	18,1	95,2
		Προϊστ.Διεύθυνσης	17	4,8	4,8	100,0
		Total	353	100,0	100,0	
Είδος σύμβασης	Valid	Μόνιμος	282	79,9	79,9	79,9
		Αορίστου	39	11,0	11,0	90,9
		Ορισμ. Χρόνου	32	9,1	9,1	100,0
		Total	353	100,0	100,0	
Είδος εργασίας	Valid	Χειρωνακτική	88	24,9	24,9	24,9
		Υπάλ.Γραφείου	265	75,1	75,1	100,0
		Total	353	100,0	100,0	

7. Ερευνητικά αποτελέσματα

7.1. Περιγραφικά στατιστικά

Από την παρούσα έρευνα πρόέκυψε ότι τα εσωτερικά κίνητρα επιδρούν σε μέτριο βαθμό στην παρακίνηση των εργαζομένων (μέσος όρος 3,056 σε κλίμακα 1-5), αναδεικνύοντας υψηλότερη την παρακίνηση για τα στελέχη έναντι των υπαλλήλων. Οι παράγοντες που διαφαίνεται να παρακινούν περισσότερο τους υπαλλήλους της Τοπικής Αυτοδιοίκησης είναι: η γνώση των στόχων του τμήματος, η συμμετοχή τους στο σχεδιασμό των εργασιών του και η δυνατότητα ανάληψης πρωτοβουλιών κατά την εκτέλεση της εργασίας τους. Μέσα από τις απαντήσεις αναδεικνύονται χαρακτηριστικά των εργαζομένων όπως το φιλότιμο και η αναγνώριση της εργασίας έναντι των οικονομικών απολαβών, όπως άλλωστε έχει προκύψει από τις έρευνες των Perry και Wise. Καθοριστικός κρίνεται και ο ρόλος των στελεχών στην παρακίνηση των εργαζομένων, όπου με την ανάλογη επιβράβευση ωθούνται οι εργαζόμενοι να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες.

Αντίστοιχα τα εξωτερικά κίνητρα επιδρούν σε μέτριο βαθμό στην παρακίνηση των εργαζομένων (μέσος όρος 2,425 σε κλίμακα 1-5) αλλά με υστέρηση συγκριτικά με τα εσωτερικά κίνητρα. Τα στελέχη κινητοποιούνται περισσότερο από τα εξωτερικά κίνητρα, όπως και από τα εσωτερικά, σε σχέση με τους υπαλλήλους. Όπως αναδείχθηκε από τις απαντήσεις, η ομαδική εργασία αποτελεί το βασικότερο παράγοντα παρακίνησης των εργαζομένων και ακολουθεί η άριστη οργάνωση των διαδικασιών του φορέα, ενώ οι γραφειοκρατικές διαδικασίες φαίνεται να δυσχεραίνουν την καθημερινή απόδοση των εργαζομένων. Το φυσικό εργασιακό περιβάλλον αποτελεί έναν ακόμη παράγοντα παρακίνησης. Στον αντίποδα της παρακίνησης βρίσκονται παράγοντες που συνδέονται με την έλλειψη αντικειμενικής αξιολόγησης για την εξασφάλιση της ιεραρχικής ανόδου.

Αναφορικά με την κατάταξη των παραγόντων σε ειδικότερες κατηγορίες όπως κίνητρα ατομικών χαρακτηριστικών, περιβαλλοντικά, Ηγεσίας, Οργανωσιακά συσχετιζόμενα με το ΝΔΜ, παρατηρήθηκε ότι σε κλίμακα 1-5 οι μέσες τιμές κατά φθίνουσα σειρά ήταν: κίνητρα Ηγεσίας (3,10)-ατομικά χαρακτηριστικά (2,91)-οργανωσιακά κίνητρα (2,70)-περιβαλλοντικά κίνητρα (2,41). Η συνολική μέση τιμή των τεσσάρων αυτών ομάδων που επηρεάζουν την παρακίνηση είναι 2,78 (σε κλίμακα 1-5), ενώ εμφανίζεται προβάδισμα στα στελέχη 2,93 έναντι των υπαλλήλων 2,737.

Στην ομάδα ερωτήσεων όπου αξιολογήθηκε ο βαθμός κινητοποίησης των εργαζομένων κατά την περίοδο συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου, τ' αποτελέσματα παραπέμπουν σε μέτριο βαθμού κινητοποίηση καθώς η μέση τιμή του συνολικού δείγματος είναι 2,69 (σε

κλίμακα 1-5). Ειδικότερα η μέση τιμή κινητοποίησης των στελεχών είναι 2,74 έναντι των υπαλλήλων 2,678.

7.2. Γραμμική συσχέτιση

Εξετάστηκε η σχέση μεταξύ των παραγόντων εργασιακής παρακίνησης με τη βοήθεια του συντελεστή συσχέτισης r του Pearson στο SPSS. Οι γραμμικές συσχετίσεις θετικές και αρνητικές των δημογραφικών στοιχείων με τις παραμέτρους εκφράζουν τα κίνητρα παρακίνησης. Μια αξιοσημείωτη αρνητική συσχέτιση δείχνει ότι όσο αυξάνει η έλλειψη κατανόησης των δυσκολιών εργασίας από τους ανωτέρω, τόσο μειώνεται αφενός η δυνατότητα της υπηρεσίας να τους παρέχει εκπαίδευση για να μπορούν να εφαρμόσουν νέες τεχνικές και αφετέρου η δυνατότητα ελευθερίας κινήσεων των εργαζομένων στο εργασιακό περιβάλλον.

Αναφορικά με τις πολλαπλές θετικές συσχετίσεις προκύπτει ότι για να υπάρχει ανάγκη ανάληψης νέων πρωτοβουλιών απαιτείται επιβράβευση, αναγνώριση, ενθάρρυνση και ανατροφοδότηση σε σχέση με τα ατομικά χαρακτηριστικά. Η ανάληψη νέων πρωτοβουλιών λόγω επιβράβευσης, αυξάνει την κινητοποίηση των εργαζομένων, τους προσηλώνει σε νέους στόχους αυξάνει την προσπάθεια επιμόρφωσής τους, αυξάνει την προσδοκία τους για ιεραρχική άνοδο, στην οποία θα συμβάλει και η αντικειμενική αξιολόγηση. Η παρακίνηση προκύπτει ως συγκερασμός ατομικών χαρακτηριστικών, περιβαλλοντικών κινήτρων και οργανωσιακών κινήτρων.

Παράγοντες παράλληλα που αυξάνουν την ικανοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού διαφαίνονται, η άριστη οργάνωση των διαδικασιών του οργανισμού και η δυνατότητα των εργαζομένων να γνωρίζουν τους στόχους του τμήματός τους. Η αυξημένη παρακίνηση προϋποθέτει ικανοποίηση του αντικειμένου απασχόλησης, δυνατότητα εκπαίδευσης και εργασιακό περιβάλλον που να ενισχύει αποτελεσματικούς εργαζόμενους. Διαφαίνεται λοιπόν σύνδεση της εργασιακής ικανοποίησης με οργανωσιακά κίνητρα.

Από τις συσχετίσεις προκύπτει επίσης σύνδεση της παρακίνησης με κίνητρα ηγεσίας. Τα στελέχη με θετικά συναισθήματα και κατανόηση εμπνέουν τους εργαζόμενους να βελτιώσουν τη συμμετοχή τους στο σχεδιασμό των εργασιών και την απόδοσή τους.

Παρατηρείται επίσης σχέση των οργανωσιακών κινήτρων με την κινητοποίηση των εργαζομένων. Η αισιοδοξία για την επίτευξη στόχων πηγάζει από τη δυνατότητα συμμετοχής τους στο σχεδιασμό των εργασιών και την ανάληψη πρωτοβουλιών όπως προτείνει το ISO. Η προσωπική δέσμευση παρακινεί τους εργαζόμενους να επιμορφώνονται διαρκώς και να στρέφουν την προσοχή τους σε νέους στόχους όταν αποτυγχάνουν. Η ικανοποίηση από το αντικείμενο απασχόλησής του, γεμίζει με αισιοδοξία κάθε εργαζόμενο και δίνει νόημα στην προσωπική του ζωή παλέψει για νέους στόχους, οδηγώντας τον σε αυξημένη παρακίνηση και αποδοτικότητα.

8. Συμπέρασμα

Η επίτευξη των στόχων αποτελεσματικότητας, αποδοτικότητας και οικονομικότητας (αρχών του ΝΔΜ) κάθε οργανισμού μπορεί να υλοποιηθεί, εάν το ανθρώπινο δυναμικό του παρακινηθεί. Κυρίαρχο ρόλο στην παρακίνηση των εργαζομένων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης α' βαθμού όπως αναδείχθηκε από την παρούσα έρευνα κατέχουν τα εσωτερικά κίνητρα έναντι των εξωτερικών. Ουσιαστικά όμως η παρακίνηση των εργαζομένων αναδείχθηκε ως συγκερασμός τόσο εσωτερικών όσο και εξωτερικών κινήτρων. Σε αντίστοιχο συμπέρασμα κατέληξαν οι ερευνητές Markovits, Davis & Dick καθώς και οι Buelens, Broeck το 2007. Η παρακίνηση των στελεχών βάσει εσωτερικών και εξωτερικών ανταμοιβών προσδιορίζεται υψηλότερη κατά μέσο όρο από αυτή των υπαλλήλων. Με βάση τη θεωρία του McClelland σ' αυτό μπορεί να συντελεί η πραγμάτωση των αναγκών επίτευξης στόχων και ανάγκης για εξουσία.

Το φιλότιμο πρωτοστάτησε στους σημαντικότερους παράγοντες παρακίνησης, όπως επισήμαναν σε αντίστοιχες έρευνές τους οι Perry & Wise το 1990. Εξίσου αξιόλογοι παράγοντες παρακίνησης αναδείχθηκαν ο άξιος ηγέτης και η διάθεση συνεργασίας και ομαδικότητας που εγγυάται, μέσω της επιβράβευσης, της ενθάρρυνσης και ανατροφοδότησης και της εργασιακής αναγνώρισης σε σχέση με τις οικονομικές απολαβές. Η εργασιακή αναγνώριση λοιπόν αναδεικνύεται ως το ηθικό εκείνο κίνητρο που στα χέρια των στελεχών

αντισταθμίζει τις οικονομικές απώλειες καθώς η εφαρμογή του ενιαίου μισθολογίου στην Τοπική Αυτοδιοίκηση α' βαθμού καθίσταται μια αναπόφευκτη μνημονιακή υποχρέωση. Υψηλό βαθμό κινητοποίησης επίσης θα αποκτούσε η πλειοψηφία των εργαζομένων, από τη δυνατότητα ανάληψης πρωτοβουλιών στον εργασιακό χώρο, τη δυνατότητα συμμετοχής στο σχεδιασμό των εργασιών του τμήματος που ανήκει, τη δυνατότητα ελευθερίας κινήσεων και τη δυνατότητα εκπαίδευσης.

Οι δυσχερείς γραφειοκρατικές διαδικασίες από την άλλη πλευρά αποτελούν τροχοπέδη στην παρακίνηση των εργαζομένων των Δήμων. Η παρούσα έρευνα ανέδειξε ότι τα ατομικά χαρακτηριστικά 'ανάγκη επίτευξης' δεν αρκούν να ερμηνεύσουν τις εργασιακές συμπεριφορές αλλά πρέπει να ληφθούν υπόψη και τα χαρακτηριστικά οργάνωσης του εργασιακού χώρου όπως συμπεράναν και οι ερευνητές Wright, Davis το 2003.

Συνοπτικά η κατάταξη των κατηγοριών παρακίνησης παρουσίασε προβάδισμα στα κίνητρα Ηγεσίας έναντι των ατομικών χαρακτηριστικών των εργαζομένων που κατέλαβαν τη δεύτερη θέση, των οργανωσιακών κινήτρων που πήραν την τρίτη θέση και των περιβαλλοντικών κινήτρων που βρέθηκαν στην τέταρτη θέση.

Το ΝΔΜ προτάσσοντας τη μάθηση ως πηγή βελτιωμένης αποδοτικότητας και υιοθετώντας την προσωπική ευθύνη, οδηγεί σε ατομική ικανοποίηση αμφίδρομης σχέσης με την αυξημένη αποτελεσματικότητα. Αναδεικνύει επίσης την αξία της ομαδικής εργασίας, μιας σύγχρονης αποτελεσματικής μεθόδου μάνατζμεντ, ως μέσο παρακίνησης των εργαζομένων. Για να επιτευχθεί όμως η πολυπόθητη παρακίνηση, αρκεί ο σωστός προγραμματισμός από την πλευρά του οργανισμού, η οργάνωση και η μέτρηση της παραγωγικότητας. Η μέθοδος αυτή θα βοηθήσει ν' αντιμετωπισθούν πολλά από τα εμπόδια της μειωμένης παρακίνησης των εργαζομένων και θα οδηγήσει σε ανάπτυξη τόσο τις Τοπικές Αρχές όσο και κατ' επέκταση ολόκληρη τη χώρα.

9. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

9.1. Ελληνική

- Dessler G. (Πρόλογος- Επιμέλεια) Σαρρή Κ. και Κέφης Β. (2012), Διαχείριση Ανθρώπινου Δυναμικού- Βασικές Έννοιες και Σύγχρονες Τάσεις, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
- Goleman, D. (2000), Η συναισθηματική Νοημοσύνη στο χώρο της εργασίας, η' έκδοση, Εκδόσεις: Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Goleman, D. & Boyatzis, R. & McKee, A. (2012), Ο Νέος Ηγέτης- Η δύναμη της συναισθηματικής νοημοσύνης στη διοίκηση οργανισμών, β' έκδοση, Εκδόσεις: Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Βακόλα, Μ. και Νικολάου, Ι. (2012), Οργανωσιακή ψυχολογία και συμπεριφορά, Εκδόσεις Rosili, Αθήνα.
- Γαλανάκης, Μ. & Σταλίκας, Α. (2007), Ο ρόλος της βίωσης των θετικών συναισθημάτων στην ομαδική αποτελεσματικότητα, Ψυχολογία 14(1) 42-57
- Ελευθερίου Β. (2006), Διατριβή με θέμα: «Θεωρητική θεμελίωση της Παρακίνησης και των κινήτρων του ανθρώπινου δυναμικού στην Τοπική Αυτοδιοίκηση στους δημόσιους οργανισμούς και τις επιχειρήσεις», Πάντειο πανεπιστήμιο.
- Ζαβλάνος, Μ. (1989), Εποπτεία προσωπικού, Εκδόσεις: Σύγχρονη Εκδοτική ΕΠΕ, Αθήνα
- Κανελλόπουλος, Χ. (2002), Διοίκηση Προσωπικού Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκδόσεις Σταμούλης, Αθήνα
- Κάντας, Α. (1998), Οργανωτική – Βιομηχανική Ψυχολογία, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Κέφης, Β. (2014), Διοίκηση Ολικής Ποιότητας, Θεωρία και πρότυπα- 2η έκδοση, Εκδόσεις Κριτική Α.Ε, Αθήνα
- Κωσταρίδου-Ευκλείδη Α. (2012): Ψυχολογία κινήτρων, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα
- Μακρυδημήτρης, Α. & Μιχαλόπουλος, Ν. (2000) «Εκθέσεις Εμπειρογνομόνων για τη Δημόσια Διοίκηση 1950-1998», Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Μαρκαντωνάτου, Μ. (2011), Κράτος και νέο δημόσιο μάνατζμεντ: Η προνοιακή απορρύθμιση μέσα από την επιχειρηματική διακυβέρνηση, τις 'καλές πρακτικές' και την iso προτυποποίηση.
- Τριμηνιαία Επιθεώρηση, Τεύχος 116 Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2011
- Μάρκοβιτς, Γ. (2002), Διοίκηση ανθρώπινου δυναμικού. Παρακίνηση-εξουσία, Εκδόσεις University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
- Μπουραντάς, Δ. (1986), Διοίκηση του ανθρώπινου παράγοντα, Αθήνα
- Μπουραντάς, Δ. (1992), Μάνατζμεντ Οργανωτική θεωρία και συμπεριφορά, Εκδόσεις Team, Αθήνα.
- Μπουραντάς, Δ. (2002), Μάνατζμεντ, Εκδόσεις Γ. Μπένου, Αθήνα.
- Μπουραντάς, Δ. (2005), Ηγεσία ο δρόμος της διαρκούς επιτυχίας, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.

- Ευροτύρη- Κουφίδου, Σ. (2001), Διοίκηση Ανθρώπινων Πόρων, Η Πρόκληση του 21ου αιώνα στο Εργασιακό Περιβάλλον. 3η Έκδοση, Εκδόσεις Ανικούλα, Θεσσαλονίκη.
- Παπαλεξανδρή, Ν. & Μπουραντάς, Δ. (2003), Διοίκηση Ανθρώπινων Πόρων, Εκδόσεις: Μπένου, Αθήνα
- Παπαμιχαλάκης, Μ. (2012), Διπλωματική εργασία με θέμα «Η παρακίνηση του ανθρώπινου δυναμικού στο Δημόσιο Τομέα», Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Επιστημών της Διοίκησης, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων
- Ραμματά, Μ. (2006), Η διοίκηση ολικής ποιότητας, η στοχοθεσία και η μέτρηση της απόδοσης στην Ελληνική Δημόσια Διοίκηση στο πλαίσιο του «Νέου δημόσιου management», Διοικητική ενημέρωση, τεύχος 39, σ.5, Εκδόσεις: Ειδική Εκδοτική Α.Ε.Ε.Β.Ε
- Ραμματά, Μ. (2005), Η διαχείριση και ανάπτυξη των ανθρώπινων πόρων ως συνιστώσες του εκσυγχρονισμού στη δημόσια διοίκηση, Διοικητική ενημέρωση, τεύχος 32, Ιαν-Μαρτ, Εκδόσεις: Ειδική Εκδοτική Α.Ε.Ε.Β.Ε
- Σωτηράκου, Τ. & Ζέππου, Μ. (2007), Άυλες μορφές διοίκησης: η δυναμική της σύγχρονης διοικητικής μεταρρύθμισης, σε Μακρυδημήτρης Α. & Πραβίτα Μ. Διοικητική Θεωρία και Πράξη-Διοίκηση και Κοινωνία, Εκδόσεις: Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007
- Τζωρτζιάκης, Κ. & Τζωρτζάκη, Α. (2002), Οργάνωση και Διοίκηση (Μάνατζμεντ). Νέες ιδέες και τεχνικές στον 21ο αιώνα, Εκδόσεις: Rosili, Αθήνα
- Φαναριώτη, Π. (1999), Διοίκηση Δημόσιων Υπηρεσιών και Οργανισμών, Εκδόσεις Σταμούλη, Αθήνα
- Φραγκούλη, Ε. (2009), Σύγχρονος ηγέτης και συναισθηματική νοημοσύνη: Ποια η σχέση της αποτελεσματικότητας / παραγωγικότητας του ηγέτη και της συναισθηματικής νοημοσύνης του. Διοικητική ενημέρωση, τεύχος 51, Εκδόσεις: Ειδική Εκδοτική Α.Ε.Ε.Β.Ε
- Χαλάς, Γ. (2010), Προσδιοριστικοί παράγοντες της ικανοποίησης από την εργασία στο δημόσιο τομέα. Διοικητική ενημέρωση, τεύχος 52, Εκδόσεις: Ειδική Εκδοτική Α.Ε.Ε.Β.Ε
- Χυτήρης, Λ. (2013), Οργανωσιακή συμπεριφορά – Η ανθρώπινη συμπεριφορά σε οργανισμούς και επιχειρήσεις, Εκδόσεις Φαίδιμος, Αθήνα.
- «Καθιέρωση συστήματος διοίκησης με στόχους, μέτρηση της αποδοτικότητας και άλλες διατάξεις» Ν 3230/11.2.2004 (ΦΕΚ 44/ Α'/2004).
- «Κύρωση του κώδικα κατάστασης Δημόσιων Πολιτικών Διοικητικών υπαλλήλων και υπαλλήλων ΝΠΔΔ» Ν 3528/2007 (ΦΕΚ 26/ Α'/9-2-2007)
- «Κύρωση του Κώδικα Κατάστασης Δημοτικών και Κοινοτικών Υπαλλήλων» Ν 3584/2007 (ΦΕΚ 143/ Α'/28-6-2007)
- «Συνταξιοδοτικές ρυθμίσεις, ενιαίο μισθολόγιο - βαθμολόγιο, εργασιακή εφεδρεία και άλλες διατάξεις εφαρμογής του μεσοπρόθεσμου πλαισίου δημοσιονομικής στρατηγικής 2012-2015» Ν 4024/2011 (ΦΕΚ Α 226/27-10-2011)
- «Εθνικό Μητρώο Επιτελικών Στελεχών Δημόσιας Διοίκησης, βαθμολογική διάρθρωση θέσεων, συστήματα αξιολόγησης, προαγωγών και επιλογής προϊσταμένων (διαφάνεια- αξιοκρατία και αποτελεσματικότητα της Δημόσιας Διοίκησης) και άλλες διατάξεις». Ν 4369/2016 (ΦΕΚ 33/Α/27-2-2016).

9.2. Ξένη

- Bellou, 2009, “Matching individuals and organizations: evidence from the Greek public sector”, Employee Relations, Vol.31 No.5, pp. 455-470
- Bourantas, D. and Papalexandris (1999), Personality traits discriminating Employees between public and private sector Organizations. International Journal of Human Resources Management, Vol.10, No 2, pp.858-869
- Buelens, M. and Van den Broeck, H. (2007), An Analysis of Differences in Work Motivation between Public and Private Sector Organizations, Public Administration Review, 67 (1), pp. 65-74
- Daft, R.L. (2009): “Management”, Ninth Edition, South Western
- Durst, S. & Newell, C. (1999), “Better, faster, stronger, government reinvention in the 1990s”, American Review of Public Administration, Vol.29 (No. 1), pp.61-75
- Frank, S. and Lewis, G. (2004), Government employees working hard or hardly working? The American Review of Public Administration, 34 (1) pp.36-51
- Hood, C. (1991), “A Public Management for all Seasons”, Public Administration, V.69, p.3-19
- Hood, C. (1995), “The New Public Management in the 1980: variations on a theme” Accounting Organization and Society, V.20, pp. 93-109
- Koskina, 2008, The ‘pros’ and ‘cons’ of career development in the Greek public sector, Personnel Review, Vol.37 No.3, pp.264-279
- Manolopoulos, 2007, “An evaluation of employee motivation in the extended public sector in Greece”, Employee Relations, Vol.30 No.1, pp.63-85

- Manolopoulos, 2008, "Work motivation in the Hellenic extended public sector: an empirical investigation", *The International Journal of Human Resource Management*, Vol.19 No.9, pp 1738-1762
- Markovits, Davis, Dick, 2007, "Organizational Commitment Profiles and Job Satisfaction among Greek Private and Public Sector Employees" *International Journal of Cross Cultural Management*, Vol.7 No.1, pp.77-99
- OECD (1997), *In Search of Results: Performance Management Practices*, OECD, Paris
- OECD (2005), *Public Sector Modernization: The Way Forward. Policy Brief* (pdf)
<http://www.oecd.org/site/govgfg/39044786.pdf>
- OECD (2011), *Public Governance Reviews. Greece Review of the central administration*.
- Perry, J.L. and Wise, L.R. (May/June 1990) *The Motivational Bases of Public Service Public Administration Review*, n.50 p.367-373
- Politt, C. & Summa, H. (1997), "Trajectories of Reform: Public Management Change in Four Countries", *Article in Public Money & Management*, 17:1, p. 7-18
- Thomas, K.W. (2009), *Intrinsic Motivation at Work: What Really Drives Employee Engagement*, San Francisco: Berrett -Koehler Publisher.
- Tsimboukidou, I., Dionysopoulou, P., Mylonakis, J., (2013) "Total Quality Management Systems in the Hellenic Public Administration, A Case Study on the Common Assessment Framework Application" Published by Canadian Center of Science and Education, Vol.2, No. 2
- Wright, B. and Davis, B. (2003), *Job Satisfaction in the Public Sector: The Role on the Work Environment. The American Review of Public Administration*, Vol.33, No.1, p 70-90
- Young, B. (1998) *Organizational commitment among public service employees, Public Personnel Management*, vol. 27, p.342
- Zampetakis, Moustakis, 2010, "An exploratory research on the factors stimulating corporate entrepreneurship in the Greek public sector" *International Journal of Manpower*, Vol.31 No.8, pp.871-887

9.3. Διαδικτυακές Πηγές

- Ζυγούλης, Φ. & Τσοπάνά, Ρ. (19/9/2014), *Η συνέχεια της διοίκησης στους Ελληνικούς ΟΤΑ παρά τις αλλαγές στη πολιτική ηγεσία και το Δημαρχοκεντρικό σύστημα. Ποια διοικητική elite; Ποια διοικητική συνέχεια;*
<http://www.politicaldoubts.com/finance/item/433-i-synexeia-tis-dioikisis-stous-ellinikoys-ota-para-tis-allages-sti-politiki-igesia-kai-to-dimarxokentriko-systima-poia-dioikitiki-elite-poia-dioikitiki-synexeia>
 (Προσπελάστηκε 17/7/2016)
- Ι.Τ.Α (Ινστιτούτο Τοπικής Αυτοδιοίκησης ΚΕΔΕ), (18/10/2016), *Μελέτη: Ο ρόλος των Δήμων στη νέα διοικητική οργάνωση του κράτους. «Τριετής Στρατηγική Μεταρρυθμίσεων στη Δημόσια Διοίκηση και Τοπική Αυτοδιοίκηση 2016-2018»*
<http://www.epoli.gr/rolos-dimwn-dioikitiki-organwsi-kratoys-a-86590.html>
 (Προσπελάστηκε 2/12/2016)
- Καρακιουλάφη, Χ. & Σπυριδάκης, Μ. & Γιαννακοπούλου, Ε. & Καραλής, Δ. & Σώρος, Γ. (Νοέμβριος 2015), *Από το newpublicmanagement στις αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις στον ιδιωτικό τομέα στην Ευρώπη και την Ελλάδα την περίοδο της κρίσης. Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων.*
<http://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2016/01/Policy-brief-13.pdf>
 (Προσπελάστηκε 20/6/2016)
- Λόκανα, Ε. (27/1/2016), *Τοπική Αυτοδιοίκηση και Ανοιχτή Δημοκρατική Διακυβέρνηση «Οι δυνατότητες για το άλμα στην Τοπική Αυτοδιοίκηση και η πρόκληση της Ανοιχτής Δημοκρατικής Διακυβέρνησης»*
<http://www.todiktio.eu/index.php/topics/productive-greece-development/item/635-topiki-aftodioikisi-kai-anoixti-dimokratiki-diakynvernisi>
 (Προσπελάστηκε 11/4/2016)
- Μήτσου, Ε. (20/3/2015), *Δημόσια Διοίκηση, Δημόσιο management και ιδιωτικοποιήσεις.*
<http://www.thrakitoday.com/2015/03/dhmosia-dioikisi-dhmosio-management-kai-idiotikopoiiseis-elisavet-mhtsoy.html> (Προσπελάστηκε 17/8/2016)

Βιβλιοπαρουσιάσεις

Τίτλος Βιβλίου: «Θεωρητικές προσεγγίσεις στον τουρισμό»**Συγγραφέας : Δημήτριος Λαγός****Εκδόσεις: Κριτική, 2016/ISBN:978-960-586-115-5**

Εξαιρετικά ενδιαφέροντος περιεχομένου, ελκυστικού, περιεκτικού όσο και τεκμηριωμένου, όχι μόνο για τους ειδήμονες του τομέα του τουρισμού, αλλά και τους πραγματικά ενδιαφερόμενους, είναι το νέο πόνημα του Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Δημητρίου Λαγού.

Με δεδομένη την πενιχρή θεωρητική διερεύνηση του τουρισμού έως σήμερα, ο συγγραφέας, όπως έχει σκοπό, καλύπτει την ανάγκη πολυεπιστημονικής προσέγγισης, καταδεικνύοντας ότι ο τουρισμός δεν αποτελεί μόνο περιοχή επιστημονικής μελέτης, αλλά ολόκληρο κλάδο διεπιστημονικού χαρακτήρα. Ιστορική ανασκόπηση, οικονομικές αναπτυξιακές, ψυχολογικές, κοινωνιολογικές και περιβαλλοντικές θεωρίες περί τουρισμού αναπτύσσονται σε έξι κεφάλαια, πλέον της εισαγωγής, πλήρη εποπτικού υλικού, τα οποία ακολουθούνται από σύννομή τους και σειρά ερωτήσεων προς επιβεβαίωση της κατανόησης από τον αναγνώστη.

Εκκινώντας από την ιστορική γεωγραφία του τουριστικού φαινομένου (κεφ. 1), από την αρχαιότητα έως σήμερα, εξετάζοντας σκοπούς, κίνητρα, μέσα, παραμέτρους, συνεχίζει με τις οικονομικές θεωρίες του τουρισμού (κεφ.2), αναλύοντας τις θεωρίες της κατανάλωσης, τη θεωρία των υπηρεσιών, τη θεωρία της εσωτερικής ζήτησης, τη θεωρία του οικονομικού κύκλου, τη θεωρία του οικονομικού νεοφιλελευθερισμού και τις θεωρίες του διεθνούς εμπορίου.

Αντικείμενο του 3ου κεφαλαίου αποτελούν οι αναπτυξιακές θεωρίες και τα πρότυπα του τουρισμού και συγκεκριμένα αυτές της χωροθέτησης των οικονομικών δραστηριοτήτων, η θεωρία της οικονομικής βάσης, η εκσυγχρονιστική θεωρία των σταδίων ανάπτυξης, η θεωρία της σωρευτικής αιτιότητας του Myrdal, η θεωρία της πολιτικής ανάπτυξης του Perroux, η θεωρία της διάχυσης, οι θεωρίες εξάρτησης, οι θεωρίες του ιμπεριαλισμού, η θεωρία των επιχειρηματικών συστάδων (το εννοιολογικό τους υπόβαθρο, τα οφέλη από τη συγκρότηση και τη λειτουργία τους και η τουριστική ανταγωνιστικότητά τους, η διεθνής και η ελληνική εμπειρία από την ανάπτυξη των επιχειρηματικών συστάδων), η Νέα Οικονομική Γεωγραφία (το αντικείμενο της και η σύζευξη του τουρισμού με αυτή), το πρότυπο του μαζικού τουρισμού των 4S, το πρότυπο του μαζικού τουρισμού των 4E, το πρότυπο της τουριστικής ανάπτυξης σε θύλακες, καθώς και το πρότυπο του αργού τουρισμού.

Στο 4ο κεφάλαιο αναπτύσσονται οι ψυχολογικές θεωρίες περί τουρισμού. Συγκεκριμένα η θεωρία των τουριστικών κινήτρων, η θεωρία των ιεραρχημένων κινήτρων του Maslow, η θεωρία των τουριστικών αντιθέσεων του Αιγινήτη, η θεωρία της γνωστικής διαφωνίας του Festinger, η θεωρία των τύπων προσωπικότητας του Plog, η θεωρία της περιβαλλοντικής ψυχολογίας στον τουρισμό του Ittleson, η θεωρία των ωθητικών και ελκτικών παραγόντων του Dann, η θεωρία της βέλτιστης διέγερσης του Iso-Ahola, η θεωρία των αιτιωδών σχέσεων των Yoon και Uysal, η θεωρία της κλίμακας του ελεύθερου χρόνου του Pearce, η θεωρία των στάσεων στην τουριστική συμπεριφορά των Malim και Birch, η ψυχαναλυτική θεωρία των κινήτρων του Freud, καθώς και η θεωρία της αυτοομοιότητας και της λειτουργικής συνάφειας των Sirgy και Su.

Το επόμενο (5ο) κεφάλαιο πραγματεύεται τις θεωρίες της κοινωνιολογίας ως προς τον τουρισμό. Ξεκινώντας από τις θεωρητικές προσεγγίσεις μεταξύ ελεύθερου χρόνου, αναμνηχής και τουρισμού, τη συμβιβαστική υπόθεση, την υπόθεση της αποζημίωσης, την υπόθεση της εξάπλωσης, την ουδέτερη υπόθεση, συνεχίζει με τη λειτουργική προσέγγιση του, τη θεωρία της κοινωνικής ανταλλαγής, τη θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων, τη θεωρία του συστήματος αξιών, τη θεωρία της λογικής πράξης, τη θεωρία της κοινωνικής διατάραξης, καθώς και τη θεωρία των κοινωνικών συγκρούσεων.

Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στις περιβαλλοντικές θεωρίες ως προς τον τουρισμό, αντικείμενο του 6ου κεφαλαίου. Συγκεκριμένα η αειφόρος ανάπτυξη ως προς τον τουρισμό (η έννοια της, οι θεωρητικές προσεγγίσεις της, οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις για την εκτίμηση της, η σύζευξη του τουρισμού με την αειφόρο ανάπτυξη, οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις για την εκτίμηση της), ο τουρισμός και οι θεωρίες της ενδογενούς οικονομικής ανάπτυξης, η θεωρία της φέρουσας ικανότητας τουριστικής ανάπτυξης, η θεωρία του κύκλου ζωής των τουριστικών προορισμών, οι θεωρητικές προσεγγίσεις των τουριστικών θελγέτρων (με το εννοιολογικό περιεχόμενο και τις διακρίσεις τους, αλλά και τις τυπολογίες τους), η εικόνα των τουριστικών προορισμών (η έννοια της εικόνας τους, τα στοιχεία, η διαμόρφωση, τα χαρακτηριστικά, η μεθοδολογική προσέγγιση ανάπτυξης και εκτίμησής τους).

Με δεδομένο ότι η Ελλάδα είναι κατεξοχήν τουριστική χώρα και ταξιδιωτικός προορισμός, αλλά και τον ρόλο του τουρισμού ως βασικού πυλώνα οικονομικής, περιφερειακής και ποικίλης ανάπτυξης, ο Δ.Λαγός με το βιβλίο του δεν καλύπτει μόνο ένα διαχρονικό κενό της βιβλιογραφίας, αλλά και προσφέρει ανεκτίμητες υπηρεσίες στον τομέα και στον τόπο μας, εξηγώντας ότι η ανάγκη που οδηγεί στον τουρισμό πρέπει να συνδέεται με τη συνειδητοποίηση του σεβασμού στη διατήρηση και στην αειφορία των πόρων και των τόπων προσέλκυσης, όπως και στην ποιότητα ζωής τοπικού πληθυσμού και επισκεπτών.

Με ορατές τις προκλήσεις των καιρών μας, στους αναγνώστες προσφέρονται οι βασικές θεωρητικές γνώσεις στο πεδίο των τουριστικών σπουδών, ώστε να μπορούν να συμβάλουν ουσιαστικά σε επιστημονικό διάλογο για την περαιτέρω έρευνα και μελέτη. Ο συγγραφέας επιτυγχάνει τον στόχο του με τον πλέον ενδεδειγμένο τρόπο.

Τίτλος Βιβλίου: «Θαλάσσια χωρικά ζητήματα»
Συγγραφέας : Στέλλα Κυρέλου (επιμέλεια) -Συλλογικό έργο
Εκδόσεις: Κριτική, 2016/ISBN: 9789605861124

Με πλήρη τίτλο «Θαλάσσια χωρικά ζητήματα-θαλάσσια διάσταση της εδαφικής συνοχής-θαλάσσια χωροταξία-Βιώσιμη Γαλάζια Ανάπτυξη», ο συλλογικός αυτός τόμος πραγματεύεται ευρεία θεματολογία και προβληματική, στο ανωτέρω επιστημονικό πεδίο.

Με επιμέλεια και πρόλογο της Αναπληρώτριας Καθηγήτριας Τμήματος Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΤΟΠΑ) Παντείου, Στέλλας Κυρέλου και τη συμβολή μεγάλου αριθμού εμπειρογνομόνων με άρθρα (συμπεριλαμβανομένης και της ιδίας), υλοποιήθηκε η διεπιστημονικής προσέγγισης -και γι' αυτό πλούσια και ενδιαφέρουσα- τούτη έκδοση.

Εκπρόσωποι του επιστημονικού, επιχειρηματικού, πολιτικού χώρου,

της κεντρικής διοίκησης και της τοπικής αυτοδιοίκησης, εθνικών, ευρωπαϊκών και διεθνών φορέων, αλλά και ιδιώτες, πολλών επιστημονικών/επαγγελματικών κλάδων (νομικοί, οικονομολόγοι, γεωγράφοι, φυσικοί και φυσιολόγοι, διπλωματούχοι μηχανικοί αριθμού ειδικοτήτων, όπως αρχιτέκτονες, πολεοδόμοι, συγκοινωνιολόγοι, λιμενολόγοι, κ.ά., αξιωματικός Π.Ν, κ.λπ.), συμμετείχαν καταθέτοντας τη γνώση, την τεχνογνωσία και την εμπειρία τους.

Η πληθυσμιακή υπερσυγκέντρωση σε παράκτια αστικά κέντρα σε συνδυασμό με την ιδιότητα της νησιωτικότητας (με τα νησιωτικά εδάφη να προσεγγίζουν το 7% επί του συνόλου των ηπειρωτικών του πλανήτη μας) καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό την διασφάλιση της έννοιας της γαλάζιας ανάπτυξης. Αυτή η τελευταία, όπως προκύπτει από τις κυρίαρχες αρχές της Διακήρυξης του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (Ρίο 1992) οφείλει να στηρίζεται σε τρεις βασικές συνιστώσες: οικονομία (ανάπτυξη και μεγέθυνση), κοινωνία (ευημερία και πρόοδος), περιβάλλον (προστασία και άρτια διαχείριση).

Το βιβλίο ανταποκρίνεται στην ανάγκη σχηματοποίησης αποτελεσματικού θαλάσσιου χωροταξικού σχεδιασμού, συναντίληψης και κοινού λεξιλογίου γύρω από αυτόν, στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για τη Γαλάζια Ανάπτυξη και της Εδαφικής Ατζέντας της ΕΕ 2020. Μεγάλο τμήμα του βιβλίου αρθρώνεται γύρω από τις εξελίξεις ως προς τη θαλάσσια χωροταξία διεθνώς, μεταξύ των οποίων η κατάρτιση θαλάσσιων χωροταξικών σχεδίων.

Στις τέσσερις θεματικές ενότητες στις οποίες διαρθρώνεται, περιέχονται δέκα κεφάλαια, ως εξής: Στην Ι. Βασικές προσεγγίσεις και προβληματισμοί για τη χωροταξική επιχείρηση στη θάλασσα, περιλαμβάνονται τα κεφάλαια 1. Η θαλάσσια χωροταξία υπό το πρίσμα της γεωφιλοσοφίας, της γεωγραφίας και της γεωπολιτικής και 2. Διεθνές και ευρωπαϊκό πλαίσιο, Ελλάδα και χωροταξία του παράκτιου και θαλάσσιου χώρου. Στην ΙΙ. Γαλάζια ανάπτυξη και εδαφική συνοχή, ένα όραμα για την Ευρώπη, περιλαμβάνονται τα κεφάλαια 3. Πολιτικές θεωρήσεις της γαλάζιας οικονομίας: Ευρώπη και Ελλάδα και 4. Η θαλάσσια διάσταση της εδαφικής συνοχής και της ευρωπαϊκής πολιτικής συνοχής. Στην ΙΙΙ. Το βιώσιμο και "χωρίς αποκλεισμούς" παράδειγμα της γαλάζιας οικονομίας, περιλαμβάνονται τα κεφάλαια 5. Θαλάσσιος και παράκτιος χώρος και περιβάλλον, 6. Η νησιωτική όψη της κοινωνικής ευπάθειας και η ολοκληρωμένη ανάπτυξη του νησιωτικού χώρου, 7. Ενσωμάτωση του Θαλάσσιου Χωρικού Σχεδιασμού (ΘΧΣ) στα εθνικά συστήματα σχεδιασμού και ο ΘΧΣ στις θαλάσσιες λεκάνες και σε διασυνοριακό επίπεδο και 8. ΘΧΣ, μεθοδολογίες, περιορισμοί, εργαλεία και καλές πρακτικές. Στην ΙΧ. Η γαλάζια ανάπτυξη επί του πεδίου: μελέτες περιπτώσεων, περιλαμβάνεται το κεφάλαιο 14. Από την ιδέα στην πράξη, στον παράκτιο και νησιωτικό χώρο.

Τέλος, το βιβλίο κλείνει με τον ευθύνοπτο αλλά περιεκτικό επίλογο του Καθηγητή και πρώην Πρύτανη Παντείου Πανεπιστημίου, π. Υπουργού Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής, Γρηγορίου Τσάλτα.

Το βιβλίο ολοκληρώνεται με την παράθεση των βιογραφικών των συγγραφέων.

Επιδίωξη του και επίτευγμά του αποτελεί η συμβολή στην αναβάθμιση του επιστημονικού διαλόγου που διεξάγεται στην ΕΕ και στην Ελλάδα για τη "γαλάζια ανάπτυξη", αλλά και την ένταξη της συζήτησης γύρω από τον θαλάσσιο χωροταξικό σχεδιασμό και την οικοσυστημική διαχείριση, λαμβάνοντας υπόψη τη σύγχρονη γεωπολιτική πραγματικότητα στον χώρο της Νοτιοανατολικής Μεσογείου, αλλά και τις σημερινές συζητήσεις για την καλή οικολογική κατάσταση της θάλασσας της Μεσογείου, δηλαδή την ανάγκη μορφοποίησης μιας "βιώσιμης γαλάζιας ανάπτυξης" και ενός "αειφόρου θαλάσσιου χωροταξικού σχεδιασμού" σε συνθήκες ειρήνης, εδαφικής συνεργασίας και ευημερίας.

Με τη διερεύνηση όλων των επιμέρους διαστάσεων και με άρτια επιστημονική τεκμηρίωση και επιμέλεια, το συνολικό πόνημα αποτελεί, ουσιαστικά, διδακτικό σύγγραμμα, καθώς και μοναδικό οδηγό προαγωγής και κατανόησης του ευρύτερου θέματος.

ΟΔΗΓΙΕΣ

**προς τους Συγγραφείς & υπόδειγμα μορφοποίησης των άρθρων που υποβάλλονται
για κρίση & δημοσίευση στο περιοδικό**

Regional Science Inquiry Journal

(EconLit, Scopus, RSA I) – www.rsijournal.eu

Οδηγίες προς του Συγγραφείς & υπόδειγμα μορφοποίησης των άρθρων που υποβάλλονται για κρίση & δημοσίευση στο περιοδικό

Ο Τίτλος της εργασίας να είναι στοιχισμένος στο κέντρο, η γραμματοσειρά να είναι Times New Roman 12, Κεφαλαία, Bold

Για τα στοιχεία των συγγραφέων χρησιμοποιείτε Times New Roman 11 στιγμών, έντονη γραφή και στοίχιση στο κέντρο. Χρησιμοποιήστε πεζά για το μικρό όνομα και κεφαλαία για το επώνυμο. Στην επόμενη γραμμή αναφέρονται η ιδιότητα, και ο εργασιακός φορέας, χρησιμοποιήστε Times New Roman 10, και στοίχιση στο κέντρο. Στην τρίτη γραμμή αναγράψτε μόνο το mail επικοινωνίας με Times New Roman 10, και στοίχιση στο κέντρο.

Όνομα ΕΠΩΝΥΜΟ

Ιδιότητα, Εργασιακός Φορέας
Διεύθυνση email

Όνομα ΕΠΩΝΥΜΟ

Ιδιότητα, Εργασιακός Φορέας
Διεύθυνση email

Περίληψη

Η περίληψη συνίσταται σε μόνο μία παράγραφο με έκταση 250 λέξεις το ανώτερο. Η γραμματοσειρά να είναι Times New Roman 11 στιγμών. Το κείμενο θα πρέπει να είναι σε πλήρη στοίχιση. Ο τίτλος «Περίληψη» πρέπει να στοιχιστεί αριστερά με γραμματοσειρά Times New Roman, 11 στιγμών, έντονα. Πρέπει να υπάρχει διάστημα μιας γραμμής ανάμεσα στον τίτλο και το κείμενο της περίληψης. Η περίληψη πρέπει να περιέχει επαρκείς πληροφορίες, να είναι τεκμηριωμένη και να περιλαμβάνει τα βασικά στοιχεία της εργασίας.

Λέξεις κλειδιά: Χρησιμοποιήστε 3 έως 5 λέξεις κλειδιά χωρισμένες με κόμμα

JEL classification: Παρακαλούμε να κατατάξετε την εργασία σας σύμφωνα με το σύστημα JEL το οποίο χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει άρθρα, διατριβές, βιβλία, κριτικές βιβλίων και σε πολλές άλλες εφαρμογές. Η χρήση της κατάταξης JEL είναι απαραίτητη για τη σωστή ευρετηρίαση της εργασίας σε βάση δεδομένων όπως η EconLit. Επιλέξτε τους κωδικούς που αντιπροσωπεύουν το άρθρο σας και χωρίστε τους με κόμμα. Πληροφορίες για το σύστημα JEL μπορείτε να αντλήσετε από εδώ: <https://www.aeaweb.org/jel/guide/jel.php>

10. Εισαγωγή

Όλα τα άρθρα θα πρέπει να ξεκινούν με την ενότητα της εισαγωγής, η οποία οριοθετεί το θεωρητικό υπόβαθρο και τους στόχους της εργασίας.

Το έγγραφο αυτό παρέχει πληροφορίες και οδηγίες μορφοποίησης για να προετοιμάσετε το άρθρο σας. Συστήνουμε να αντιγράψετε το αρχείο αυτό στον υπολογιστή σας και να εισάγετε το κείμενό σας διατηρώντας τη μορφοποίηση που έχει ήδη καθοριστεί. Τα διάφορα μέρη του άρθρου (τίτλος, κείμενο, επικεφαλίδες, τίτλοι κ.λπ.) έχουν ήδη καθοριστεί, όπως στο παρόν έγγραφο-υπόδειγμα. Το κυρίως κείμενο θα πρέπει να είναι σε κανονική γραμματοσειρά Times New Roman, 11-στιγμών, σε πλήρη στοίχιση, με εσοχή 0.5cm για την πρώτη γραμμή της παραγράφου.

Συστήνουμε να αποθηκεύσετε το έγγραφο αυτό στον υπολογιστή σας ως υπόδειγμα Word. Έτσι θα επιτύχετε εύκολα τις σωστές μορφοποιήσεις και θα προετοιμάσετε το άρθρο για

υποβολή. **Η μόνη αποδεκτή μορφή αρχείου είναι σε MS Word 2003.** Εάν έχετε κάποιο μεταγενέστερο επεξεργαστή κειμένου της Microsoft μπορείτε να εργαστείτε ως εξής:

- μόλις τελειώσετε με την μορφοποίηση του κειμένου σας, δημιουργήστε ένα pdf αρχείο, και κατόπιν αποθηκεύστε το αρχείο σας σε μορφή word "97-2003".
- Αντιπαραβάλλετε τα δύο αρχεία, το αρχείο pdf που φτιάξατε και το αρχείο μορφής "97-2003".
- Εάν δεν βλέπετε σημαντικές διαφορές τότε και μόνο τότε μπορείτε να μας υποβάλλετε το άρθρο σας **στέλνοντας τόσο το pdf όσο και το word μορφής "97-2003"** στο mail μας.

Εάν χρησιμοποιείτε διαφορετικό επεξεργαστή κειμένου συνιστούμε να ακολουθήσετε την παραπάνω διαδικασία κατασκευάζοντας το pdf αρχείο και χρησιμοποιώντας κάποιο κατάλληλο πρόσθετο και να αποθηκεύσετε το κείμενό σας σε μορφή MS Word "97-2003". Αφού προβείτε σε αντιπαραβολή να μας αποστείλετε και τα δύο αρχεία.

11. Γενικές Οδηγίες Μορφοποίησης Εργασιών

11.1. Σώμα

Το σώμα του κειμένου περιέχει διάφορες ενότητες που περιγράφουν το περιεχόμενο του άρθρου (για παράδειγμα, Μέθοδος, Αποτελέσματα, Ανάλυση, Συζήτηση κ.λπ.). Μπορείτε να χρησιμοποιήσετε μέχρι τρία επίπεδα ενότητων-υποενότητων. Για το Σώμα του κειμένου χρησιμοποιήστε το Βασικό πρότυπο μορφοποίησης του word ρυθμίζοντας το σε Times New Roman 11 στιγμών σε πλήρη στοίχιση, με εσοχή 0,5cm για την πρώτη γραμμή της παραγράφου. (περισσότερες λεπτομέρειες παρατίθενται στην ενότητα Παράγραφοι)

11.2. Αναφορές

Οι αναφορές που έχουν συμπεριληφθεί στην εργασία παρατίθενται στο τέλος του κειμένου. Θα πρέπει να καταγραφούν - σε λίστα και αλφαβητικά - όλες αναφορές έχουν χρησιμοποιηθεί στο σώμα της εργασίας (περισσότερες λεπτομέρειες παρατίθενται στην ενότητα Αναφορές).

11.3. Παραρτήματα

Η ενότητα Παραρτήματα ακολουθεί μετά την ενότητα Αναφορές.

12. Μορφοποίηση σελίδων

12.1. Μέγεθος σελίδας

Η σελίδα πρέπει να είναι μεγέθους A4 (21 x 29,7 cm) με κατακόρυφο προσανατολισμό. Αυτό ισχύει για όλες τις σελίδες της εργασίας. Η ύπαρξη σελίδων με οριζόντιο προσανατολισμό δεν είναι επιτρεπτή.

12.2. Περιθώρια

Πάνω περιθώριο: 2,54 cm

Κάτω περιθώριο: 1,5 cm.

Αριστερό και δεξιό περιθώριο: 3,17 cm.

Περιθώριο βιβλιοδεσίας: 0 cm

12.3. Κεφαλίδες και Υποσέλιδα

Στη διαμόρφωση σελίδας ρυθμίστε το περιθώριο για την κεφαλίδα σε 1,25cm και για το υποσέλιδο σε 1,25cm. Μη γράφετε μέσα στις κεφαλίδες και στα υποσέλιδα και μην προσθέτετε αριθμούς σελίδων.

12.4. Υποσημειώσεις

Απαγορεύεται ρητά η χρήση υποσημειώσεων ή τελικών σημειώσεων. Σε περίπτωση κατά την οποία κρίνεται απαραίτητη κάποια επεξήγηση, αυτή εντάσσεται στο σώμα της εργασίας.

12.5. Συντομογραφίες και ακρωνύμια

Οι συντομογραφίες και τα ακρωνύμια ορίζονται στην περίληψη του κειμένου και οπωσδήποτε την πρώτη φορά που χρησιμοποιούνται στο σώμα του κειμένου.

12.6. Επικεφαλίδες ενοτήτων

Συστήνεται η χρήση έως και τριών ενοτήτων-υποενοτήτων. Να γίνει απλή αρίθμηση στις επικεφαλίδες των ενοτήτων-υποενοτήτων σύμφωνα με το παρόν υπόδειγμα.

12.7. Μορφή επικεφαλίδας πρώτου επιπέδου

Για τις επικεφαλίδες των κυρίων ενοτήτων χρησιμοποιήστε γραμματοσειρά Times New Roman, 11-στιγμών, με έντονη γραφή υπογραμμισμένη και αφήστε διάστημα 12 στιγμών πριν την παράγραφο και διάστημα 6 στιγμών μετά την παράγραφο. Στοιχίστε την επικεφαλίδα αριστερά. Γίνεται χρήση κεφαλαίων μόνο για το πρώτο γράμμα της επικεφαλίδας.

12.8. Μορφή επικεφαλίδας δευτέρου επιπέδου

Ακολουθήστε αυτό το υπόδειγμα για τις επικεφαλίδες δευτέρου επιπέδου. Χρησιμοποιήστε γραμματοσειρά Times New Roman, 11-στιγμών, με έντονη γραφή και αφήστε διάστημα 12 στιγμών πριν την παράγραφο και το διάστημα 3 στιγμών μετά την παράγραφο. Ορίστε την αριστερή εσοχή σε 0.5cm. Στοιχίστε την επικεφαλίδα αριστερά. Γίνεται χρήση κεφαλαίων μόνο για το πρώτο γράμμα της επικεφαλίδας.

12.8.1. Μορφή επικεφαλίδας τρίτου επιπέδου

Ακολουθήστε αυτό το υπόδειγμα για τις επικεφαλίδες τρίτου επιπέδου. Χρησιμοποιήστε γραμματοσειρά Times New Roman, 11 στιγμών, με έντονη και πλάγια γραφή και αφήστε διάστημα 6 στιγμών πριν την παράγραφο και το διάστημα 0 στιγμών μετά την παράγραφο. Στοιχίστε την επικεφαλίδα αριστερά με αριστερή εσοχή 1cm. Γίνεται χρήση κεφαλαίων μόνο για το πρώτο γράμμα της επικεφαλίδας.

13. Παράγραφοι

Στις παραγράφους να χρησιμοποιείτε γραμματοσειρά Times New Roman, 11-στιγμών με μονό διάστιχο. Προτείνουμε να τροποποιήσετε το Βασικό (normal) στυλ μορφοποίησης του word και να το χρησιμοποιήσετε για το κείμενό σας. Σε όλες τις παραγράφους το διάστημα πριν και μετά την παράγραφο είναι 0-στιγμών, το διάστιχο να είναι 1 γραμμή. Χρησιμοποιήστε εσοχή 0,5cm μόνο για την πρώτη γραμμή κάθε παραγράφου. Μεταξύ των παραγράφων να μην υπάρχουν διαστήματα ή κενές γραμμές.

13.1. Λίστες

Εάν χρειάζεται να παραθέσετε στοιχεία με τη μορφή λίστας χρησιμοποιήστε την ακόλουθη μορφοποίηση

- Εσοχή bullet: 1,14cm
- Θέση κειμένου:
 - Tab μετά: 1,5 cm
 - Εσοχή: 1,5cm

Ομοίως χρησιμοποιήστε τις παραπάνω τιμές εάν πρόκειται η λίστα σας να είναι αριθμημένη.

1. Παράδειγμα αριθμημένης λίστας 1
2. Παράδειγμα αριθμημένης λίστας 1

14. Σχήματα, εικόνες και πίνακες

14.1. Σχήματα και εικόνες

Τοποθετήστε τα σχήματα και τις εικόνες αμέσως μετά το σημείο στο οποίο αναφέρονται μέσα στο σώμα του κειμένου. Στοιχήστε στο κέντρο και εισάγετε αρίθμηση και συνοπτικό τίτλο περιγραφής.

Σε καμία περίπτωση δεν είναι αποδεκτά σχήματα συναρμολογημένα «ως έχουν», με εργαλεία του office. Τα σχήματα που χρησιμοποιείτε να έχουν εισαχθεί αποκλειστικά ως εικόνες στο word σε μορφή gif, jpg, png (ανάλυσης τουλάχιστον 200dpi) και ορίστε τη διάταξη σε ευθυγράμμιση με το κείμενο. Το πλάτος μιας εικόνας δεν πρέπει να είναι πάνω από 14,5cm ώστε να μην υπερβαίνει τα περιθώρια σελίδας που έχουν οριστεί πιο πάνω.

Εικόνες σχήματα και πίνακες πρέπει να εισάγονται "ως έχουν" μέσα στο κείμενο με διάταξη ευθυγράμμισης με το κείμενο. **Σε καμία περίπτωση δεν γίνονται σχήματα και εικόνες αποδεκτά όταν έχουν εισαχθεί μέσα σε πλαίσια κειμένου.**

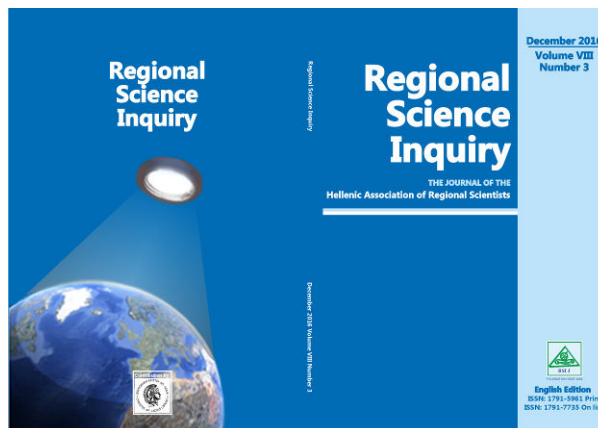
14.1.1. Αναφορά στο κείμενο

Για τα σχήματα και τις εικόνες αποφύγετε τις εκφράσεις: "παραπάνω πίνακας" ή "παρακάτω σχήμα". Χρησιμοποιείστε τις εκφράσεις: "στον Πίνακα 1" ή "στο Σχήμα 2" κ.λπ..

14.1.2. Παραδείγματα

Ακολουθεί ένα υπόδειγμα για την μορφοποίηση των σχημάτων-εικόνων. Για τον τίτλο χρησιμοποιήστε γραμματοσειρά Times New Roman 10-στιγμών με έντονη γραφή. Τοποθετήστε τον τίτλο πάνω από το σχήμα και ορίστε διάστημα 6-στιγμών πριν τον τίτλο και 0-στιγμών μετά τον τίτλο, το διάστιχο του τίτλου να είναι 1.5 γραμμή. Εικόνα και τίτλος έχουν στοίχιση στο κέντρο.

Εικόνα 1: Τίτλος

Πηγή: αναφορά πηγής

Ακριβώς κάτω από το σχήμα αναφέρουμε την πηγή ή όποια σημείωση αφορά το σχήμα. Χρησιμοποιήστε γραμματοσειρά Times New Roman 10-στιγμών. Τοποθετήστε τον τίτλο κάτω από το σχήμα και ορίστε διάστημα 0-στιγμών πριν και 0-στιγμών μετά, με διάστιχο 1.5 γραμμή και στοίχιση στο κέντρο.

14.2. Πίνακες

Για τον τίτλο χρησιμοποιήστε γραμματοσειρά Times New Roman 10-στιγμών με έντονη γραφή. Τοποθετήστε τον τίτλο πάνω από το σχήμα και ορίστε διάστημα 6-στιγμών πριν τον τίτλο και 0-στιγμών μετά τον τίτλο, το διάστιχο του τίτλου να είναι 1.5 γραμμή. Πίνακας και τίτλος έχουν στοίχιση στο κέντρο. Ο πίνακας δεν πρέπει να έχει πλάτος μεγαλύτερο από 14,5cm ώστε να μην υπερβαίνει τα περιθώρια σελίδας που έχουν οριστεί.

Πίνακας 1. Παράδειγμα μορφοποίησης πίνακα

Ηλικία	Συχνότητα	Ποσοστό %
Κάτω των 40	44	32.1
40 - 49	68	49.6

Ηλικία	Συχνότητα	Ποσοστό %
50 και άνω	25	18.2
Σύνολο	137	100.0

Πηγή: αναφορά πηγής

Εάν χρειαστεί ο πίνακας να συνεχίσει σε επόμενη σελίδα, ορίστε στις ρυθμίσεις του πίνακα να επαναλαμβάνεται η πρώτη γραμμή σαν κεφαλίδα σε κάθε σελίδα όπως στο παραπάνω παράδειγμα του Πίνακα 1. **Σε καμία περίπτωση δεν γίνεται αποδεκτός πίνακας (ή σχήμα ή εικόνα) που βρίσκεται σε σελίδα με οριζόντιο προσανατολισμό.**

Πρέπει οπωσδήποτε να υπάρχουν οριζόντιες γραμμές πάχους 1 στ. στην αρχή και στο τέλος του πίνακα όπως φαίνεται στο παράδειγμα. Απαγορεύεται η χρήση κατακόρυφων γραμμών στους πίνακες και χρώματος στο φόντο των κελιών.

Ακριβώς κάτω από το σχήμα αναφέρουμε την πηγή ή όποια σημείωση αφορά τον πίνακα. Χρησιμοποιήστε γραμματοσειρά Times New Roman 10-στιγμών. Τοποθετήστε τον τίτλο κάτω από το σχήμα και ορίστε διάστημα 0-στιγμών πριν και 6-στιγμών μετά, με στοίχιση στο κέντρο.

15. Μαθηματικοί Τύποι

Υπάρχουν πολλά εργαλεία για την προσθήκη και επεξεργασία μαθηματικών τύπων όπως του Mathematics που υπάρχει στα νεότερα Word, Math Type, Fast Math Formula Editor, MathCast Equation Editor, Math Editor. Επειδή είναι αδύνατον να παρέχουμε συμβατότητα σε όλα αυτά τα εργαλεία σε όλες τις εκδόσεις τους, **μπορούμε να δεχτούμε την εργασία σας μόνο αν περιέχει μαθηματικούς τύπους σαν εικόνες και όχι σε οποιαδήποτε άλλη μορφή.**

Διατηρήστε μια συνεχή αρίθμηση για τους μαθηματικούς τύπους και στοιχίστε στο κέντρο της σελίδας όπως στο υπόδειγμα που ακολουθεί:

$$y = ax^2 + bx + c \quad (1)$$

Ομοίως και για τύπους ή ειδικά μαθηματικά σύμβολα που τυχόν έχετε ενσωματώσει μέσα στο κείμενο σας. Για παράδειγμα εάν επιθυμείτε να αναφερθείτε στον όρο ax^2 μέσα στο κείμενο πρέπει να τον εισάγετε ως εικόνα σε ευθυγράμμιση με το κείμενο. Οι εικόνες των μαθηματικών τύπων πρέπει να είναι ευανάγνωστες (τουλάχιστον 300dpi).

Σε εξαιρετικές περιπτώσεις κειμένων που περιέχουν πολλούς μαθηματικούς τύπους εάν ο συγγραφέας το επιθυμεί μπορεί εναλλακτικά να μας αποστείλει το κείμενο σε μορφή TeX .

16. Αναφορές

Προτείνουμε να χρησιμοποιήσετε το Chicago Manual of Style Author-Date system καθώς προτείνεται από την AEA (American Economic Association) για τα περιοδικά που συμπεριλαμβάνονται στη βάση δεδομένων EconLit) και είναι το στυλ βιβλιογραφίας που κυριαρχεί στο πεδίο της Οικονομικής Επιστήμης. Πληροφορίες μπορείτε να αντλήσετε από τα παρακάτω link:

- <https://www.aeaweb.org/journals/policies/sample-references>
- http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html
- <http://libguides.williams.edu/citing/chicago-author-date#s-lg-box-12037253>

16.1. Αναφορές από το διαδίκτυο (ηλεκτρονικές παραπομπές)

Να ελεγχθούν τα links πριν την αποστολή του κειμένου, για την ενεργή ανταπόκρισή τους.

Να αποφευχθούν διαδικτυακοί σύνδεσμοι (links) μεγάλου μήκους. Όπου είναι αυτό δυνατό, να παρατίθεται ο τίτλος του φορέα -ιδιοκτήτη της ιστοσελίδας. Το χρώμα των συνδέσμων να μετατραπεί σε μαύρο – και να αφαιρείτε η υπερσύνδεση. Συνδέσεις όπως η παρακάτω είναι μη λειτουργική και μη αισθητικά αποδεκτή και πρέπει να αποφεύγονται.

Παράδειγμα μη αποδεκτής υπερσύνδεσης

<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9F%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%B%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AC>

16.2. Μορφοποίηση Αναφορών

Στις λίστες με τις αναφορές σας να χρησιμοποιείτε γραμματοσειρά Times New Roman, 10-στιγμών με μονό διάστιχο. Η διαμόρφωση παραγράφου να περιλαμβάνει διάστημα 0-στιγμών πριν την παράγραφο και 0-στιγμών μετά με αριστερή στοίχιση. Χρησιμοποιήστε προεξοχή 0,5cm μόνο για την πρώτη γραμμή κάθε παραγράφου. Μεταξύ των παραγράφων να μην υπάρχουν διαστήματα ή κενές γραμμές.

16.3. Παράδειγμα μορφοποίησης Αναφορών

- Bureau of Labor Statistics. 2000–2010. “Current Employment Statistics: Colorado, Total Nonfarm, Seasonally adjusted - SMS0800000000000001.” United States Department of Labor. <http://data.bls.gov/cgi-bin/surveymost?sm+08> (accessed February 9, 2011).
- Leiss, Amelia. 1999. “Arms Transfers to Developing Countries, 1945–1968.” Inter-University Consortium for Political and Social Research, Ann Arbor, MI. ICPSR05404-v1. doi:10.3886/ICPSR05404 (accessed February 8, 2011).
- Romer, Christina D., and David H. Romer. 2010. “The Macroeconomic Effects of Tax Changes: Estimates Based on a New Measure of Fiscal Shocks: Dataset.” American Economic Review. <http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/aer.100.3.763> (accessed August 22, 2012).
- Ausubel, Lawrence M. 1997. “An Efficient Ascending-Bid Auction for Multiple Objects.” University of Maryland Faculty Working Paper 97–06.
- Heidhues, Paul, and Botond Köszegi. 2005. “The Impact of Consumer Loss Aversion on Pricing.” Centre for Economic Policy Research Discussion Paper 4849.
- Zitzewitz, Eric. 2006. “How Widespread Was Late Trading in Mutual Funds?” <http://facultygsb.stanford.edu/zitzewitz>.
- Acemoglu, Daron, Pol Atràs, and Elhanan Helpman. 2006. “Contracts and Technology Adoption.” Unpublished
- Kurland, Philip B., and Ralph Lerner, eds. 1987. The Founders’ Constitution. Chicago: University of Chicago Press. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.